

લદ્યું સ્વરૂપ ના વૃત્તિનું...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બંધર્થી, સમ્બંધજ્ઞાન અને સમ્બંધચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રૂલની આરાધના આત્મામાં પડેલી સર્વ વૃત્તિઓનું દર્શન કરાવે છે. આરાધનાના વિકાસની સાથે સ્વભાવિક વૃત્તિઓની વૃદ્ધિ થતી જાય અને વૈભાવિક વૃત્તિઓનો નાશ થતો જાય છે.

આરાધનાનો હેતુ સ્વભાવને વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ કરવાનો છે. આપણો સ્વભાવને ભૂલી, વિભાવને જ સ્વભાવ સમજી, તેમાં જ નિમિન છીએ. ત્રણો યોગોની પ્રવૃત્તિઓ, આદતો, ટેવો વગેરેને આપણો સ્વભાવ માનીએ છીએ. પણ ખરેખર એ સ્વભાવ નથી, સ્વભાવની વિકૃતિ છે. આત્માના મૌલિક સ્વરૂપ પર લાગેલા મોહનીય કર્મ સર્જેલી વિકૃતિ છે. અન્ય કર્મો આત્મિક શક્તિ પર આવરણ નાખી દે પણ વિકૃતિ પેદા કરતાં નથી. મોહનીયકર્મ તો આત્માના નિજ સ્વભાવને દાબી દઈ, એક નવી વિકૃતિ ઉભી કરે છે. દર્શનમોહનીય કર્મ સમ્યક્તવને દાબી દઈ મિથ્યાત્વ રૂપ વિકાર તથા ચારિત્રમોહનીય કર્મ આત્માની સ્વરૂપરમણતા રૂપ ચારિત્રની શક્તિને દાબી દઈ, કોધાદિ કષાય રૂપ રાગ-દ્રેષ્ણની વિકૃતિ પેદા કરે છે. આ વિકૃતિઓ નાના મોટા બધા જ જીવોમાં ઓછે-વર્તે ઝંશે હોય જ, અને આખોય જીવન-વ્યવહાર આ વિકારોની સાથે જ ચાલતો હોય, એટલે આપણો તેને સ્વભાવ માની લીધો.

જન્મથી સાથે જ લઈને આવેલ આ વિકારો બાલ્યકાળની પ્રવૃત્તિમાં પણ દેખા દે છે. છ-આઠ મહિનાના નાના બાળકમાં જોયો છે કોધ? એના કોધની એની માને જ ખબર હોય. એ કહેતી હોય, ‘આવડો છે, પણ બહુ ગુસ્સો છે!’ બાળકના અંતરમાં રહેલી લાગણીઓની અભિવ્યક્તિ

આવા વિકારોથી થતી હોય છે. પોતાની કે પોતાની માની કોઈ ચીજને અડવા ન દે. તેમાં તેની લોભ-તૃષ્ણાની વૃત્તિ દેખાય છે. આ વિકાર છે. માત્ર કામભોગની વૃત્તિ એ જ વાસના કે વિકાર નથી પણ આત્માના સ્વભાવથી પર જઈ પણે પણે પ્રવર્તતી બધી જ વૃત્તિઓ વિકારી છે. માણસ જીવનની શરૂઆત, બીજાને સમજાવવાની કે બીજાને સમજવાની શરૂઆત પણ આ વિકૃતિઓથી જ કરે છે. નાનો બાળક પણ પોતાના ભાવો કોધ, લોભ, જીદ, હઠ દ્વારા અભિવ્યક્ત કરતો હોય છે. ઊંમરના વધવા સાથે તે વધુ વિકસે છે. અને આ વિકૃતિઓ જ જાણો સ્વભાવ હોય તેમ આપણી માન્યતા સાથે વણાઈ ગઈ છે.

આ બ્રમને તોડવો પડશે. એને તોડવા માટે જ જ્ઞાનીઓએ વ્રતોનું આયોજન કર્યું છે.

અહીં એક વાત ખાસ સમજવા જેવી છે. આપણા તીર્થકર, તીર્થકર ક્યારે કહેવાય? જન્મથી ત્રણ જ્ઞાન હોય, દીક્ષા લે, અને ચોથું મન:પર્યવ જ્ઞાન થાય. તે પછી ધ્યાન-સાધના ચાલે અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય. આટલે સુધી પહોંચે. આત્મવિશુદ્ધિની દસ્તિથી તો સર્વોચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું, પણ તે છતાં હજુ તીર્થકર ન થયા! એ કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા સાધુ-ધર્મ અને શ્રાવક-ધર્મ સમજાવે. સહુ સાંભળી લે. પણ જો કોઈ વ્રત ગ્રહણ ન કરે તો પણ તેઓ તીર્થકર નહીં! કોઈ સાધુનાં વ્રતો અને કોઈ શ્રાવકનાં વ્રતો ગ્રહણ કરે ત્યારે જ તીર્થનું પ્રવર્તન થાય અને તેઓ તીર્થકર કહેવાય. તો તીર્થકર થવામાં તીર્થકર નામકર્મ રૂપ પુણ્યપ્રકૃતિનો ઉદ્ય તો ખરો જ, પણ સાધુ-સાધી અને શ્રાવક-શ્રાવિકા ચારેય વ્રતો ગ્રહણ કરી દેશવિરતિ અને સર્વ-વિરતિના ભાવોમાં આવે તે નિમિત્ત પણ ખરું!

બંધુઓ! આના પરથી વિચારો કે વ્રત ગ્રહણનો મહિમા શું છે? પ્રભુ મોક્ષનો માર્ગ પ્રરૂપે છે. મોક્ષમાર્ગમાં જો કોઈ મોટામાં મોટો અવરોધ હોય તો તે જીવની વૃત્તિઓ જ છે, અને એ વૃત્તિઓ વ્રતની લગામથી જ કાબૂમાં આવે છે. માટે જ વ્રત ગ્રહણની વિશેષતા છે.

કટલીક વૃત્તિઓ આપણા ચોજિંદા જીવનમાં તાણાવાણાની જેમ વણાઈ ગઈ છે. પણ પળની પ્રવૃત્તિઓ વિભાવમય થઈ ગઈ છે. એ

વિભાવને ફળાવી દેવો છે અને સ્વભાવને સંભાળી લેવો છે. માટે જ શ્રીમદ્ભૂજાએ આ ગાથા કથી છે.

બંધુઓ! આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ૧૪૨ ગાથાઓ, બધી જ ગાથાઓ બહુ સુંદર છે. ભાવપૂર્ણ છે. પમ તેમાંની કેટલીક ગાથાઓ તો ખૂબ જ અંતરસ્પર્શી છે. એમાંની આ એક ગાથા છે. તો તેનું રટણ જીવને જો વારંવાર થતું રહે તો તે પોતાનું અંતર તપાસતો થઈ જાય. સાધારણ રીતે એમ થતું નથી. બીજું બધું જ તપાસીએ છીએ. ઘરમાં, ઓફિસમાં, સમાજમાં, સંસ્થામાં, જ્યાં-જ્યાં તમારું મમત્વ જોડાયું છે, ત્યાં-ત્યાંની એક એક ચીજ અને એક-એક પ્રવૃત્તિની તપાસ રાખો છો, ઉંડા ઉતરી જીણાં-જીણાં વિગતો જાણી લો છો. પણ આ તો અહું અને મમનું કારણ છે. આ જ કરતા રહ્યા તો અહીં જ ફરી ફરીને જન્મ-મરણ કરવાં પડશે. મમત્વ કોઈ પણ દસ્તિએ હિતકર નથી. પછી મોહભાવે સ્વાર્થભાવે, કે અહું માટે હોય પણ અનર્થકારક છે. માટે જગતની તપાસ બધ કરી, સ્વની તપાસમાં ઉતરી જાઓ.

જગત જગતના ભાવે ચાલ્યું જશે. જે સમયે તેનું જેમ પરિણામન થવાનું હશે તેમ થયા કરશે. તું તારું સંભાળી લે. હા, માત્ર નિઃસ્વાર્થભાવે જો તારી ફરજો તને સૂજીતી હોય તો બજાવી લે. પણ જ્યાં, જરા પણ સ્વાર્થ આવે, કે અહુંને પોષવાની વૃત્તિ જાગે, તો બધું મૂકી દેજે પડતું. સાચી સમજણ તે આનું નામ છે. બુદ્ધિમત્તા પણ એ જ છે. વિચારી લેજે. ‘જ્યાં મારો આત્મા કલુષિત થતો હોય, અહુંભાવ વધુ ને વધુ ઉછાળા મારતો હોય, ત્યાં હું રસ નહીં લઉં. જગતને તપાસવાનું છોડી દઈશ. હું મને તપાસીશ.’

એ તપાસવાની વાત આ ગાથામાં બહુ સુંદર રીતે કરી છે. એટલે આત્મસિદ્ધિની કેટલીક ગાથાઓમાં, મને આ ગાથા બહુ પ્રિય છે. બંધુઓ! વારંવાર આનું રટણ કરજો.

હંશું સ્વરૂપ ના વૃત્તિનું, ગ્રહું ત્રત અભિમાન;

અહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન...૨૮...

કેટલા સુંદર ભાવો ભર્યા છે આ ગાથામાં! પોતાને જ ન

ઓળખી શક્યો! પોતાને કોણ વિકૃત કરી રહ્યું છે એ ન જાણી શક્યો. ગઈ કાલે પણ આપણે આ ગાથાનું વિવેચન કર્યું હતું. અંતરમાં પડેલી વૈભાવિક વૃત્તિનું લક્ષ કર્યા વિના, માત્ર અભિમાનને પોષવા માટે ત્રતો ધારણ કરી લીધાં, પણ વળ્યું નહીં કાંઈ! વિભાવને તોડવામાં ત્રતો બહુ સમર્થ છે, ત્રતોમાં શક્તિ છે. પણ આપણે ત્રતોને પાંગળાં બનાવી દીધાં. ત્રતોનું પાલન કેવી રીતે થવું જોઈએ તે વીજસરી ગયા.

સંતો પાસે જઈ સાધુ કે શ્રાવકના ત્રતોનાં પ્રત્યાખ્યાન લઈ લીધાં એટલા માત્રથી ત્રત થઈ જતાં નથી. ત્રત એ તો આંતર પણિશાત્મિ છે, અને પ્રત્યાખ્યાન તેની વાડ છે. ખેતરોની ચારે બાજુ વાડ હોય છે, શા માટે? પાકના રક્ષણ માટે! કોઈ પશુ આવી પાકને નુકસાન ન પહોંચાડે, વાડથી પશુને આવતાં અટકાવાય. પણ આકાશમાં ઉડતાં પંખી પાકેલા ખેતરને જુઝે એટલે તેઓનું મન લલચાય અને ટોળાંબંધ ખેતરમાં ઉતરી પડે. તેને કેમ રોકાય? ખેડૂતો તેના માટે ખેતરમાં ચાડિયો ઊભો કરે. પણ પક્ષીઓમાં બુદ્ધિ હોય, ચાડિયાને ઓળખી જાય, તેને ન ગણકારે. અરે! ચાડિયાના માથે આવીને બેસે, તો ચાડિયો પણ પક્ષીઓથી પાકને ન બચાવી શકે. એટલે પછી રખોપું રાખવું પડે, કાં તો ધરનો માણસ હોય, કાં કોઈ પગારદાર માણસ. પણ તેનું કામ એક જ. આખો દિવસ પક્ષીઓને ઉડાડવાનું. તેને બહુ સજાગ રહેવું પડે. ગળ્યાં મારવા બેસી જાય તો ન ચાલે.

બંધુઓ! ત્રતોના પાલન માટે પ્રતિજ્ઞા લીધી એટલે વાડ બંધાઈ ગઈ કે કોઈ પણ જાતનાં પ્રલોભનો અંતરમાં ઘૂસી ન શકે. જેમ કે ઉપવાસ હોય અને ખાવાનો ગમે તેવો મિશ્ર પદાર્થ સામે આવે તો, પ્રતિજ્ઞાવાળો માણસ કહી શકે, ‘મારે ઉપવાસ છે, નહીં ખાઉં.’ જો પ્રતિજ્ઞા ન હોય તો તરત મન લલચાઈ જાય અને ખાઈ લે. હવે પ્રતિજ્ઞા હોય એટલે ખાય તો નહીં પણ મન કદાચ તેમાં ચાલ્યું જાય. તો ત્યાં વિવેક જાગ્રત હોય. રસવૃત્તિ રૂપ પક્ષી અંદરમાં પેસી જઈ ભાવોને ભરખી ન જાય માટે વિવેક કહે કે રસસ્વાદને જીતવા તો ઉપવાસ કર્યો છે, માટે એ વૃત્તિને નહીં આવવા દઉં, આમ ઉપવાસ સિવાય પણ બીજાં જે-જે ત્રતો કરીએ તેમાં વિવેકરૂપ રખોપું સદાય

જાગ્રત જોઈએ કે જે વૃત્તિને વકરતી રોકે.

આમાં સતત સાવધાની, સતત જાગૃતિ, પોતે પોતા પ્રત્યે પણે-પળે જાગ્રત હોય. અંતરમાં ચાલતી ભાવધારાને જોયા કરતો હોય, કે મને ક્યારે શું થઈ રહ્યું છે? મારું મન, મારા વિચારો, મારી લાગણીઓ ક્યાં દોડી રહી છે? પહેલાં વાડ બાંધે અને પછી રખોપું કરે અને એથ પોતે જ પોતાનો રખોપિયો થાય. કારણ આપણા ભાવજગતની રક્ષા કરવાનું કામ કોઈનુંય નથી. ખુદ તીર્થકર પરમાત્મા આપણા ભાવને જાણી લે. કહે કે તને આ સમયે આવા ભાવો આવ્યા. સારા છે કે બૂરા તે કહે, પણ તેને અટકાવવાનું કામ તો આપણું જ. એટલે જાગૃત તો આપણા પોતાની જ જોઈએ.

માટે જ પ્રતોની સફળતા ત્યારે જ કે જ્યારે આપણો આપણી વૃત્તિઓને જાણી હોય. અન્યથા શ્રાવક કે સાધુનાં પ્રતો-નિયમો લઈ લે પણ મારી આંતરિક વૃત્તિ જ મને ભમાવનાર છે, મારે તેને દૂર કરવી જ જોઈએ, આ ભાન ન હોય ત્યાં સુધી જીવનો આરાધનાના માર્ગ વિકાસ થઈ શકે નહીં. માટે પ્રતો તો એ જ સ્વીકાર્ય બને કે જે વૃત્તિઓને સ્વરૂપાકાર બનાવે. અન્યથા પ્રત ન જોઈએ. પ્રતોનો આગ્રહ નહીં પણ સ્વાભાવિક વૃત્તિનો આગ્રહ થાય તે થોડાં પ્રતો પણ વૃત્તિને સ્વાભાવિક દશા અર્પે.

ગઈ કાલે આ ગાથાના ત્રીજા ચરણમાં કહેલા પરમાર્થની વાતો પણ થોડી કરી હતી, અહીં તેને વિશેષ વિચારીએ. શ્રમીદ્જ્ઞાનો કહ્યું - જે વ્યક્તિ પોતાની વૃત્તિને જાણતો નથી તે પરમાર્થને પામતો નથી. જેથી આત્માનો અર્થ સધાય એવો ઉપદેશ સદ્ગુરુના યોગે મળી જાય તો પણ તે અંતરમાં ન ઉત્તે. સદ્ગુરુ પ્રત્યે વર્તતી વિમુખતા આ વચ્ચનોથી તેને દૂર રાખે. વળી લૌકિક માન, પ્રતિજ્ઞાની ભાવના પણ તેને સદ્ગુરુની સન્મુખ થવા ન દે.

બંધુઓ! આજ-કાલ મળતી પ્રતિજ્ઞાનું મૂલ્ય શું છે? શેનાથી પ્રતિજ્ઞા પામો છો? માફ કરજો મારા ભાઈઓ! પણ કહેવું પડે છે કે અંદર ગમે તેવી ગંઢી વૃત્તિઓ પડી હોય, અંદરથી ભયંકર સરેલો હોય, કુ-વૃત્તિઓ અને વાસનાઓ અંદરથી ઉછળતી હોય છતાં જો પાંચ પૈસા

થઈ ગયા કે તમે પ્રતિજ્ઞિત. તમે જ વખાણ કરો કે આ અમારા સમાજની પ્રતિજ્ઞિત વ્યક્તિ! શું વ્યાખ્યા છે પ્રતિજ્ઞાની! તે આટલી સંસ્થાઓમાં જોડાયેલા છે અને વરસે બે-પાંચ લાખનું દાન કરે છે. પણ અંદરથી તો પ્રતિજ્ઞા પામેલ વ્યક્તિ અને સમાજ બસે જાણતા હોય કે કેટલા પોકળ છે. નીતિ અને સદાચારના નામે મીંડું હોય. કંઈક પાપોનાં બાંધી પૈસો કમાણા હોય અને દાન કરતા હોય. આ પ્રતિજ્ઞા શું કામની? કેમ ગમે છે તમને પ્રતિજ્ઞા? શા માટે લોલે-લોલ ચલાવ્યો રાખો છો? શા માટે જૂઠી પ્રતિજ્ઞાના અંચળા ઓઢી ફરો છો? સમાજ પાસે માન મેળવવા?.... નહીં?

પણ શ્રીમદ્ભ્રગુ તો અહીં એવી વ્યક્તિને જે કહેવાનું છે તે ખુલ્લા શષ્ઠોમાં કહી દે છે. એ એમ નથી કહેતા કે ભલે તારામાં આવાં લક્ષણો પડ્યાં હોય પણ તારી પાસે સંપત્તિ છે? તો તું આત્માર્થી! તારી પાસે સત્તા છે? તો તું આત્માર્થી! ના, એમ નહીં, તારી પાસે સત્તા-સંપત્તિ ગમે તેટલાં હોય તો પણ એ જૂઠી માન-પ્રતિજ્ઞામાં ફસાયો હોય, વૃત્તિને દૂર કરવાના પ્રયાસમાં ન હોય તો તું મતાર્થી! અહીં જૂઠી પ્રતિજ્ઞા નથી મળતી. અહીં મળે તો સાચી જ મળે. આત્માર્થીનાં લક્ષણ હોય તો જ આત્માર્થીનો બિલ્લો મળે, નહીં તો નહીં.

થોડા સમય પહેલાં પ્રજામતની કોલમમાં એક વ્યક્તિનો પત્ર વાંચ્યો હતો. તેઓનો પ્રશ્ન એ હતો કે હાલમાં મુરારીબાપુનું નામ ભારત અને ભારત બહાર ખૂબ ગુંજ્યું છે. તેઓ અદ્ભુત શૈલીથી રામાયણ વાંચે છે. શ્રોતાઓ મનોમુખ થઈ સાંભળવામાં એકતાર થઈ જાય. હજારોની નહીં લાખોની મેદની તેમને સાંભળવા ભેગી થાય. કામધંધા વગેરે બધું જ છોડીને લોકો દોડે. આ બધું હોવા પછી પણ સાંભળનાચમાંથી કેટલા માણસોનાં જીવન સુધર્યા? બાપુની કેટલી મહેનત? રોજના છ-છ કલાક એકધારા બોલે. તેઓ જે રસમાં શ્રોતાઓને લઈ જાય તે રસમાં સહૂ વહી જાય. હાસ્યરસ, કરુણારસ, વીરરસ, વૈરાગ્યરસ, બધા જ રસથી સહૂને ભીજવી નાંબે. અરે! અંતરના એક એક અવગુણોને વીડાણી-વીડાણી હાથમાં આપે છતાં કેમ લોકો સુધરતા નથી? આ પ્રશ્નો જવાબ તેઓને શું મળ્યો તે મને

ખબર નથી. પણ શ્રીમદ્ભ્રગ તેનું કરણ બતાવે છે —

અહંભાવથી રહિત નહિ, સ્વધર્મ સંચય નાહીં;
નથી નિવૃત્તિ નિર્મળપણો, અન્ય ધર્મની કાંઈ....

કેમ સુધરતો નથી? અહમ્ પડચો છે માણસ કહેતો હોય છે, — ‘તમે કહો છો, તે સાચું છે, મેં સ્વીકાર્યું મારી વૃત્તિનાં દર્શન કરાવ્યાં તે પણ સ્વીકારી લીધું. હું એવો છું એ કબૂલ છે. પણ એમ તમારા કહેવાથી જો મારામાં હું પરિવર્તન કરું તો નિર્માય ન ગણાઉં? તમે કહો તો મને મારી માનેલી માન્યતાના પોષણમાં કેટલી કામ આવે છે! મારો અહમ્ જ મને પાંચ વ્યક્તિઓની વચ્ચે માન આપાવે છે તે કેમ છોડું? હા, અહંને છોડું તો બીજી વૃત્તિઓ પણ છૂટે પણ તો પછી મારી કિંમત શું? એ તો સાપની દાઢમાંથી જેર કાઢી લીધા પછી જેટલી સાપની કિંમત એટલી જ મારી કિંમત! સાપની દાઢમાંથી જેર કાઢી લો એટલે એ માત્ર ઈયળ જેવો એથી વિશેષ કશુંયે નહીં. તો મારે એવું બનવું નથી. બલે અહમ્ જેર હોય પણ એ તો સાચવીને રાખીશ.’

બંધુઓ! આ છે જવાબ! અહમ્ મૂકે નહીં તેથી સ્વધર્મને ઓળખે નહીં અને જડના ધર્મો, મનના ધર્મો, ઈન્દ્રિયના ધર્મો, દેહના ધર્માંથી નિવૃત્ત થાય નહીં. કખાયાદ વિભાવને સ્વભાવ માની એમાં જ રચ્યો-પણ્યો રહેતો હોય તે મતાર્થી.

માટે જ પ્રતરૂપ વાડ બાંધો અને ઉપરનાં પક્ષીઓને ઉડાડવાની રીત જાણી લ્યો. તે માટે વૃત્તિઓને તપાસતાં શીખો. બંધુઓ! વૃત્તિઓને તપાસવાનું સાધન એટલે આપણું પ્રતિકમણા! આપણા સમાજના મોટા ભાગના માણસો પ્રતિકમણાને સમજ્યા નથી. તેથી તેઓ માનતા હોય છે કે પ્રતિકમણા કરવાથી શું? અરે! પર્યુષણા દિવસોમાં અથવા એક સંવત્સરીનું પ્રતિકમણા પણ કરવાનું મન થતું નથી.

મને યાદ છે ધર્માં વર્ષો પહેલાં એક યુવાન ભાઈની જિજ્ઞાસાના કારણો તેઓને પ્રતિકમણા શું છે તે સમજાવ્યું તો તેઓની આંખમાં પાણી આવી ગયાં. તેઓ કહે ‘મહાસતીજી! માફ કરજો. એમ તો પ્રતિકમણાને આ રીતે સમજ્યા જ નથી. તેથી પ્રતિકમણાની તથા પ્રતિકમણા કરનારની

અશાતના એમે ખૂબ કરી છે,’ તેઓ કહે ‘સંવત્સરીનું પ્રતિકમણા કરવા જવું તો ન હોય પણ પચાણે ઘરમાંથી ઘકેલે એટલે જવું પડે. થોડું અંધારું થાય એટલે જઈએ. અને ૪૦ લોગસ્સનો કાઉસ્સંગ બધા કરે ત્યારે સાથે લઈ ગયેલાં બે-ત્રણ કિલો ભજિયામાંથી બધાના હાથમાં એક-એક ભજિયું મૂકી આવીએ અને રૂક્યક્કર થઈ જઈએ. પછી લોકો બૂમાબૂમ કરે. કોણો મૂક્યાં? કોણો મૂક્યાં? કોણ જવાબ દે?’

બંધુઓ! વિચારો! કઈ પરિસ્થિતિ છે? કેવી મનોવૃત્તિ છે? કેવી મશકરી? ધર્મની કેવી અવહેલના? આ બંધુ શા માટે? સમજણનો અભાવ. પણ પ્રતિકમણા એ શું છે? ક્યારેય વિચાર્યું છે? તેમાં બીજું કશું જ નથી. માનવમનની સહજ વૃત્તિઓનું દર્શન તથા એ વૃત્તિઓને કારણે થતી પ્રવૃત્તિઓનું દિગ્દર્શન! જે પ્રવૃત્તિઓને અતિચારોનું નામ દઈ વર્ણવી છે. વળી આ પ્રતિકમણા કરવાની જે પ્રક્રિયા છે તે પણ કેટલી સાર્થક છે! શરૂઆતમાં થતો પહેલો કાયોત્સર્ગ શા માટે કરવામાં આવે છે તે બાતવતાં કહ્યું છે “અતિચાર ચિંતવનાર્થ કરેબિ કાઉસ્સંગાં”

મનમાં જે વૃત્તિઓ, આખા દિવસમાં જાગી હોય, તે માનસિક વિચારધારા રૂપે રહી હોય, વાણી રૂપે બહાર પ્રગટ થઈ હોય કે કાર્ય રૂપે પ્રવૃત્ત થઈ હોય, તે બધી જ વૃત્તિઓને યાદ કરી જવા માટે, ચિંતન કરવા માટે, કાઉસ્સંગ છે. અતિચારો એક-એક બોલતા જાય અને એવી વૃત્તિ આખા દિવસમાં જાગી હોય તો યાદ કરી લેવાની. આમ ૮૮ અતિચારોના કાઉસ્સંગમાં ૮૮ પ્રકારના દોષો બતાવ્યા. તેમાંથી કેટલાકનું સેવન થયું હોય.... કેટલાકનું ન પણ થયું હોય, બધા જ માણસો બધા જ દોષો સેવતા હોય એવું નથી. પણ એક યા બીજો દોષ તો લાગે જ છે માટે પહેલાં યાદ કરી જવાનો.

અને પછી ચોથા આવશ્યકમાં પ્રગટ રૂપે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપના ૮૮ અતિચારો બોલાય. ત્યારે પહેલાં યાદ કરેલા દોષોનો-વૃત્તિઓનો પશ્ચાતાપ કરી લેવાનું છે. આ કરવાથી રોજ-રોજ આપણી બધી જ વૃત્તિઓને આપણે જોતાં-તપાસતાં શીખીએ છીએ. અને તપાસતા રહીએ તો ક્યારેક દોષોનો એકરાર કરતાં શીખીશું, દોષોનો એકરાર કરવો બહુ જરૂરી છે, પણ જેટલો જરૂરી છે એટલો જ મુશ્કેલ છે. નથી

થતું એ! કારણ અનાદિકાળના અભ્યાસના કારણો 'રીઢા ગુનેગાર' થઈ ગયા છીએ. થોડો કડવો છે આ શબ્દ. પણ બંધુઓ! એ સિવાય બીજો કોઈ શબ્દ આપણને લાગુ પડી શકતો નથી.

પણ અહીં એકરાર કરવો સહેલો છે, કારણ પ્રતિકમણ કરતાં થતો એકરાર આપણો કોઈને કહેવા જવો પડતો નથી. આપણી અંદર જ કરવાનો છે. જો કે તેમાંય અહ્મુ ધવાય. છતાં થઈ શકે.

બંધુઓ! અહીંનો કાંટો એટલો ઉંડો છે કે અંત:કરણમાંથી કાઢવો મુશ્કેલ થઈ જાય છે. પગમાં કાંટો વાય્યો હોય વળી જો ઉંડો ન ઉત્તર્યો હોય તો સહેલાઈથી નીકળી શકે, પણ જો ઉંડો ઉત્તરી ગયો હોય તો સોય વડે કેટલું ખોદવું પડે, લોહી નીકળે, ભયંકર વેદના થાય, અરે! મુખમાંથી ચીસ પણ નીકળી જાય, ત્યારે એ નીકળે, આટલું સહેવાની તેયારી હોય તો જ ઉંડો કાંટો નીકળી શકે. તેમ આત્મામાં પડેલા અહીંને કાઢવા માટે પણ ખૂબ સહન કરવું પડશે. અને તો જ પોતાની વૃત્તિઓનો-ભૂલોનો એકરાર થશે. ત્યારે જ સાચા અર્થમાં પ્રતિકમણ થશે.

બંધુઓ! હું તો કહીશ કે જેને ખરેખર મતાર્થી મટી આત્માર્થી બનવું છે, મુમુક્ષતા જગાડી સાચા મુમુક્ષુની કોટિમાં મૂકાવું છે તેને પ્રતિકમણ ના એકે-એક ભાવને સાંગોપાંગ સમજવા પડશે. એ સમજને નિત્ય શ્રદ્ધા અને જાગૃતિ સાથે પોતાનાં પાપોનું પ્રતિકમણ કરવું પડશે. તો જ તેના અંદરની વૃત્તિઓને એ સમજ શકશે, વૃત્તિના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણી તેને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરી શકશે. પ્રતિકમણના ભાવોને સમજ્યા પછી પણ તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા રાખી વર્ત્યો જાય અને આત્માર્થની મોટી-મોટી વાતો કરે, તેથી કાંઈ વળે નહીં, ઉદ્ઘાર ન થાય.

બસ, આપણો સહુ આપણી વૃત્તિને સમજાઓ, વિચારીએ, દૂર કરવા પ્રયાસ કરીએ. બાકી અવસરે....

લોપે સદ્ગ્રાવહારનો...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂપ્રદર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિરત્નની આરાધના કરનાર જીવની સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ જાગ્રત થાય છે. જો કે આ વૃત્તિઓ આત્મામાં પડેલી જ છે પણ વિરાધક ભાવો એ વૃત્તિઓને અનુભવમાં આવવા દેતા નથી. આગમના આધારે, શાસ્ત્રના સ્વાધ્યાયે એ વૃત્તિઓની બૌદ્ધિક ઓળખાશ થાય છે અને એ પછી શ્રદ્ધાના સહારે સ્વાભાવિકતા જાગ્રત થાય છે.

આરાધના કરનાર જીવ, આરાધના કરતાં-કરતાં યથાર્થતાને સમજવામાં જો ગાંધું ખાઈ જાય તો બ્રમજામાં અટવાઈ પડે છે. શ્રીમદ્ભૂતી એવા જીવની દશા અહીં બતાવે છે -

**અથવા નિશ્ચય નય ગ્રહે, માત્ર શબ્દની માંય;
લોપે સદ્ગ્રાવહારને, સાધન રહિત થાય...૨૯...**

પ્રથમ તો નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયને સમજાએ. જૈનદર્શનમાં તત્ત્વને સમજવા માટે જે શૈલી છે તે સ્યાદ્ધાદ શૈલી છે, જેને અનેકાન્ત વાદ પણ કહીએ. બીજા શબ્દોમાં એ સાપેક્ષવાદ પણ છે અને Relativity પણ છે.

સ્યાદ્ધાદ એટલે કોઈ પણ એક પદાર્થને સમજવા માટે બિન-બિન દસ્તિથી વિચાર કરવો. જેમાં પરસ્પર વિરોધી દસ્તિ પણ હોય. તે છતાં વિરોધ ઉભો ન થાય. પદાર્થને જુદા-જુદા અનેક પાસાર્થી સર્વાંશે સમજવો હોય તો આ શૈલીની અનન્ય ઉપયોગિતા છે. આ દસ્તિને તર્કની ભાષામાં નય કહેવાય છે. જૈનદર્શન શાસ્ત્રોમાં, નય વિષે અનેક ગ્રન્થો છે. આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકર, કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય, આચાર્ય હરિબન્દ્રસૂરી, આચાર્ય સમજાભદ્રજી આદિ વિદ્બાન મનીખીઓએ આ વિષયને ખૂબ ખેડું હેડ્યો છે. આપણો અત્યારે તેના ઉંડાણમાં નથી જવું.

મુખ્યતાએ નયના બે પ્રકાર (૧) નિશ્ચયનય (૨) વ્યવહારનય. દ્રવ્યના મૂળભૂત સ્વરૂપને જે દસ્તિ વર્ણન કરે તે નિશ્ચયનય અને એ જ દ્રવ્યની વ્યવહારમાં સમયે-સમયે પ્રગટતી વિભિન્ન દશાઓનું વર્ણન જે દસ્તિ કરે તે વ્યવહારનય.

જેમ કે આત્મા. નિશ્ચયનય કહે છે આત્મા એ એક શુદ્ધ, બુદ્ધ, અખંડ ત્રિકાળી દ્રવ્ય છે. અજન્મા અને અમર છે. તે માત્ર શુદ્ધ ચિહ્નુપ દ્રવ્ય છે પણ દેવ, માનવ, પશુ કે નારક નથી. તો વ્યવહારનય કહેશે કે તમે મનુષ્ય છો. અર્થાત્ આત્માની વિભાવ દશાની પરિણતિના કારણો તેણો મનુષ્ય અવસ્થા રૂપ પર્યાય ધારણ કરી છે. આમ દેવ, નારક આદિ, પર્યાય એ પણ આત્માની વ્યવહારિક દશા છે. એ જ રીતે જાતિ, ઈન્દ્રિય આદિની જે ઓળખાણો છે તે પણ વ્યવહારનયથી જ છે. આરાધના માર્ગ નિશ્ચયનય ભાવને લક્ષ્યમાં રાખી વર્ણન કરે છે અને વ્યવહારનય દ્રવ્યની મુખ્યતાને ઉપદેશે છે.

જૈન અધ્યાત્મ ગ્રન્થોમાં બને દસ્તિએ આરાધના પ્રરૂપી છે. સમયસાર, નિયમસાર, યોગસાર જેવા ગ્રન્થોમાં આત્મા આદિ ષડ્દ્વયોનું વર્ણન શુદ્ધ નિશ્ચયનય, પરમ શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી કરવાની સાથે વ્યવહારનયથી પણ કરવામાં આવ્યું છે.

આત્માનું વર્ણન કરતાં નિશ્ચયનય કહે છે કે 'તે અખંડ, શુદ્ધ, ચિહ્નુપ, ત્રિકાળી દ્રવ્ય છે. રાગ-દ્વેષરહિત છે. નિર્વિકાર છે. નિર્લેપ છે.' સિદ્ધ સ્વરૂપ જેવું છે તેવા જ ગુણો આ આત્મામાં છે એ બતાવે. અહીં આપણો તેમાંના એક ગુણને લઈ સમાલોચના કરીએ.

આત્મા નિર્લેપ છે. તેને કુંઈ જ લેપ લાગે નહીં. આત્માની આ નિર્લેપતા વિષે, કર્મબંધની દસ્તિએ જોઈએ. આત્મા અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ કાળનો છે. બને દૂધ-પાણી તથા લોહ-અંગની જેમ એકમેક થઈ ગયા છે. તેમજ આ કર્મનો ભાર જેટલો વધુ એટલો એ આત્મા આત્મ-પતનની દિશામાં વધુ ને વધુ ગબડતો જાય છે. ઉપર ઊઠી શકતો નથી. પણ જેમ કર્મ ઓછા થાય અને એ હળુકર્મી બને તેમ તેની દશાનો વિકાસ થતો જાય છે. આ વાતને દસ્તાંત દ્વારા સમજાવવામાં આવે છે. જેમ એક તુંબડા પર માટીનો લેપ કરવામાં આવ્યો હોય અને પાણીમાં નાખો તો તુંબડાનો સ્વભાવ તરવાનો હોવા છતાં માટીના ભારથી એ

પાણીમાં નીચે બેસી જાય. પાણીમાં પલળવાને કારણો જેમ-જેમ માટીનો લેપ ઊખડતો જાય, તેમ તેમ તુંબડું ઉપર આવતું જાય અને જ્યારે સંપૂર્ણ માટી ધોવાઈ જાય ત્યારે તુંબડું એકદમ્ પાણીની ઉપર તરવા માંડે.

કર્મ અને આત્માનો સંબંધ પણ આવો જ છે. જેમ જેમ કર્મનો લેપ ઓછા થતો જાય તેમ તેમ આત્મા ઊંચો આવતો જાય અને અંતે સિદ્ધિને પામે છે. આ છે વ્યવહારનયની દસ્તિ.

હવે એક દસ્તિ આત્માને નિર્લેપ કહે છે અને બીજી દસ્તિ કર્મના લેપના કારણો જ આત્માની સંસારી દશા કહે છે. આ બંને પરસ્પર વિરોધી દસ્તિને કઈ રીતે સમજવી? આ જ છે જૈનદર્શનની સ્થાદ્વાદ શૈલી.

નિશ્ચય દસ્તિથી આત્મા નિર્લેપ છે એ જેટલું સાચું છે, વ્યવહાર દસ્તિથી આત્માને કર્મનો લેપ છે એ પણ એટલું જ સાચું છે, પણ સમજવાની કળા જોઈએ. આપણો વિચારીએ આત્મા ચેતન, કર્મ જડ, આ બનેનો બંધ કેવી રીતે સમજવો? જડ પરમાણુઓ પરસ્પર બંધાઈ શકે પણ ચેતન અને જડનું બંધન થઈ શકે નહીં. આત્મા કર્મથી બંધાય છે, તેમ કહું તે ઉપચારથી, વાસ્તવિકતાએ તો જૂનાં કર્મો સાથે નવાં કર્મોનો બંધ થાય છે. પણ તેમાં આત્માના વિભાવનું નિમિત્ત હોય છે. તેથી આત્મા ને કર્મનો બંધ કહેવામાં આવે છે.

આત્મા અને કર્મ બંધાય, તો તે એકમેક નથી થઈ જતાં, પણ એક ક્ષેત્રગાઢી જ હોય છે. જેમ દૂધ અને પાણીની જેમ આત્મા-કર્મનું બંધાતું કહું. તેમાં વિચાર કરીએ તો દૂધમાં પાણી નાખીએ અને બને એક થઈ ગયા હોય તેમ લાગે, પણ બને દ્રવ્યના મૌલિક ગુણધર્મો તો એમ જ રહ્યા છે. દૂધ દૂધ મટી પાણી નથી થઈ જતું કે પાણી - પાણી મટી દૂધ નથી થઈ જતું. બને દ્રવ્યોનું પોતાનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ કાયમ રહે છે. એ જ રીતે લોહ અને અંગન. બને દ્રવ્યો તેમાં સ્વતંત્ર જ હોય; મળી ન જાય.

એક પાણીના ગ્લાસમાં સાકરનો ટુકડો નાખો. સાકર ઓગળી જઈ પાણીના સ્વાદને બદલી નાખો. ગ્લાસમાંના પાણીનું એક પણ ટીપું મીઠાશ વગરનું ન રહે. તે છતાં બનેના ગુણધર્મો સ્વતંત્ર જ રહે. પાણીની ફોર્મ્યુલા $\text{Je}=\text{H}_{20}$ છે તે એમ જ રહે. પણ સાકરના ગુણ-ધર્મરૂપ ન થઈ જાય.

બસ, એ જ રીતે જૂનાં કર્મો આત્મામાં છે. જેટલા આકાશપ્રદેશને

અવગાહીને આત્મા રહ્યો છે, એ સર્વ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને કર્માં પણ રહે અને નવાં કર્માં બંધાય તે પણ તે જ આકાશપ્રદેશમાં રહે, આમ આત્મા અને કર્મનો સંબંધ એક ક્ષેત્રાવગાહી છે, નિમિત્ત-નૈમિત્તિક છે.

આમ આત્મા પોતાના સ્વભાવને છોડી, ૪૩-કર્મ પરમાણુરૂપ બની જતો નથી. પણ સદા તેનાથી સ્વતંત્ર જ રહે છે. તેથી તે નિર્લેપ છે, પરંતુ એક ક્ષેત્રાવગાહે રહેલા કર્મ પુદ્ગલનું નિમિત્ત પામી પોતામાં વિકાર કર્યા કરે છે. તેથી કર્મનો લેપ પણ છે. આ છે આત્માની નિર્લેપતાને સમજવા માટેની નિશ્ચય અને વ્યવહાર દર્શિ, સ્યાદ્ધાદ શૈલી.

હવે અહીં શ્રીમદ્જી આ ગાથા દ્વારા એ સમજાવે છે કે આત્માના આવા સ્વરૂપને સમજવાની જે ભૂલ કરે તેની દશા શું થાય? જેમ કે નિશ્ચયનયથી કહું આત્મા નિર્લેપ છે. તેને કર્મનો લેપ લાગતો નથી. આ વાત માત્ર જો એમ જ સમજ્યા કે હું કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરું, રાગ-દ્રેષ્ટ કરું, પાપ કરું, અધમમાં અધમ આચરણ કરું, પણ તેથી આત્માને કંઈ અસર થાય નહીં. આત્મા લેપાતો નથી માટે ચિંતાનું કંઈ કારણ નથી, અને એ જીવ વિભાવે વર્તવા માંડે, વળી આવું માનતો જીવ શાસ્ત્રમાં કર્મબંધને રોકવા માટે સંવરની પ્રરૂપણા કરી છે તેને ન સ્વીકારે. રત-પ્રત્યાખ્યાનોની આવશ્યકતા ન સમજે અને બધું જ છોડી છે.

માત્ર વાતોમાં, શબ્દરૂપે નિશ્ચયનયને ગ્રહણ કરી લે, પણ આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નિશ્ચયનયે જે બતાવ્યું તેને પ્રગટ કરવા માટેના સાધનરૂપ-રત-પ્રત્યાખ્યાનાદિ દ્રવ્ય ચારિત્રને ત્યાજ્ય સમજે તો એ જીવ બધું જ ગુમાવી બેસે છે અને એકાંત પાપ વાપારમાં પડ્યો રહે છે.

નિશ્ચયનય એમ પણ કહે છે કે જીવનું પરમ ધ્યેય મોક્ષ છે. મોક્ષ પામવા માટે સર્વ કર્મનો ક્ષય અપેક્ષિત છે. તેમાં પુણ્ય હેય અને પાપ પણ હેય છે. આમ સાંભળીને નિશ્ચયનયને અહીં સમજનારો પુણ્યને પણ છોડવા યોગ્ય સમજી, શુભ ભાવોથી થતી પુણ્ય કરણીનો ત્યાગ કરી છે. પણ નિશ્ચયનયના કહેવાનું રહસ્ય શું છે તે સમજે નહીં.

પુણ્ય ક્યારે અને ક્યાં છોડવા યોગ્ય છે તે સમજ્યો નથી. આત્મવિકાસ માટેનો પુરુષાર્થ તો માત્ર પાપક્ષયનો પુરુષાર્થ જ છે. ગુણસ્થાનની વિકસિત દશાને જોઈએ, તો જીવ મોહનીયકર્મના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષયથી જ આગળ વધતો હોય છે. જે મોહનીય પાપરૂપ છે

તે પછી પણ જે જે પ્રકૃતિઓની નિર્જરા કરતો જાય છે તે પણ પાપ-પ્રકૃતિ જ. એટલે જીવને આત્મા માટે પુરુષાર્થ કરવાનો છે, પાપની નિર્જરા માટે જ. પુણ્યની નિર્જરા થઈ રહી છે કે નહીં તે તેને જોવાની જરૂર પણ નથી. નવમા ગુણસ્થાને જીવ પહોંચે એટલે પુણ્યપ્રકૃતિ આપોઆપ બંધમાં રોકાઈ જાય છે. વગર પુરુષાર્થ એ કામ તો ત્યાં પહોંચ્યા પછી થઈ જ જવાનું છે પણ પુણ્ય છોડવા જેવું છે એમ સમજને શુભ કરણી રૂપ પુણ્યને છોડી દે તો પછી એના માટે રહેશે શું?

વિચારો બંધુઓ! દિવસ-ચાતની યોગોની પ્રવૃત્તિઓને તપાસો! બધી જ પ્રવૃત્તિઓ ૧૮માંના કોઈ ને કોઈ પાપમય ભાવો સહિતની જ દેખાશે. ક્યારેક કોઈ ક્ષણો થોડા શુભ ભાવો આવી જતા હોય. તે સિવાય તો માત્ર પાપ અને પાપ. હવે નિશ્ચયનયથી જીંધી માન્યતાવાળો જીવ એમ કહે કે પાપ બંધન છે તો પુણ્ય પણ બંધન છે. એક લોઢાની સાંકળ છે, તો બીજી સોનાની સાંકળ છે. આમ સમજ પુણ્યપ્રવૃત્તિ પર લાલ ચોકડી જ મૂકી દે, તો બચશે શું? પાપ કે બીજું કાંઈ? તો શું અધ્યાત્મશાસ્ત્રો પુણ્યને છોડવાનું જ્યાં કહે છે ત્યાં પાપપ્રવૃત્તિને આદરણીય કહે છે? અરે! મૂરખા જીવો! થોડું તો સમજો, કે શાસ્ત્રકાર ભગવંતો શું કહેવા માગે છે!

તેઓ કહે છે, શુભકરણીથી પુણ્યબંધ થાય છે. પણ તે ધર્મ નથી. પુણ્યને ધર્મ સમજી ત્યાં અટકી જવાનું નથી. પુણ્ય અને ધર્મના બેદને સમજવો જોઈએ. પુણ્ય તે આશ્રવ છે. આશ્રવ છે ત્યાં બંધ છે. બંધ છે ત્યાં સંસાર છે. તેથી પુણ્યને જ ધર્મ ન સમજતાં તેની જ્યાં સુધી જરૂર છે ત્યાં સુધી તેને આચરી પછી છોડી દેવા યોગ્ય છે. આટલું તારી શ્રદ્ધામાં હોવું જરૂરી છે. અન્યથા પુણ્યને જ ધર્મ સમજતો જીવ શુભકરણી કર્યા કરશે. ત્યાંથી આગળ વધી સંવરૂપ ધર્મને નહીં સમજે તો સંસારનો ચક્રવરો નહીં ટળે. કારણ સંવર છે ત્યાં ધર્મ છે. સંવરથી નિર્જરા અને નિર્જરાથી મોક્ષ. આ દઠ પ્રતીતિ હોવી જોઈએ. અન્યથા શુભકરણી પણ જીવ અનંતીવાર કરી અને તે નિર્ઝળતા જ પાખ્યો છે, ગંતવ્યને પ્રાતા ન કરી શક્યો. ગંતવ્ય સ્થાનના પ્રયાણ માટે બધી અનુકૂળતા પુણ્ય કરી આપે, પણ માર્ગ ચાલવું તો સંવર કે નિર્જરા ધર્મથી જ થશે. જે માત્ર શુદ્ધ ભાવાનું જ ફળ છે. શુદ્ધ ધર્મના લક્ષ્ય વિનાનો શુભ ભાવ એટલે લક્ષ્ય વિનાનું તીર.

તો બંધુઓ! પાપને છોડવા પુણ્ય જરૂરી છે અને મોક્ષ પામવા પુણ્ય છૂટે તે જરૂરી છે. પણ તેને છોડવું પડતું નથી, સહજ ઘૂટી જાય છે. જ્યારે પાપ છોડવું પડે છે.

માટે જ શ્રીમદ્ભ્રગુચો કહું જે માત્ર શબ્દોમાં નિશ્ચયનયને સમજ્યો છે, તેના હાઈને પામી શક્યો નથી તે જીવ સદ્ગુરૂ વ્યવહાર રૂપ ધર્મકર્ણિને છોડી દે છે. લોપે સદ્ગુરૂ વ્યવહારને સાધન રહિત થાય. અને સિદ્ધિને પામવાનાં જે સાધનો છે, તે સાધનોને નહીં સમજવાને કારણે સાધનવિહોણો થઈ બ્રમમાં ભટકે છે.

માફ કરજો બંધુઓ! પણ કેટલાક લોકો, જે નિશ્ચયનયના અભ્યાસી પોતાને કહેવડાવે છે, તેઓ જ્ઞાનીના મર્મને સમજ્યા નથી. તેઓની વાણી કેટલી અસંસ્કારી હોય છે! જેઓ સામાયિક કરતા હોય તેને કહે સામાયિક તો શુભ આશ્રવ છે. છોડવા જેવો છે. ‘ધૂળ પડી તમારી સામાયિકમાં’ આવા શબ્દો જેના મુખમાંથી નીકળતા હોય તેને ધર્મી કહેવો કે અધર્મી? સમજું કહેવો કે નાસમજ? પહેલી વાત તો એ છે કે જે ખરેખર ધર્મને સમજ્યો હોય, આત્માને સમજ્યો હોય, તેના મુખે આવી અસભ્ય વાણી નીકળે જ નહીં. પોતે શ્રેષ્ઠ અને બીજા ડલકા એવું એના મનમાં કદી આવે નહિ અને બીજું સામાયિક જેવા ઉત્કૃષ્ટ સાધનની આવી અશાંતના કરે નહીં. આ તો ‘અધૂરો ઘડો છલકાય’ એ ન્યાયે સમજ્યો ન હોય કાંઈ અને પોતે બહુ સમજું છે એમ બતાવવા જતાં, પોતાના અંતરંગ ભાવોનું પ્રદર્શન થઈ જાય. સામાયિકમાં ધૂળ પડે શી રીતે? સામાયિક કરનાર બહુ વિચારીને ન કરતો હોય તો કદાચ એ સંવર રૂપે ન પરિણામે પણ એટલી વાર પાપ વાપારથી તો અટકી ગયો ને? સામાયિક ન કરત તો કંઈક આરંભ-સમારંભનાં કાર્યો કરત તો તુલનાત્મક દસ્તિઓ સારું જ કર્યું ને?

હા, એ વાત ચોક્કસ છે કે આપણે વ્રત, નિયમ, પ્રત્યાઘ્યાન વગેરે અનુષ્ઠાનો સમજીને આચરવાં જોઈએ. વગર સમજ્યે કર્યે જાય અને તેમાં જ સંતોષ માની લે તો તેમાં નિર્જરા રૂપ ફળ મળે નહીં. આત્મા કર્મભારથી હળવો થાય નહીં. સામાયિક કરું તો સમતા જાગવી જ જોઈએ. સમતા ન સધાતી હોય તો તેનો ખેદ વર્તે! કે આટલી સામાયિકો થઈ છતાં હજુ કેમ વિષમતા? રોજ ભગવાનના મંદિરે દર્શન-પૂજન માટે

જતો હોય, વીતરાગની પ્રતિમાને જોઈ વીતરાગતાનો અંશ પણ ન પ્રગટે, રાગ-દ્રેષ્ટ મંદ ન પડે તો તેનું તેને હુઃખ હોય! કે રોજ વીતરાગને પૂજનું ને મારામાં કષાયની મંદતા કેમ નથી આવતી? જો આવા ભાવ વડે શુભ કરણી, વ્રત-અનુષ્ઠાનો થતાં હશે તો એક દિવસ એવો આવશે કે સર્વ અનુષ્ઠાનો સંવર રૂપ પરિણામશે અને પરિણામે નિર્જરા અને અંતે મોક્ષ થશે.

તો સદ્ગુરૂવાહારને લોપવાનો નથી પણ સમજીને આચરવાનો છે. જે સાધન આત્માની શુદ્ધદશાને પ્રગટ કરે તેના વડે સાધના કરવાની છે. જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં સાધન વગર સિદ્ધિ મળતી નથી. નાના એવા કાર્ય માટે પણ સાધન જરૂરી છે. તો આત્માને પામવા માટે બાધ્ય આભ્યંતર બને પ્રકારનાં સાધન જોઈશે. આંતરસાધન છે ચેતનાની જાગૃતિ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર; જીવ દેહનું ભેદવિજ્ઞાન, તો બાધ્ય સાધન છે વ્રતાદિ અનુષ્ઠાનો.

જાણો છો બંધુઓ! માત્ર જૈન પરંપરા જ નહીં પણ ભારતની અન્ય પરંપરાઓમાં પણ આત્માને કેન્દ્રસ્થાને રાખીને દર્શન-શાસ્ત્ર અને ધર્મ-શાસ્ત્રની ચર્ચા થઈ. એ જ ભારતનાં દર્શનોની વિશેષતા!

અહીં એક વાત કહી દઉં Eastern Philosophy અને Western Philosophyમાં આ જ મોટું અંતર છે. Esternમાં કેન્દ્રસ્થાને આત્મા છે. તેની આજુબાજુ દ્રવ્યોની ચર્ચા, તત્ત્વોની ચર્ચા, સ્વર્ગ અને નરકની ચર્ચા કર્માની ચર્ચા, આત્મા અને પરમાત્માની ચર્ચા અને છેવટે આત્માની પરમાત્મા થવાના ઉપાયની ચર્ચા. આમ Eastern Philosophy આત્માને પરમાત્મા પદ સુધી પહોંચાડવાનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરે છે. જ્યારે Western Philosophy માત્ર ભૌતિક સંસારની ચર્ચા કરે છે. જીવ શું છે? જગત શું છે? શેનાં બનેલાં છે? બનેનો સંબંધ શું છે? બસ, ઈતિશ્રી, ત્યાં આત્માના ભાવાત્મક દસ્તિકોણથી કોઈ વાત ચર્ચવામાં આવી નથી.

તો હા, બંધુઓ! આપણે તો આત્માને પામવો છે અને એને પામવા માટેનાં સાધનો ભારતના સર્વ સંપ્રદાયોએ ભિન્ન-ભિન્ન વ્રત અનુષ્ઠાનો રૂપે બતાવ્યાં છે. જૈન હોય કે અજૈન, પ્રતિમા-પૂજનમાં વિશ્વાસ ધરાવતો હોય કે નહીં પણ સહૃદ્દે આત્માને પામવાના પુરુષાર્થને મહત્ત્વ આપ્યું છે. વળી આમાં એક વાત એ પણ સમજ લઈએ કે આ

કિયાઅનુષ્ઠાનોની જે પરંપરા ચાલી છે તે મારા તમારા જેવા કોઈ સામાન્ય માણસોની ચલાવેલી નથી, પણ પ્રબુદ્ધ વિચારક અને સમર્થ સાધક આત્માઓએ બતાવી છે. તેથી તે આદરણીય અને આચરણીય જ છે તેમાં શંકા નથી.

હા, એ વાત ચોક્કસ છે કે આજે લોકો કિયા-અનુષ્ઠાનોનો વિરોધ કરે છે. તેમાં જે સમજદાર લોકો છે તેની વાત પણ કાઢી નાખવા જેવી નથી. કારણ, વગર સમજ્યે કિયા કરનારાઓના હાથમાં પ્રાણ વગરનાં કલેવર જ રહ્યાં છે. આજે કિયાઓ ઘણી થાય છે. તપશ્ચર્યા આદિ ખૂબ થાય છે પણ ભાવરહિત, માત્ર ખોખાં. કિયાના હાઈને વિસરી જનારાઓએ, વગર સમજ્યે કિયા કરી, કિયાનું મૂલ્ય ઓછું કરી નાંખ્યું છે. લોકોના મનમાં અશ્રદ્ધા જન્માવી છે. તો એવા કિયા કરનારાઓએ પણ સમજવું ઘટે કે પ્રતિ-નિયમ અનુષ્ઠાન તો એનું નામ કે જે કર્યા પછી જીવનમાં પરિવર્તન આવે, કષાયો મંદ પડે. આત્મલક્ષ્ય જાગ્રત થાય.

તો બંધુઓ! આમ સાધનને સમજી તેને જીવનમાં પ્રયોગરૂપે લાવવા જરૂરી છે. માત્ર નિશ્ચયનયને પકડીને બેસી રહેવાથી કંઈ નહીં વળે. પણ નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહારને આચરી આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને અહીં જ જાગ્રત કરી લઈએ.

બસ વિશેષ અવસરે.....

e

પામે નહીં પરમાર્થને...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂધ્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચ્છારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સ્વરૂપદશાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે કે જેના વિના જીવ દિશાશૂન્ય થઈને રખડી રહ્યો છે. દશા વિના દિશાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આચારાંગસૂત્રના, પ્રથમ શુતસ્કર્ધના પ્રથમ અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે -

એવમેગેસિં ણો ણાયં ભવઙ્દ, અતિ મે આયા ઉવવાઇએ ણાયિ મે આયા ઉવવાઇએ કે અહમસિ, કે વા ઇઝો ચુઝો હિં પેચ્ચા ભવિસ્સામિ।

કેટલાક જીવને એ જ્ઞાન નથી હોતું કે મારો પુનર્જન્મ છે કે નથી. મારો આત્મા પૂર્વભવમાં કોણ હતો અને અહીંથી મરીને બીજા જન્મમાં હું કોણ હોઈશ ?

આપણું પણ એમ જ છે. ખબર નથી કે પૂર્વભવમાં ક્યાં હતા અને ત્યાં શું કર્યું? વિભાવોને વધારી સંસાર વધાર્યો કે સ્વભાવને સેવી સંસાર પરિભિત કર્યો? એટલું જ નહીં, અહીં આ જન્મ ધારણા કર્યા પછી પણ સત્તસંગ, સત્ત્રવણ શ્રદ્ધા વગેરે બધા જ યોગો પ્રાપ્ત થયા પછી પણ આ પ્રશ્ન ક્યાં ઊઠે છે જીવને? પૂર્વ જ્યાં એકેન્દ્રિય કે જીવ-જંતુ કે પશુ-યોનિમાં જન્યા, ત્યાં તો આ પ્રશ્નને અવકાશ નો'તો અને તેથી તેની વિચારણા પણ ન થઈ. પરંતુ અહીં માનવ થયા અને આ વાતો વારંવાર શ્રવણ થતાં, અંતરમાં એ જિજ્ઞાસા જાગી છે ખરી? શ્રદ્ધા થાય છે ખરી? કે 'હું કોણ હતો, શું હતો, ક્યાંથી આવો અને ક્યાં જઈશ એ જાણું!'

તમે કહેશો, 'એ જાણવાની શી જરૂર છે? એ બધું ન જાણુંએ તો શું બગડી જવાનું છે? અહીં સુખેથી જીવીએ છીએ, જીવનનો આનંદ માણીએ છીએ. મળેલા ભોગમાં મસ્ત છીએ. ન જાણ્યું તોય કંઈ વાંધો આવતો નથી!' બંધુઓ! દીર્ઘદ્રષ્ટા થઈ વિચારો!

પૂર્વ આ જીવે એક પછી એક ગતિઓમાં પરિભ્રમણ કર્યું છે, હંમેશાં

કરતો રહ્યો. જન્મ-મરણનું ચક ચાલુ જ છે, અને આનું કારણ અંદર જીવમાં જ પડ્યું છે. આપણાને કોઈ જન્માવતું નથી. કોઈ મારણું નથી. આપણો આપણા કારણો જ જન્મ-મરણ કરતા રહ્યો છીએ. સુગતિનું કારણ પણ આપણો અને દુર્ગતિનું કારણ પણ આપણો. એ કારણોને જાણી લઈએ તો દુર્ગતિથી બચી શકીએ. દુર્ગતિ કોઈને ગમતી નથી.

ભગવાન મહાવીરે રાજ શ્રેષ્ઠાને કષ્ટું તારે મરીને નરકમાં જવાનું છે. એ ના કહે છે ત્યાં બહુ દુઃખ હોવા છતાં પણ જવું પડ્યું, ત્યાં જવાનાં કારણોનું સેવન કર્યું હતું. તો બંધુઓ! પૂર્વભવોમાં જે જે જીવો દુર્ગતિમાં જઈ આવ્યા, તે કયા કયા કારણોથી ગયા હતા, એ જો જીવ જાણો તો પછી તેને છોડી શકે અને દુર્ગતિઓથી બચી શકે. માટે જાણવું ખૂબ જરૂરી છે. પણ જાણ્યું કોને કહેવાય?

'જ્ઞાનસ્ય ફલं વિરતિः'

પહેલાં જાણો અને જાણ્યા પછી ત્યાં તે જ્ઞાન. જાણવા પછી પણ જો આચરણમાં ન ઉત્તરે તો તેનું નામ જ્ઞાન નહીં. આચરણમાં ઉત્તરવું એટલે કે જ્ઞાનદશા વ્યવહારમાં પ્રગટ થવી.

આપણો ત્યાં ચૈતન્યની દશાને, જડથી જુદી કરી બતાવતાં એક મહત્વપૂર્ણ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. તે છે 'ઉપયોગ.' ઉપયોગ એટલે જીવનો બોધરૂપ વ્યાપાર. જાણવું એ જીવનો અસાધારણ ગુણ છે. જીવ સિવાય બીજા કોઈ પણ દ્રવ્યોમાં જાણપણું હોતું નથી, તેથી સતત જાણવારૂપ જીવનો વ્યાપાર થાય, તે છે ઉપયોગ. તેમાં જ્ઞાનપ્રયોગ અને દર્શનોપ્રયોગ. વિશેષ રીતે જાણવું તે જ્ઞાન અને સામાન્ય રૂપે જાણવું તે દર્શન. આ બને ઉપયોગમાં દરેક આત્મા સતત વર્ત્યા કરે.

જાણવું એ જીવનો સ્વભાવ છે. પણ જાણ્યા પછી એ રૂપ જીવનું પરિણમ્યા કર્યું તે જ્ઞાનદશા. આવી જ્ઞાનદશા જે જીવમાં પ્રગટે તેના આચરણમાં, જે જાણ્યું છે તે આવ્યા વગર રહે નહીં. શુષ્ક જ્ઞાની જીવ બુદ્ધિથી બધું જ જાણી લે. 'આત્મા શુષ્ક, બુદ્ધ, નિરંજન છે' એવું શબ્દમાં સ્વીકારી લે, પણ સાધનરૂપ વ્યવહારને છોડી દે. અને આત્માના શુષ્ક, બુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરનાર, સમ્યગ્ વ્યવહાર જ છે એ માને નહીં તેની દશા ધોણીના ફૂતરા જેવી થાય. નહીં ધરનો, નહીં ધાટનો. બનેમાંથી રહ્યે. એ દશાને બતાવતાં શ્રીમદ્ભગુ કહે છે :

**જ્ઞાનદશા પામે નહીં, સાધનદશા ન કાંઈ;
પામે તેનો સંઘ જે, તે બૂડે ભવ માંછિ...૩૦...**

માત્ર શાસ્ત્રો સંબંધી માહિતી પ્રાપ્ત કરી લીધી પણ જ્ઞાનદશા જાગ્રત ન થાય તે શુષ્ક જ્ઞાની. આવા જીવે વ્યવહારને છોડી દીધો છે અને નિશ્ચયને પહોંચ્યો નથી. તેથી તેનું જીવન ડોલતી નાવ જેવું હોય. તેને કોઈ દિશા મળે જ નહીં. દિશા પામવા માટે અંતરમાં જ્ઞાનદશા તથા સાધનદશા બનેની આવશ્યકતા છે. પણ એ દશા ન આવી હોય તો જડ શબ્દને સહારે વર્તતો જીવ જડ ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં જ લોલુપ હોય. મુખેથી વાતો જ્ઞાનની, વૈરાગ્યની કરતો હોય અને ઈન્દ્રિયોના એક પણ વિષયને છોડવા એ સમર્થ ન હોય. ભોગવતો જ રહે. ભોગની ભાવના પ્રબળ થતી જાય અને તેમાં જ ખૂંચી જાય.

વળી વ્યવહારને તો સર્વથા ત્યાજ્ય માનતો હોય. એટલે ધર્મકરણી કર્મબંધનું કારણ છે એવી પ્રદૂપણા કરી ભોળી જનતાને કુ-માર્ગ ચડાવી દે. બંધુઓ! જે લોકો એમ કહેતા હોય કે સામાયિક, પ્રતિકમણ, તપ-ત્યાગ આદિ કર્મબંધના કારણ છે. તેઓને પૂછીએ કે પૂજા-પાઠ-વંદન-ભક્તિ-સ્વાધ્યાય વગેરે કર્મબંધના કારણ છે કે નહીં? સમજ્યા વગરની વાતો કરનારને શું કહેવું? કર્મબંધ શાનો? સામાન્ય જનસમૂહ તો કર્મબંધ એટલે પાપબંધ આટલું જ સમજે છે. અને ખબર નથી કે કર્મબંધ શબ્દમાં પુષ્યબંધનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. હવે જે બધી ધર્મ-કરણીને કર્મબંધનો હેતુ કહે છે ત્યાં પુષ્યબંધનો સંકેત છે.

આ કરણી કરતાં-કરતાં આત્મભાવમાં ન રહેવાય તો પુષ્યબંધ થાય છે, અને જેટલી પળો આત્મભાવમાં સ્થિર થયા એટલી કર્મનિર્જરા થાય છે. વાસ્તવિકતાએ આ બધી જ કરણી નિર્જરા માટે છે પણ જ્યાં સુધી જીવ આત્મભાવમાં સ્થિર થઈ શકતો નથી ત્યાં સુધી તેનાથી પુષ્યબંધ થાય છે. જીવે પ્રયાસ તો એ કરવાનો છે કે એ વધુ લાંબો સમય આત્મ-ભાવમાં રહે અને બધા જ ધર્મ-અનુષ્ઠાનના નિમિત્ત નિર્જરા કરે. પણ એ ન થાય તો કર્મબંધનું કારણ માની વ્યવહાર ઉડાડી દેવા જેવો નથી. પણ ભોળા માનવો માને કે આ તો સાહેબે કીધું છે અને સાહેબ કહે તે ખોટું હોય જ નહીં. માટે છોડો વ્યવહારને. આમ વ્યવહારને છોડી, સાધનવિહોણો થઈ જાય.

બંધુઓ! સાધન વિના સાધના શી રીતે થાય? અને સાધના ન થાય

તો સિદ્ધિ કેમ મળે? વ્યવહારિક જીવનમાં પણ જો કંઈક સાધવું છે તો સાધનો જોઈએ જ. અરે! એક સાધન જો ઓછું હોય તો કાર્ય જેવું થવું જોઈએ તેવું થાય નહીં. મારી બહેનો રસોઈ કરવામાં બહુ કુશળ હોય. બધાં જ સાધનો મળ્યાં પછી અગ્નિ ન હોય તો શું કરી શકે? અને જોઈતાં વાસણો ન હોય તો પણ શું થાય? એમ જે અને જેટલી સામગ્રીની આવશ્યકતા છે તે હાજર હોય તો જ કાર્ય થઈ શકે. એ જ રીતે આત્માને સાધવો છે તો તેનાં સાધનો બાબ્ય અને આભ્યંતર બજે જોઈશે જ. જેઓ વ્યવહાર છોડવા જેવો છે એમ કહે છે તેમની હામાં હા મિલાવી આપણે એને જો છોડી દઈશું તો શ્રીમદ્ભ્રગુ કહે છે કે ગણે પચ્ચર બાંધીને દૂબી મરવા જેવું થશે. પોતે અને પચ્ચર બંને દૂબે. બંધુઓ! આવા શુંક જ્ઞાનીઓના સંગ જેને થાય તે પણ દૂબે. માટે સાવધ રહેજો! ચેતતા રહેજો! આવા કુસંગે ન ચઢશો! નહીં તો ક્યાંય પાર નહીં પામો. કારણ -

એ પણ જીવ મતાર્થમાં, નિજ માનાદિ કાજ; પામે નહીં પરમાર્થને, અનુ અધિકારીમાં જ...ઝી...

આવો જીવ પરમાર્થ પામવા માટે પાત્ર નથી. માટે મતાર્થ છે. પોતાના માનને પોષવા માટે જ તે બધું કરતો હોય. ધર્મનાં સાધનો, બધું જ અપનાવ્યું હોય પણ તેની પાછળનો ધ્યેય માત્ર ‘હું કંઈક છું’ એ ભાવને પંપાળવા માટે જ છે અને છતાં પોતાને ધર્મ માનતો હોય. અંદરમાં તો એટલું માન પડ્યું હોય કે ડગલે ને પગલે એ પોતાનું માણું ઊંઘું કર્યા જ કરે, અને છતાં આપણો જગતને એમ મનાવતા હોઈએ કે મને જરા પણ માન નથી. ઉપરથી વિનમ્ર દેખાવાનો પ્રયત્ન કરતો માનવ અંદરથી હાડોહાડ અહંકી ભર્યો હોય.

અરે! માણસ પોતાનો કોધ વ્યક્ત કરી દેતો હોય છે. એ સહૃદે કહેતો હોય કે મને બહુ ગુસ્સો આવે છે! કોધ આવે પછી હું કોઈનો નહીં, તેના કોધને કોઈ જાણી જાય તેની તેને બહુ પરવાહ નથી હોતી, પણ અહંને તો છુપાવતો જ ફરે. કોઈ જાણી ન જાય તેના માટે બહુ સાવધાન, અને એટલે જ સહૃદુનો દાસાનુદાસ હોય એવું ઓટું પ્રદર્શન પણ કરે, પરંતુ અંદરમાં તો ‘હું કંઈક છું’ એ વાત કદી ભુલાતી ન હોય.

બંધુઓ! આ અહમું જ જીવને ભટકવનાર છે. જીવના સામાન્ય વ્યવહારમાં તો અહમું કરતા જ હોઈએ પણ ધર્મના ક્ષેત્રે કંઈક પણ કરતાં

શીખ્યા, તેનું અભિમાન નિશદ્ધિન કરતા ફરીએ છીએ. સહૃદુને બતાવતા ફરીએ અને માનનું પોષણ કરતા રહીએ છીએ. આવા જીવો પરમાર્થને પામવાના અધિકારી નથી હોતા.

વળી અહંકારી જીવની એક વિશેષતા એ હોય છે કે બીજાઓ સાથે એ પોતાની તુલના કરતો જ રહે. બીજાથી પોતે કંઈક ઊંઘો છે એ માનવા, મનાવવાનો, પ્રયાસ કર્યા જ કરે.

ફાન્સમાં ત્રણ દરજ હતા. ત્રણોયને દુકાન પેરિસની એક જ ગલીમાં, હંમેશાં ત્રણોય વચ્ચે સ્પર્ધા ચાલે. તેમાં ક્યારેક એક ફાવે, તો ક્યારેક બીજો, તો ક્યારેક ત્રીજો. હરિફાઈ માટે શું-શું કરવું તેના વિચારો હંમેશાં ત્રણોયનાં મગજમાં ચાલ્યા જ કરે.

એકવાર એક દરજને એક તુક્કો સૂઝુંચો અને તેણો બીજા દિવસે સવારે પોતાની દુકાન પર બોર્ડ લટકાવી દીધું. ‘ફાન્સનો સર્વશ્રેષ્ઠ દરજી.’ બીજા બે દરજાઓ સમય થતાં દુકાને આવ્યા. બોર્ડ જોયું અને પેટમાં તેલ રેડાયું. અરે! આ સર્વશ્રેષ્ઠ થઈને બેસી ગયો? આમાં આપણો ધંધો કેમ ચાલે? અને બીજાએ બીજા દિવસે યુક્તિ શોધી કાઢી. તેણો પણ બોર્ડ લગાવ્યું. ‘પેરિસનો સર્વશ્રેષ્ઠ દરજી.’ આ જોઈ ત્રીજાને તો દિવસમાં આગ લાગી. મારો તો કલાસ જ કયાં રહ્યો? મને કોણ પૂછવા આવશે? એના ફળદુપ ભેજામાં વિચાર જબક્યો. પેલો ફાન્સનો શ્રેષ્ઠ છે, બીજો પેરિસનો શ્રેષ્ઠ છે, પણ આપણો તો એ બનેથી ચાદિયાતા છીએ. એટલે તેણો ત્રીજા દિવસે સવારે મોટા સુંદર અક્ષરો ચીતરેલું બોર્ડ લગાવ્યું ‘આ ગલીનો સર્વશ્રેષ્ઠ દરજી.’ બેય કરતાં પણ આગળ વધ્યો.

બંધુઓ! વિચારો! કઈ વૃત્તિએ કામ કર્યું? તમે કહેશો, મહાસતીજી! ધંધો કરવો હોય તો આમ જ થાય. નહીં તો આગળ વધી ન શકીએ. ટીક છે. ધંધાની વાત જવા દો. હું તમને પૂછું છું કે આપણો જો આવાં બોર્ડ લગાવી શકતા હોત તો શું કરત? કોના-કોનાથી આપણી જાતને શ્રેષ્ઠ પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન કરત? અત્યારે પણ જ્યાં-જ્યાં જઈએ છીએ, જેટલી વ્યક્તિઓની વચ્ચે હોઈએ છીએ, ત્યાં પણ આપણી જાતને તારવી લઈને સમજતા હોઈએ છીએ ને કે આ બધાં ભલે, પણ મારી જેવો કોઈ નહીં. પછી તમને જે ક્ષેત્રમાં રસ હોય, જે ક્ષેત્રમાં તમે કંઈક છો એમ માનતા હો, ત્યાં તમારાથી ઊંઘો કોઈ નથી એવું માનો છો કે નહીં?

ધર્મના કેતે પણ આમ જ છે. કોઈ કહે છે અમે જે ક્રિયાઓ કરીએ છીએ એવી કોઈ ન કરી શકે! કોઈ કહે અમે નિયમમાં પાકા છીએ એવા કોઈ નહીં! કોઈ કહે અમે ભક્તિ કરીએ તો અલૌકિક! અમને જે ભાવો ભક્તિમાં આવે છે એવા કોઈને નહીં આવતા હોય! અરે! ભાવોની તુલના કરવાવાળો તું કોણ? તું જાણી શકે છે કોઈના ભાવને? ભાવ એ તો અંતરની ચીજ છે. બહારથી માપવાની ચીજ નથી! અમે સ્વાધ્યાય કરવાવાળા કહે, ‘અમે સ્વાધ્યાય કરીએ એ તો અદ્ભૂત!’ શું કરે જાણો છો? ૧૦-૨૦ ભાઈ-બહેનો ભેગાં થઈ કોઈ આધ્યાત્મિક ગ્રન્થનું વાંચન કરે અને કહે અમારો સ્વાધ્યાય તો જુઓ? કેવો કરીએ છીએ? તેઓને ખરબ છે સ્વાધ્યાય એટલે શું? જેમાં સ્વનો અધ્યાસ થાય અર્થાત્ સ્વની પ્રતીતિ તે અધ્યાસ. તે અધ્યાસ જેમ-જેમ વધતો જાય તેમ-તેમ સ્વાધ્યાય થાય. પોતે પોતામાં સ્થિર રહે, સ્વાનુભૂતિની દર્શાને વેદતો હોય તે સ્વાધ્યાય. કોઈ આત્મા સ્વ-સ્વરૂપનું વેદન કરી રહ્યો છે તે કેમ દેખાય? એ જોવાનો વિષય છે? એ તો પોતે પોતામાં અનુભવતો હોય, બીજાને બતાવી ન શકે. એટલે કહે છે, જુઓ! અમે કરીએ છીએ તે ધર્મ. તો બંધુઓ! તે માત્ર બાધ્ય અનુષ્ઠાન સિવાય કશું નહીં. વળી તેની ઉપર અભિમાન કરે કે અમે કરીએ તે જ યોગ્ય છે.

માટે જ શ્રીમદ્ભ્રગુને કહેવું પડ્યું કે એ જીવ પણ મતાર્થી છે. ભલે ધર્માનુષ્ઠાન કરે પણ મતાર્થી જ, અને તેવો જીવ પરમાર્થને પામવાનો અધિકારી નથી! બંધુઓ! કંઈ પણ પામવા માટે પહેલાં અધિકારી બનવું પડે છે. અધિકાર વિના વસ્તુ મળતી નથી. પછી તે ભૌતિક કેતે હોય કે ધાર્મિક કેતે. જેનો જેટલો અધિકાર હોય એટલું જ એ પામી શકે. અરે! સામાજિક કેતે માન-પ્રતિષ્ઠા જોઈતી હોય તો પણ યોગ્યતા જોઈએ.

આજે પાંચમાં પૂછાય કોણ? ધનવાન! ધન ન હોય તો કોણ ભાવ પૂછે? ભાવ પણ ન પૂછાય! ને એ જ વ્યક્તિ પાસે ધન આવે તો જમ્મા-જમ્મા થાય! ભાઈ-ભાઈ થાય! પણ એ જ વ્યક્તિ જો નિર્ધન થઈ જાય તો કોઈ પૂછે પણ નહીં કે ભાઈ! જમ્મો છે કે લૂંઘ્યો છે? કારણ ‘નાણા વગરનો નાથિયો ને નાણો નાથાલાલ’ અર્થાત્ કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં કંઈ પણ જોઈતું હોય, પામવું હોય તો, એ-એ પ્રકારની યોગ્યતા જોઈએ.

અહીં પરમાર્થ પામવાના અધિકારની વાત છે. કોણ પરમાર્થ પામી

શકે? જેના અંતરભાવમાં મુમુક્ષુતા પ્રગટી છે તે. પણ માત્ર કોઈ મંડળમાં તમારું નામ લખાવી દો, કે કોઈ મત-સંપ્રદાયમાં ભળી જાવ તેથી મુમુક્ષુ બની જવાતું નથી. એ માત્ર તે – તે પંથનું નામ છે. મુમુક્ષુતા એ તો અંતરદશા છે. જે અંદરમાં પ્રગટાવવી પડે છે, બહારના બિલ્લાથી કાંઈ ન થાય.

જેમ કે અહીં બેઠેલાઓમાંથી કેટલાક ભાઈઓ લાયન્સ કલબના મેઝબર્સ હશે. તેથી તેમના નામ આગળ લાયન ઉપનામ લાગે, જે તે સંસ્થાનું પ્રતિક છે. પણ તમને લાયન ઉપનામ લાગવાથી તમે ખરેખર લાયન બની ગયા? જરા જોવા તો દો તમારું સિંહત્વ! થઈ ગયા સિંહ જેવા શૂરા? કે કૂતરાથી પણ ડરો? ગલીમાં ચાલ્યા જતા હો ને પાછળ કૂતરો દોડે તો શું થાય? જરા પૂછો તો અંતરને? કયાં જાય તમારું લાયન ઉપનામ? તમે જ કહેશો મહાસતીજી! અમે અંદરથી તો બહુ ડર્યોક છીએ, આ તો માત્ર લાયન્સ કલબમાં જોડાયા એટલે લાયન કહેવાઈએ! બાકી અંદર તો પોલમપોલ!

ધ્યારા બંધુઓ! ખરાબ ન લગાડશો! પણ મુમુક્ષુતા માટે કે જૈનત્વ માટે પણ આમ જ છે. કોઈ મત-પંથ-સંપ્રદાયમાં ભળી જવાથી કે તેના આચાર-વિચારોનું અનુસરણ કરી લેવાથી મુમુક્ષુ કે જૈન નથી બની જવાતું, પણ આત્મામાં મોક્ષની અભિલાષા સિવાય અન્ય સર્વ આશા, તૃણાં, લોભ, લાલસા કે અભિલાષા ન રહી હોય અર્થાત્ તીવ્રતમ ભાવે મોક્ષની એકમાત્ર ઈચ્છા વર્ત્યા કરતી હોય તે મુમુક્ષુ!

તો બંધુઓ! શ્રીમદ્ભ્રગ કહે છે પરમાર્થને પામવાનો અધિકારી માત્ર મુમુક્ષુ જીવ જ છે. પણ જો મતાર્થીપણું જાય નહીં તો મુમુક્ષુતા પ્રગટે નહીં, અને મુમુક્ષુતા પ્રગટે નહીં તો પરમાર્થ પામે નહીં.

માટે જ એવા જીવ પર કરુણા લાવી શ્રીમદ્ભ્રગએ તેની ભૂલ બતાવી સત્ય રાહ બતાવો જો જીવ સમજે તો માર્ગ પામે!

બાકી અવસરે.....

એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતર્દર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના જીવની અનાદિની ભૂલને દૂર કરી સત્ય સમજણ આપે છે. વૃત્તિઓના વમળમાં ઘેરાયેલો જીવ આત્મિક દસ્તિએ અનેક ભૂલો કરતો આવ્યો છે અને તેથી જ જીવ ભયો છે.

જીવનના વ્યાવહારિક ક્ષેત્રે પણ કોઈ ભૂલ ચલાવી લેવાતી નથી. તેથી ત્યાં તો માણસ સતત સાવધાની રાખતો હોય છે. નાનાં-મોટાં કાર્યોમાં થયેલી ભૂલ તો કદાચ બહુ મુશ્કેલી ઊભી ન કરે, પણ સામાજિક દસ્તિએ જો કંઈ ભૂલ થઈ તો, સમાજની નિદા વહોરી લેવી પડે. અરે! ક્યારેક તો સમાજમાંથી ફેંકાઈ જાય! આવું ન થાય તે માટે ખૂબ જાગૃતિ સેવાતી હોય.

વળી જ્યાં ભૂલ છે. ત્યાં પરિણામ સાચું આવતું નથી. ગણિતનો એક દાખલો ગણો અને જવાબ બરાબર ન આવે તો તરત સમજી જાવ કે ગણવાની રીતમાં ભૂલ છે અને ફરી ગણો. તેમ જ જવાબ સાચો છે કે નહીં તે જોવા માટે તાળો મેળવો ને મળી જાય તો તમે સાચા! બંધુઓ! જેનો જવાબ સાચો તેની રીત સાચી, નહીં તો ખોટી! આ બધાં જ વ્યાવહારિક ઉદાહરણો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે એટલાં જ ખરાં ઉતરે છે.

તીર્થકરના સમોસરણમાં તેઓની સાક્ષાત્કાર વાણી સાંભળ્યા પછી પણ આ જીવ એવો ને એવો જ રહ્યો. ફરી એને આ પંચમકાળમાં જન્મવું પડયું. અહીં જન્મનીને આધિ, વાધિ, અને ઉપાધિનાં એ જ દુઃખ રહ્યાં. એનું કારણ એ જ કે તીર્થકરની ઉપાસનામાં ક્યાંક ભૂલ્યો હશે, રીત ખોટી હશે, તેથી જવાબ સાચો ન આવ્યો!

વર્તમાનમાં પણ હજુ એનું એ જ કરે છે. સદ્ગુરુનો યોગ, સત્સંગ વગેરે નિભિતો મળ્યા પછી પણ ફરી એ જ ભૂલો આચરી રહ્યો છે. તેથી જ આત્મલક્ષ્ય જાગ્રત થયું નથી. શ્રીમદ્ભૂત એટલા માટે જ મતાર્થીનાં લક્ષણો બતાવી રહ્યા છે કે જીવ ક્યાં ક્યાં ભૂલ્યો છે?

શરૂઆતની ત્રીજી ગાથામાં બે પ્રકારના જીવો બતાવ્યા હતાં: ૧ જરૂરિયાવાદી, ૨ શુષ્ક જ્ઞાનવાદી. તેમાં અસદ્ગુરુને સદ્ગુરુ માનવા, કુળ-ગુરુનું મમત્વ, સદ્ગુરુના યોગમાં વિમુખતાં, જિનેશ્વરના બાધ્ય રૂપમાં તેઓના સ્વરૂપની કલ્યાણા, દેવાદિ ગતિબંંગને શુંતજ્ઞાન માનવું, પોતાના માનેલ મત - વેષથી જ મુક્તિનો આગ્રહ, આ બધી જરૂરિયાવાદીઓની ભૂલો, તથા માત્ર વાણીથી નિશ્ચયનયનું અવલંબન, સદ્ગ્યવહારનો ત્યાગ, જ્ઞાનદશા કે સાધનદશાની અપ્રાપ્તિ તથા એ બધાનો શિરમોર અહ્મુદ્દું આટલી શુષ્ક જ્ઞાનીની ભૂલો. આવી ભૂલને કારણો એ જીવો માર્ગને પામી શક્યા નથી.

બસે પ્રકારના જીવોની લિખ-ભિખ પ્રકારે ભૂલો બતાવ્યા પછી હવે એ બસે ક્યાં ભૂલ્યા છે તે એક ગાથામાં બતાવે છે.

નહીં કષાય ઉપશાંતતા, નહીં અંતર વૈરાગ્ય;

સરળપણું ન મધ્યસ્થતા, એ મતાર્થી દુર્ભાગ્ય...ઉર્દ...

સંતો નિજારણ કરુણાભાવે આવા દુર્ભાગી જીવો પર કરુણા વરસાવે છે. પૂર્વકર્મના ઉદ્યે માર્ગ ભૂલેલા જીવોને જોઈ સંતોનાં સત્ત્વશીલ હૃદયમાં અનુકૂળ ઊભરાય છે અને તેઓ કહે છે આ મતાર્થીનું દુર્ભાગ્ય છે.

બંધુઓ! આપણો આપણું દુર્ભાગ્ય ક્યારે અને શામાં માનીએ છીએ? ભૌતિક સંસારની સુખ-સુવિધા, ધન-સંપત્તિ, સંતાન-પરિવાર, યશ-કીર્તિ ન મળે તો તરત એમ થતું હોય છે કે આવા દુર્ભાગી છીએ, કેવા કમનસીબ છીએ, કે આ કે તે ન મળ્યું? સાંસારિક ઉપલબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ એ જ સૌભાગ્ય! આવી માન્યતાએ, એ ન મળતાં આપણાને અનેક વખત રહાયા છે. પણ હું તમને પૂછું કે ‘આત્મલક્ષ્ય જાગ્રત થતું નથી! સત્સંગનો નિત્ય યોગ મળતો નથી! મારું સતતે જાગ્રત કરે

એવાં નિમિત્તો ભળતાં નથી અથવા સત્તુ જગત થાય એવું મારું ઉપાદાન હું તૈયાર કરી શકતો નથી. આવા વિચારે કદી આંખમાં આંસુ આવ્યાં છે? એના માટે અંતરથી કદી પીડાયા છો? જો ન પીડાયા હો તો માની લેજો કે દુખાર્ગી છો! સંસારના પદાર્થો કે ધન ગમે તેટલું મજ્યા પછી પણ મહાદુખાર્ગી છીએ. જ્યાં સુધી અંતરવ્યથા જાગશે નહીં ત્યાં સુધી દુખાર્ગી ટળશે નહીં અને સતતનો સાક્ષાત્કાર પામી શકીશું નહીં.

શ્રીમદ્ભ્રગુ આવા દુખાર્ગી જીવને કેટલી જાતના અભાવો પીડા દેતા હોય તે સમજાવવા માગે છે. તેથી જ કહે છે કે આવા જીવના કષાયો ઉપશાંત થયા ન હોય. એ ભલે ઘણો ત્યાગ કરી લેતો હોય, પ્રતિ-નિયમ કરતો હોય, પણ કષાયો ઉત્પત્ત થાય એવાં નિમિત્તોનો ત્યાગ ન કરી શકતો હોય, જેટલાં નિમિત્ત આવે તે સહૃદમાં ભળી તે-તે રૂપે પરિણામતો હોય, કારણ એ છે કે તે જાણતો નથી હોતો કે, ‘કષાય એ મારું સ્વરૂપ નથી. હું તો અકષાયી, નિર્વિકારી આત્મા છું. કષાયોનાં નિમિત્તો તો આવ્યા કરે પણ મારે ભળવું નથી.’ આવો નિર્ણય તેના અંતરમાં આવ્યો ન હોય. કષાય ત્યાજ્ય છે તેમ માને તો જ તેનામાં નિશ્ચયાત્મક બળ જાગો અને તે શક્તિ કષાયોને ઉપશાંત કરે.

બંધુઓ! કષાયોને જીતવા માટે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. જીવનના પ્રાયોગિક ક્ષેત્રે, ડગલે ને પગલે આવતાં નિમિત્તો સામે અડગ રહેવું પડે છે. કોધાદિનાં નિમિત્તો આવશે છતાં મારે એમાં ભળવું નથી; એવો નિશ્ચય અંતરમાં સતત વર્ત્યા કરતો હોય તો જીવન જીવતાં જેનાં સંપર્કમાં આવે, ત્યાં તે જગત રહીને નિમિત્તાધીન ન થાય, અને એમ કંમે-કંમે કષાયો મંદ થતા જાય. પણ આવી જગતિ કોણ સેવી શકે? જેના આત્મામાં સ્વલ્પન જાગ્રત થયું છે એ. ન જાગ્રું હોય તે બધા જ મતાર્થીની કોટિમાં. જો આપણો કષાયોને મંદ પાડવાના પુરુષાર્થમાં ન લાગ્યા હોઈએ તો સમજ લેવું કે આપણું નામ પણ એ જ લિસ્ટમાં છે!

વળી ‘નહીં અંતર વૈરાગ્ય’ અહીં શ્રીમદ્ભ્રગુને બાબુ નહીં પણ અંતર-વૈરાગ્ય અભિપ્રેત છે. તેઓ એક-એક શર્ષ તોળી-તોળીને મૂકે છે. બાહ્યત્યાગ કરવાવણા તો ઘણા મળી રહે, પણ અંતરમાં ભોગ પ્રત્યે

ઉદાસીનતા આવી હોય તેવા માણસો તો બહુ ઓછા! ભોગાસકત જીવો ત્યાગ કરે તો પણ અંતરની આસક્તિ ન મટે! ક્યારેક એવું બને કે કોઈ ભાઈને પાન સાથે કિમામ ખાવાનું વસન હોય, અને કોઈ કારણો તે ન ખાવાનાં પચ્ચકખાજા લેવાઈ ગયાં. લેતાં તો નિયમ લઈ લીધો. પણ અંદરનો રસ સુકાયો ન હોય તેથી મૂંજવે અને પછી આવે અમારી પાસે, ‘મહાસતીજી! ચાર મહિનાનાં પચ્ચકખાજા લીધાં છે અને હજુ તો ચાર જ દિવસ ગયા. આ ચાર મહિના પૂરા કેમ કરવા? તો મહાસતીજી! તમે જ બાધા પળાવોને?’ અરે! ભલા ભાઈ! મહાસતીજી તો બાધા કરાવે કે પળાવે? બાધા ભંગાવે? તો કહે: ‘એમ કરો મહાસતીજી! આના બદલે બીજી બાધા આપી દો!’ આમ અમને પણ મુશ્કેલીમાં મૂકે! જો કે અમે તો કોઈને પરાણો બાધા આપીએ જ નહીં. એ લઈ ગયો હોય પોતાના જ કોઈ કારણો, અને આફ્ટ ઊતરે અમારા પર!

બંધુઓ! આ શું છે? જીવની રસ લોલુપતા! તેથી બહારનો ત્યાગ કરે તો તેમાં ટકી શકે નહીં. મૂંજાવું જ પડે. ખરેખર જો અંદરની ઉદાસીનતા આવી હોય તો ત્યાગ તો સહજ થઈ જાય. તેને કહેવું જ ન પડે. અરે! તેને પોતાને પણ ખબર ન પડે કે અમુક ચીજનો ત્યાગ ક્યારે, કેમ થઈ ગયો! માત્ર એક રસવૃત્તિની જ વાત નથી પણ ઈન્દ્રિયોના ભોગમાં લુબ્ધ જીવને ત્યાગ કેમ સંભવે? ખાવું-પીવું જ માત્ર નહીં પણ પહેરવું-ઓઢવું-હરવું-ફરવું આદિ વિષયો પણ મનને કેવા લોભાવતા હોય છે!

સમાજની એટીકેટીના નામે, ભોગ-લાલસાને પોખવાનાં સાધનો ભેગાં કરતા જ રહો છો. ભોગવી લેવાની ભાવનાનો અંત આવતો જ નથી. ભોગનો રસ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી વૈરાગ્યનો રસ અંતરમાં નહીં જામે. એક રસને છોડશો તો બીજો ઉત્તમ રસ આત્મામાં જાગ્રત થશે.

બંધુઓ! કેટલાક લોકો પૂછીતા હોય છે કે શું ધર્મ કરવો હોય તો સાધુ થવું જ પડે? સંસારમાં રહી ધર્મ ન થાય? થાય, એની ના નહીં! પણ તમારી યોગ્યતાનો વિચાર કરી લેજો. સંસારમાં રહીને ભોગની ભૂતાવળો ચારે બાજુ પથરાયેલી છે, તેમાં રહીને, તેનાથી અલિપ્ત રહી

શકશો? જો ખરેખર રહી શકતા હો તો ગૃહસ્થ રહીને પણ ધર્મ-આરાધી શકશો. પણ એવા જીવો કેટલા? માટે જ ભારતની સર્વ ધર્મ પરંપરામાં સંસાર-ત્યાગનું મહત્વ છે. સંન્યાસ સ્વીકારે એટલે સહજ એવું વાતાવરણ મળે કે જ્યાં ભોગને ઉતેજક રસ ન મળે અને સમજણપૂર્વક જેણો સંયમ લીધો છે તે જ્ઞાન-દર્શનની આરાધના કરતો-કરતો પોતાની યોગ્યતા કેળવતો જાય ને છેવટે આત્માને પામી જાય!

એ સમજું લેજો કે સાધુનાં વસ્ત્રો પહેરી લેવાં તે સાધનાની સિદ્ધિ નથી, પણ સાધનાની શરૂઆત છે. આ વેષે તેને સાધના કરવાનો અવકાશ અને સંયોગ સારી રીતે મળી રહે માટે જ સંયમ લેવાનો છે. અને ધીરે-ધીરે અંતર વૈરાગ્ય-રસથી તરબોળ થઈ જાય છે.

પણ માત્ર વાતો કરનારો અને આવા સંયમને હોય સમજનારી વક્તિ, અંદરના ઉદાસીન ભાવને વરી શકતો નથી અને ભોગની આસક્તિમાં જ ભવને ગુમાવી દે છે.

મતાર્થી સરળ ન હોય. આત્માર્થી બનવા માટેની પહેલી શરત છે સરળતા. જ્યાં સરળતા છે ત્યાં જ ધર્મ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

‘સોહી ઉજ્જુય ભૂયસ્સ, ધર્મો સુદ્વસ્સ ચિદ્ગુદ્ધ’

ધર્મ સરળ હૃદયમાં જ ટકી શકે છે. તંત તૂટ્યા સિવાય સંત થવાતું નથી. બાળક જેવી નિર્દોષતા જેનામાં હોય તે જ સંત બની શકે. નિર્ગંધ શબ્દ આ જ રહસ્યોનો સંકેત કરે છે. સરળતાની પહેલી ઓળખાણ એ છે કે, સરળ વક્તિ પોતાના અવગુણ જુઓ અને બીજાના ગુણ જુઓ. બસ, આ બહુ જ સાદી ઓળખાણ. પૂછો અંતરને કે આમ કરીએ છીએ કે આનાથી ઉંઘુ? પોતાના સદ્ગુણ અને બીજાના દુર્ગુણ જોવામાં જેટલી મજા આવે, તેટલી મજા મીઠાઈ ખાવામાં પણ આવે ખરી? જ્યાં સુધી આવી સંકુચિત વૃત્તિ પડી છે, ત્યાં સુધી સરળતા અંદરમાં રહી શકતી નથી. જેનામાં ગુણગ્રાહકતા છે, એ જ ધર્મ પામવાનો અધિકારી છે.

બુદ્ધિની વિશાળતા, કખાયોની ઉપશાંતતા, જિતેન્દ્રિયતા અને મધ્યસ્થતા જેનામાં છે તે જ મોક્ષમાર્ગને પામી શકે છે. બાકી તો સંસારમાં રખડી-

રખડી હુઃખોમાં સબડવાનું જ રહે. બંધુઓ! લાકડી સીધી હોય તો ધજ સહિત મંદિર પર ચડે. પણ વાંકી હોય તો ચૂલા સિવાય તેનું સ્થાન ક્યાંય નહીં, એમ જેનામાં સરળતા છે, નિષ્ફટતા છે, માયા-પ્રપંચના ભાવથી રહિત છે, તેવા જીવો જ આત્મવિકાસની ઉત્કૃષ્ટ દશાએ પહોંચે છે. પણ વાત-વાતમાં વાંકું પડતું હોય એવા માયાવી માણસો તો ધર્મ કરવાને પણ યોગ્ય હોતા નથી.

ધર્મની વાત તો પછી કરીએ, પણ જીવન-વ્યવહારમાં પણ વાંકા માણસો કંઈકને મુશ્કેલીમાં મૂકતા હોય. તેની સાથે કંઈ પણ વાત કરો તે ઊંઘા અર્ધમાં જ લે અને ઝઘડો કરવા તૈયાર, સીધી વાતને સીધી રીતે સમજવાનો પ્રયત્ન જ ન કરે.

કાઠિયાવાડના નાના ગામડામાં, ગામની વચ્ચે ચોરો અને એક વૃદ્ધ માણસ ત્યાં બેઠા હતા. ત્યાંથી એક જુવાન નીકળ્યો અને એણે વૃદ્ધને સરળભાવથી પૂછિયું:

“કાં બાપા! બેઠા છો ને?”

“તંઈ.... તું કે'તો હો તો ઊભો થઈ જાઉ!”

જુઓ, આ! ઊભા થવાનું કીંઘું કે એમને પ્રેમથી બોલાવ્યા? પણ સમજે આવા જીવો! અરે! એકવાર અમારે એવું થયું. એક બહેન બહારગામથી દર્શન કરવા આવ્યાં, આવ્યાં એટલે આવકાર આપવાના ભાવથી અમે પૂછિયું.

“ઓહો! દર્શન કરવા આવ્યાં?”

“કેમ, કાંઈ અમારે ન અવાય?”

એવો છાણકો કરી બહેન બોલ્યાં, કે અમે તો યૂપ! અરે માવડી! તને એમ ન થાય કે મને કોઈએ ન બોલાવી, એટલે પૂછિયું. એકવાર નહીં, ચાર વાર આવે તો પણ તને કોણ ના પાડે છે? જુઓ, આવી પ્રકૃતિના પણ લોકો હોય કે તેને સહજ ભાવે કહીએ તો ઉંઘુ સમજે.

બંધુઓ! તમારા જીવન-વ્યવહારમાં પણ આવું બનતું હોય છે ને? અને આવા કારણો કેટલા ઝઘડા અને કેટલાં વેરોઝર? અને ક્યાં સુધી પહોંચે એ બધું? માત્ર એક સરળતાના અભાવે કેટલું ગુમાવવાનું રહે!

જીવન કેવું જેર થઈ જાય? વિચારો! વ્યવહારિક જીવનમાં સરળતા ન હોય તો તે આટલું નુકસાન પહોંચાડતી હોય તો એ આધ્યાત્મિક માર્ગ તો શું કરે? કેટલી હાનિ કરે? માટે જ સરળતાનું ન હોવું તે મતાર્થીનું લક્ષણ કર્યું.

મતાર્થીનું અંતિમ લક્ષણ બતાવ્યું; મધ્યસ્થતાનું ન હોવું. મધ્યસ્થતા એ બહુ ઊંચો ગુણ છે. મધ્યસ્થ વ્યક્તિ મંદકખાયી અને પક્ષપાતરહિત બુદ્ધિવાળી હોય છે. તેના જીવનમાં સમતોલપણું હોય. ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં વાકુળતા બહુ ઓછી આવે તેનામાં. નિરાકૃણ વ્યક્તિ જ સત્યને સમજું જીવનમાં ઉતારી શકે છે. અનંતની યાત્રામાં સ્થિર રહી પ્રગતિ કરી શકે છે.

મધ્યસ્થ કોને કહીએ? કોઈ એક પ્રશ્નને લઈને જ્યાં બે પક્ષ પરી ગયા હોય, બને પોતપોતાની જીદ પર મુસ્તાક હોય અને સમાધાન ન થતું હોય, સંઘર્ષ થવાની સંભાવના હોય ત્યારે બનેનું સમાધાન કરાવવા એક નિષ્પક્ષ ત્રીજી વ્યક્તિને લવાદ તરીકે બોલાવવામાં આવે, જે બને પક્ષોની દલીલોને સાંભળી, કોઈ પણ એક પક્ષ તરફ ઝૂક્યા વગર ન્યાય આપે. જેમ કોર્ટનો Judge.

મધ્યસ્થને બીજા શબ્દમાં 'તટસ્થ' કહે છે. નદીના ડિનારાને તટ કહેવાય. તટ પર ઊભેલા તે તટસ્થ. તે વ્યક્તિને પાણીનો સ્પર્શ નથી થતો. નથી શીતલતાનો સ્પર્શ થતો કે કદાચ સૂર્યના તાપથી પાણી ગરમ થઈ ગયું હોય તો નથી પાણીની ઉણતાનો સ્પર્શ થતો. વહેતા પ્રવાહમાં પોતે વહી જતો નથી. પાણીમાં ઊઠતા તરંગની અસર તેના પર નથી થતી કે નદીમાં કયાંય ઊંદું પાણી હોય અને પાણી ધૂમરી લેતું હોય તો તેમાં દૂબી જવાનો ભય પણ તેને નથી. નદીના તટ પર ઊભેલી વ્યક્તિને બધી જાણ છે છતાં નદીની કોઈ પણ સ્થિતિની અસર નથી. નહીં સારી, કે નહીં માઠી.

બસ, આમ જ સ્વભાવથી સંસારભાવના તટ પર ઊભેલી વ્યક્તિને દુન્યવી પ્રલોભનો કે સારાં-નરસાં નિમિત્તો અસર કરી શકે નહીં, એ રાગ-દ્રોષના પરિણામન રૂપ બની શકે નહીં, એટલું જ નહીં, વ્યવહારમાં પણ જ્યાં તેને એમ લાગે કે બોલવા જેવું છે ત્યાં જ બોલે અને અહિત

થવાની સંભાવના દેખાય તો મૌન થઈ જાય. તેવા સંયોગથી પર થઈ જાય. મધ્યસ્થ વ્યક્તિ વિવેકી હોય. જીવનના સર્વક્ષેત્રમાં એ વિવેકબુદ્ધિને આગળ કરીને જ ચાલે અને તેથી જ તેને આધ્યાત્મિક માર્ગ જરૂરી ચેતનનો વિવેક થતાં બેદવિજ્ઞાન પ્રગતે.

પણ અહીં શ્રીમદ્ભૂત કહે છે બિચારા મતાર્થીનું એ દુર્ભાગ્ય છે કે આવા આત્મસાધક ગુણો આ જીવમાં હોતા નથી. અને તેથી જ સંસારસાધક ભાવોમાં સતત તેની વર્તના હોય, છતાં શ્રીમદ્ભૂતને વિશ્વાસ છે કે મતાર્થી જીવમાં પણ જો ઉગે, તો તે પણ જરૂર પોતાના દોષોને જોઈ દૂર કરી શકે છે અને આત્માર્થી બની શકે છે. તેથી જ તેઓ કહે છે:

લક્ષણ કર્યાં મતાર્થીના, મતાર્થ જાવા કાજ;

હવે કહું આત્માર્થીના, આત્મા અર્થ સુખ સાજ...ઉત્ત...

ગાથા ૨૪થી ઉત્ત સુધી શ્રીમદ્ભૂતએ મતાર્થીનાં લક્ષણો બતાવ્યાં કે જેથી મતાર્થી જીવ જાગ્રત થાય. પોતે કયાં છે, એની જેને ખબર નથી, તેને સન્માર્ગ ચાલવું જરૂરી છે એ પણ કેમ સમજાય? આટલું કહ્યા પછી, જેની ભવિતવ્યતા તૈયાર થઈ હોય, એવી વ્યક્તિ જરૂર અંતરમાં વિચાર કરતી તો થઈ જ જાય કે મારી વૃત્તિઓમાં, મારી માન્યતામાં કયાં ભૂલ છે? હું બ્રમણામાં છું અને તેમાંથી નીકળવું મારા માટે અતિઅતિ આવશ્યક છે. તે જાગે તો પોતાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ તરફ એને પોતાને જ ધૂણા જન્મે. કદાચ એ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી શ્રાવક કે મુમુક્ષુ કહેવાતો હોય અથવા સંસાર ત્યાગી સાધુ બની ગયો હોય પણ ખોટા રાહે હોય તો તેને સાવધાન કરવા, આંધળી દોટથી રોકવા માટે, તેને તેની સ્થિતિ સમજાવવી જરૂરી છે, અને સમજાય તો અંદરથી પશ્ચાતાપ જાગ્યા વિના રહે નહીં. તેથી જ આવા એક આત્મ-ગવેષી આચાર્ય ગાયું છે.

**ઠગવા વિભુ આ વિશ્વને, વૈરાગ્યના રંગો ધર્યા,
ને ધર્મના ઉપદેશ રંજન, લોકને કરવા કર્યા,
વિદ્યા ભણ્યો હું વાદ માટે, કેટલી કથની કહું,
સાધુ થઈને બહારથી, દાંબિક અંદરથી રહું.**

આત્મવંચક જીવ જ્યારે પોતાના સાચા સ્વરૂપને સમજવાની વૃત્તિવાળો થાય ત્યારે વર્તમાનમાં જે રીતે જીવી રહ્યો છે, લોકોને ઠગી રહ્યો છે, તે પોતાનાથી જ સહન ન થાય. તેથી એ આત્મા અને પરમાત્મા બનેની સમક્ષ એકચાર કરતો થઈ જાય. તેને ખેદ ઉત્સ્વ થાય અને અંતે કમે કમે એ માર્ગ વળે.

આવા જીવો ઉપર ઉપકાર કરવાની દસ્તિએ જ શ્રીમદ્ભૂજાએ અહીં મતાર્થીનાં લક્ષણો કહ્યાં.

એ લક્ષણો બતાવ્યા પછી, મતાર્થી મટી જે આત્માર્થી થયો છે, જેને આત્મલક્ષ જાગૃત થયું છે, તેવા આત્માર્થી જીવ કયા કયા સુલક્ષણોથી સહિત હોય તે પણ બતાવે છે, અને જે સદ્ગુણો આત્માનો વિકાસ સાધી, અનંત સુખની પ્રાપ્તિમાં અનન્ય સાધનભૂત છે અને જે જીવનું પરમ સૌભાગ્ય છે, તે પણ બતાવશે.

તો હવે આત્માર્થી જીવ કેવી યોગ્યતા ધરાવતો હોય, તેની શ્રદ્ધા માન્યતા કયા કયા પ્રબળ ભાવે પડી હોય તે અવસરે.

e

....વર્તે આજી ધાર !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રદ્ધન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચ્છારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, આત્માના અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. પુણ્યના યોગે મળતું સંસારી સુખ તો મળ્યા પછી ચાલ્યું પણ જાય, વચ્ચમાં વિક્ષેપ પણ પડે, એકવાર સુખ પ્રાપ્ત થયા પછી, દુઃખ પણ આવે, પરંતુ આરાધનાના ફળસ્વરૂપે મળેલ આત્મિક સુખ અનંત અવ્યાબાધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે જ.

અહીં આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિના પ્રબળ પુરુષાર્થમાં જે વર્તી રહ્યા છે, એવા મુનિ જ સદ્ગુરુનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે એમ કહ્યું છે.

**આત્મજ્ઞાન ત્યાં મુનિપણું, તે સાચા ગુરુ હોય;
બાકી કુણગુરુ કલ્યના, આત્માર્થી નહિ જોય...૩૪...**

આત્મસાધનાના માર્ગ સદ્ગુરુની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આત્માર્થી જીવની શોધ એવા સદ્ગુરુ માટેની જ હોય કે જેઓ આત્મસાક્ષાત્કારી સંત હોય, પોતે આત્માને અનુભવ્યો હોય અને અન્યને અનુભવ લક્ષ્યે માર્ગ બતાવી શકતા હોય. સ્વામી વિવેકાનંદ આવા ગુરુની શોધમાં જ હતા. અને અનેક સંતોને મળ્યા પછી આત્મજ્ઞાની સંત શ્રી રામકૃષ્ણ દેવમાં જ એમનું હૈયું ઠર્યું અને તેમને ગુરુરૂપે સ્વીકાર્યો.

અહીં પણ એ જ કહેવામાં આવ્યું. આત્મજ્ઞાન છે ત્યાં જ મુનિપણું સંભવી શકે. જેમણે આત્મા અને શરીરની ભિન્નતાને વેદી નથી, તેઓને જ્ઞાની કહી શકાય નહીં. કારણ આત્મજ્ઞાન થયા પછી જ, મુનિદશા પ્રગટ થાય. આ શાસ્ત્રમાં જ શરૂઆતમાં જ્યાં સદ્ગુરુનાં પાંચ લક્ષણો બતાવ્યાં ત્યાં પ્રથમ લક્ષણ જ આત્મજ્ઞાન કહ્યું છે. વળી આચારાંગસૂત્રમાં

પાંચમા અધ્યયનમાં પણ કહ્યું છે —

જં સમ્મં તિ પાસહ, તં મોણ તિ પાસહ,
જં મોણ તિ પાસહ, તં સમ્મતિ પાસહ,

જ્યાં સમ્યકૃત છે ત્યાં મુનિર્ધર્મ છે અને જ્યાં મુનિર્ધર્મ છે ત્યાં
નિશ્ચય સમ્યકૃત છે.

સમ્યગ્રૂદ્ધન ન થાય ત્યાં સુધી, બાધ્યવેષ રૂપે મુનિ ભલે થઈ ગયા
હોય, પણ અંતરમાં મુનિદશા પ્રગટ થવી જોઈએ તે ન થાય. ગુણસ્થાનના
વિકાસ ક્રમમાં એ જ બતાવ્યું છે કે અનાદિનો મિથ્યાત્વી જીવ, પહેલાં
સમ્યકૃતવને સ્વર્પણ પછી જ તેનામાં સર્વવિરતિ રૂપ મુનિદશાનાં પરિણામ
જાગે. કોઈપણ જીવ સમ્યકૃત પામ્યા સિવાય, છણા ગુણસ્થાને પહોંચી
શકે નહીં. ગુણસ્થાન એ જીવની ક્રમશા: વિકાસ પામતી આત્મદશા છે.
એ કોઈ પગથિયાં કે પદવી નથી કે વચ્ચાં પગથિયાં છોડી સીધા ઉપર
ચડી જવાય. ક્રમશા: જેમ-જેમ કર્માંનો ક્ષય, ઉપશમ થાય છે તેમ-તેમ
આત્મશુદ્ધિ થતાં આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ આવિર્ભૂત થતું જાય છે. માટે જીવ
પહેલાં બેદવિજ્ઞાન કરે, પછી જ મુનિપણું આવે. અનાદિનો મિથ્યાત્વી
જીવ સીધો મુનિદશા પામી ગયો હોય એવું બન્યું જ નથી.

મુનિદશા એટલે અંતર-આત્મા. જ્ઞાનીઓએ આત્માની દશાઓની
દૃષ્ટિથી ત્રણ પ્રકારના આત્માઓ કહ્યા. બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને
પરમાત્મા. આનંદધનજી મહારાજ આ દશાનું વર્ણન કરે છે.

આત્મબુદ્ધ હો કાયાદિકે ગ્રહ્યો,
બહિરાત્મમણ્ધરૂપ, સુજ્ઞાની
કાયાદિકનો હો સાખીધર રહ્યો,
અંતર આત્મ રૂપ સુજ્ઞાની...સુમતિ...

જેને જીવના સ્વરૂપનું ભાન નથી, દેહને જ આત્મા માની, દેહ તે
જ હું એવી ભ્રમણામાં ભૂલ્યો છે અને દેહના અર્થ જ જેની સકળ પ્રવૃત્તિ
છે તે બહિરાત્મા. વળી દેહને હું માનનારો, આત્માથી સંસારનાં સર્વ
દ્રવ્યો પર છે; એવું જ્ઞાન ન હોવાના કારણો, પરદ્વયોમાંથી તેને આસક્તિ
ઉઠતી નથી. પરદ્વયોમાં જ પોતાના સુખની કલ્યના તેને હોય છે અને
તેના સર્વ પ્રયત્નો પરમાંથી સુખ મેળવી લેવાના રહે છે. આ અવળી
દૃષ્ટિ તેને સત્ત સમજવા દે નહીં. તેથી તેનું મિથ્યાત્વ હટે નહીં. મિથ્યાત્વ

હટે નહીં તેથી વિષયો પ્રત્યેનું આકર્ષણ ઓછું થાય નહીં. વિષયોના
સેવનમાં જ એની સર્વ વૃત્તિ રોકાયેલી પડી હોય. આનંદધનજી મહારાજે
એક અન્ય પદમાં કહ્યું:

સયલ સંસારી ઈન્દ્રિયરામી

સર્વ સંસારી અર્થત્તુ બહિરાત્મ જીવો ઈન્દ્રિયના રસમાં જ રાચતા
હોય. તેથી પળે પળે પાપનો બંધ કરી અનંત સંસાર વધારતા હોય.
આવા જીવો મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનને જ હોય. જ્યાં મિથ્યાત્વ છે ત્યાં અજ્ઞાન
છે અને તે જીવને રખડાવનાર છે, જ્યારે જીવનો પુરુષાર્થ ઊપરે અને
મિથ્યાત્વ રૂપ અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ આવે ત્યારે તેને સમ્યકૃતવનો
સ્વર્પણ થાય છે. દેહ તે હું નહીં પણ દેહથી જુદો હું ચેતનદ્રવ્ય હું એવી
આત્મપ્રતીતિ અને થાય.

સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિથી જીવની અંતરાત્મ દશાનો પ્રારંભ થાય છે.
આજ સુધી કાયાના અર્થે પ્રવૃત્તિ હતી, તેમાં જ આસક્ત હતો. તે દૃષ્ટિ
બદલાઈ જાય અને દેહ, ઈન્દ્રિય, મન આદિની કિયાઓનો તે સાક્ષી થઈ
જાય. માત્ર સાક્ષીભાવે દેહમાં રહે. દેહની કિયાઓમાં, દેહના સુખ-
દુઃખમાં ભળે નહીં. એ સુખ-દુઃખ અને પોતાનાં સમજે નહીં. જે કંઈ પીડા,
વેદના, સુખ-દુઃખ થઈ રહ્યું છે તે દેહમાં થાય છે. હું દેહથી જુદો હું.
દેહ તે હું નથી. એમ દેહને-પરદ્વયને જાણતો થાય એટલે પરદ્વયમાં જે
પોતાની સુખની કલ્યના હોય તે છૂટી જાય. પોતાનું સુખ પોતામાં જ
છે. અન્ય દ્રવ્ય કે અન્ય વ્યક્તિમાં નથી જ એવો દઠ વિશ્વાસ, દઠ શ્રદ્ધા
વર્ત. તેથી સર્વ વિષયોની આસક્તિ છૂટી જાય. માત્ર આત્મભાવની
રમણતામાં જ રહે.

આનંદધનજીએ કહ્યું:

મુનિગણ આત્મરામી રે,

મુખ્યપણો જે આત્મરામી

તે કેવલ નિષ્ઠામી રે....શ્રી શ્રેયાંસજિન

ચોથા ગુણસ્થાનથી વધતી વિકાસદશામાં આગળ વધતો મુનિ છાંકે,
સાતમે, આઠમેથી બારમે સુધી, જ્યાં જ્યાં સ્થિતિ હોય ત્યાં આત્મરમણતા
સિવાય અન્ય દશા ન હોય અને તે આત્મરમણતાની ગંભીરતા અને

સ્થિરતા વધતી ચાલે, જે કેવળજ્ઞાન સુધીની દશા સુધી પહોંચાડે.

કેવળજ્ઞાન થયા પહેલાંની આત્માની જેટલી અવસ્થાઓ એ બધી જ અંતરાત્મભાવની. યોથા ગુણસ્થાનથી લઈ બારમા ગુણસ્થાનમાં વર્તતા, નિષ્ઠામી, બેદ-વિજ્ઞાની મહાત્માઓ બધા આત્મભાવમાં જ મળ્યા હોય. આત્માનો જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા ભાવ કે જે આખાયે જગતને માત્ર સાક્ષીભાવે જાણો, જુએ છે, તે પળ-પળની પ્રવૃત્તિમાં પ્રાદુર્ભૂત થઈ ચૂક્યો હોય. આ અંતર આત્મદશા એટલે જ મુનિપણું.

અને તીજી દશા તે પરમાત્મદશા. કેવી હોય તે દશા? આનંદઘનજી મહારાજના જ શબ્દોમાં -

જ્ઞાનાનંદે હો પૂરણ પાવનો,
વર્જિત સકળ ઉપાધિ, સુજ્ઞાની;
અતીદ્રિય ગુણજ્ઞામહિં આગરુ,
એમ પરમાત્મમ સાધ, સુજ્ઞાની....સુમતિ....

જેઓ નિત્ય અનંતજ્ઞાનના આનંદની અવિરત અનુભવદશામાં જૂદી રહ્યા છે. સંસારના સર્વ આનંદો અંતરથી વિરમી ગયા છે. આત્માની સર્વ વિશુદ્ધ દશા, અત્યંત-અત્યંત નિર્મળતાને ભજે છે. આખાયે સંસાર અને સાથે આ દેહ, એ સર્વ ઉપાધિ છે. આવી ઉપાધિઓ જેને સહજ રૂપે છૂટી ગઈ છે. દેહ હોવા પછી પણ છે કે નહીં એની જેને જાણ નથી. વળી અતિદ્રિય સુખની અનુભૂતિ અને ઈન્દ્રિયાતીત દશાના કારણે આત્માના સર્વ મૌલિક ગુણોનું પ્રાગટ્ય પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં વર્તે છે તેવા સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી પ્રભુ એ જ પરમાત્મા.

આ છે જીવની ચરમ અને પરમ અવસ્થા. અનાદિથી આ જીવ બહિરાત્મભાવમાં જ પડ્યો છે, પણ તેનું ચરમ ધોય છે પરમાત્મભાવ. ત્યાં પહોંચવા માટેનો સેતુ છે અંતરાત્મભાવ. અંતરાત્મભાવની દશાનો અનુભવ લીધા વિના પરમાત્મ દશાની પ્રાપ્તિ અસંભવ છે. વળી અંતરાત્મદશા એ જ પુરુષાર્થદશા છે. સ્વનો પુરુષાર્થ પ્રગટ્યો ન હોય ત્યાં સુધી અન્ય વિકલ્પોની સંભાવના પણ છે. તેથી જ આત્માર્થી જીવને અંતરાત્મદશાને પામેલા મહાન સમર્થ સાધક જ સદ્ગુરુ રૂપે જોઈએ. એ ન મળે તો પુરુષાર્થ માર્ગની પ્રેરણા પ્રાપ્ત થાય નહીં.

તેથી જ આત્માર્થીની ગુરુવિષ્યક શ્રદ્ધા, આવા મુનિમાં જ હોય.

અને તેઓના ચરણશરણમાં અર્પણતાપૂર્વક વર્ત્યો જાય. પણ તે કદાગ્રહી ન હોય. સત્યનો આગ્રહ તો સર્વ જીવને હોવો જરૂરી છે પણ જ્યાં અસત્યાગ્રહ આવ્યો કે જીવની પતનદશાનો પ્રારંભ થાય છે. માટે જ શ્રીમદ્ભગુજી કહે છે કે આત્માર્થી જીવ ખોટી પકડ રાખી, કુળ-પરંપરાના ગુરુને જ ગુરુ માનીને તેમાં પોતાના મમતવને પોષ્ટતો ન રહે. હા, એ ગુરુ પણ મુનિદશામાં વર્તતા હોય તો અને માને. પણ મારી પરંપરાને નહીં છોડું એવો કદાગ્રહ આત્માર્થીને ન હોય. કારણ આત્માર્થી ગુણપૂર્જક હોય, વક્તિપૂર્જક ન હોય. જેને મુનિદશા પ્રગટી છે એ આત્મજ્ઞાની છે. એમ શા માટે કહ્યું?

આપણી પરંપરામાં મુનિને પાંચ મહાક્રત, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરવાનું છે. તેમાં પ્રથમ મહાક્રત અહિસાના પાલનનું. તેમાં ઈર્યા ભાવના કહી અને સમિતિઓમાં પહેલી ઈરિયાસમિતિ કહી, જે ચાલતાં શીખવે છે. મુનિ માટે પ્રભુએ આજ્ઞા કરી કે જ્યારે ચાલે ત્યારે નીચ્યું જોઈને, ધોંસરા પ્રમાણ દર્શિ રાખીને ચાલે. રસ્તે ચાલતાં કોઈ પણ જીવ, એકેન્દ્રિયથી લઈ પંચેન્દ્રિય સુધીનો પગ તળે આવી ન જાય, તેની વિરાધના ન થાય, તેની રક્ષા માટે સતત જાગ્રત રહે.

રસ્તે ચાલતા મુનિ પ્રભુએ ફરમાવ્યું તેમ જ ચાલે. કોઈપણ જીવની વિરાધના ન થાય માટે પૂર્ણ જાગ્રત રહે, તો તેણે પ્રભુની આજ્ઞાનું યથાર્થ પાલન કરી લીધું એમ સમજ લેવાનું? હા, બાબુ દર્શિએ આટલી સાવધાની પછી આત્મામાં સહજ રૂપ ઉપયોગવંત એ રહેતા હોય. વળી સર્વ આત્મા સમાન છે. એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં પણ પરમાત્માનો વાસ છે. તેમ મુનિને સર્વ હાલતા-ચાલતા જીવોમાં માત્ર આત્મા દેખાય અને એ આત્મા પરમાત્મા થવા સર્જાયેલો છે એવી વિચારધારા અંતરમાં સ્કુરાયમાન થયા કરતી હોય એના કારણે વિશ્વના સર્વ આત્માઓ સમાન છે, એવી સમત્વ દર્શિ અંતરમાં ઉદ્ભબતી હોય તો પ્રભુની આજ્ઞા યથાતથ રૂપે જીવનમાં ઉત્તી છે, તેમ માની શકાય.

અરે! સર્વ જીવો પ્રત્યે સમદર્શિ જેને લાધી છે તે એક કીડીને પણ હરતી-ફરતી જુએ કે તરત તેને એમ થાય કે આ નાનકડા શરીરમાં વર્તતો આત્મા ક્યારે પરમાત્મ ભાવે પરિણામી જશે, તેની ખબર નથી. આજે જંતુ છે, કાલે એ માનવ બની મોક્ષે પદ્ધારી જશે, ને હું સંસારમાં

બટકતો હોઉં એમ પણ બની શકે! ભગવાન મહાવીરે ભરવાડના ધારણામાં ‘જૂ’ ના ભવ કર્યા, ત્યારે એ ભરવાડને ખબર હશે કે તુચ્છ જંતુ રૂપે જેનો પર્યાય પ્રગટ થયો છે તે જ આત્મા પરમાત્મદશાને પ્રગટ કરી લેશે!

તો બંધુઓ! મુનિનાં વ્રતોનું પાલન, આત્મામાં આવી દશા પ્રગટાવે છે. સ્વના અનુભવથી, સર્વના આત્માને સમાન રૂપે જાણો છે અને તેથી જ તેઓ આત્મજ્ઞાની છે. બસ, આવી આત્મજ્ઞાની દશા પોતાના કુળગુરુમાં હોય તો જ તેમને માને, અન્યથા તેમનો ત્યાગ કરી, સાચા ગુરુની શોધ કરી તેઓના ચરણ-શરણમાં સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે.

**પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ પ્રાપ્તિનો, ગણો પરમ ઉપકાર,
ત્રણો યોગ એકત્વથી, વર્તે આજી ધાર....૩૫....**

અનંત પુષ્યનો ચાશિ ફલિત થાય ત્યારે માનવજન્મ મળે અને પુષ્યાનુબંધી પુષ્ય જાગે ત્યારે સદ્ગુરુનો યોગ મળે. જાગ્રત આત્મા મળેલા સદ્ગુરુના યોગનું મૂલ્ય સમજે અને સદ્ગુરુએ કરેલા પરમ ઉપકારને, કૃતજ્ઞતાપૂર્વક હૃદયમાં યાદ રાખે. જ્યારે અસીમ દ્યાનિધાન ગુરુ શિષ્યને આંગળી પકડી રાહે ચડાવતા હોય, ત્યારે ગુરુદેવે કરેલા પરિશ્રમને શિષ્ય ભૂલે નહીં. નિત્યપ્રતિ શિષ્યના મનમાં ગુરુદેવ પ્રત્યે અહોભાવ રહે. એ વિચારે, ગુરુદેવ! આપ નો'તા મળ્યા એટલે જ આજ સુધી બટક્યો. હવે બટકવાનો અંત આવ્યો. આપે પથ સુજાતચો, જે પથ મને મુક્તિ સુધી પહોંચાડશે. બસ, હવે તો માત્ર આપના ચરણમાં મારા ત્રણો યોગો સમર્પિત કરી દઉં છું. એ સિવાય બીજું કશું જ નહીં. ના, કશું જ નહીં.

મીરાંએ પણ ગાયું —

**મોહે લાગી લગાન ગુરુ ચરનનકી (૨)
ચરન બિના મોહે કંદું નહીં ભાવે
જગ માયા સબ સપનકી....(૨)....મોહે
ભવસાગર સબ સુખ ગયો હે
ફિકર નહીં મોહે તરનનકી....(૨)....
'મીરાં કહે પ્રભુ ગિરધર નાગર
ઉલટ ભયી મોરે નયનનકી....(૨)....મોહે**

મન, વચન, કાયાથી ગુરુની, ગુરુના ચરણની જ લગની. ચરણ છોડીને ક્યાંય દૂર જવું નથી. મન કે તન ચરણના સાનિધ્ય સિવાય એક પળ પણ રહેવા માગતાં નથી. આખા સંસારની સર્વ આસક્તિઓ એક ક્ષણમાં સ્વખ જેવી ભાસવા માંડે. સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ બદલાઈ ગઈ. જગતનાં મૂલ્યો વિસરાઈ ગયાં. દેહ અને ઈન્દ્રિયાદિના સર્વ વિષયો એની મેળે જ સુકાઈ ગયા. ગુરુના ચરણ-શરણનું સાંનિધ્ય કેવું જબરદસ્ત! ભવભવથી ચાલી આવતી ભવની ભાંજગડ ટળી ગઈ. બસ, કર્ણી જ ફિકર નહીં. ગુરુદેવના એક કૃપાકટાકથી સંસારુપ અજ્ઞાત સમુદ્ર શોખાઈ ગયો. આહા! કેવું અનુપમ અને અલોકિક સામર્થ્ય ગુરુદેવનું! અને ગુરુદેવના અથાગ અનુગ્રહના સ્મરણે મીરાંના નયનો શ્રાવણ-ભાદરવો વરસાવી રહ્યાં છે. હૈયું ઉમડી-ઉમડીને અશ્વ વડે બહાર આવવા મથી રહ્યું છે. અંતે મીરાં કહે છે બસ, આ જ જીવનું અંતિમ વિશ્રામ ગુરુદેવનું ચરણ. હવે ક્યાંય જીવાનું કે કશું જ કરવાનું ના રહ્યું. જે સંસારને તરવા માટે આટલા ધમપણા કર્યા તે સંસાર-સાગરનું બાધીભવન થઈ ગયું. બસ, હવે ફિકર નથી. પડી રહીશ શ્રી ગુરુના ચરણમાં!

બંધુઓ! આત્માર્થની અંતરલગની આવી જ હોય. ગુરુદેવના ચરણશરણને જંખતો સાધક જ્યારે એ પામી જાય પણી સર્વસ્વ એમના ચરણમાં સૌંપતાં કેટલી વાર? આત્માને જગાડચો ગુરુદેવે! આત્માને ઓળખાવો ગુરુદેવે! આત્માનો અનુભવ કરાવો ગુરુદેવે! દીવડે દીવડો પ્રગટાવો ગુરુદેવે! બસ, ગુરુદેવ બધું જ આપનું. મારું તન, મન, વચન આપની આજ્ઞામાં સર્વથા સમર્પિત, કેટલું સાધવું પડે આ સાધકને?

પોતાના, મન, વાણી, વિચારો, ઈચ્છાનું પોતાના અહ્મ ભાવે પરિણમન જ નહીં. ગુરુદેવની ઈચ્છા વિના, આંખની પાંપણ પણ ન હલે. આટલી ચરમ કોટિની સમર્પણતા આત્માર્થના હૃદયમાં જાગ્રત થઈ જાય. તેને કરવું ના પડે. તેની આત્મવૃત્તિ જ સહજ એવી થઈ જાય કે સર્વ ક્ષિયાઓ ગુરુચરણની આશારૂપે જ થવા માંડે. એ તો એમ કહે મેં તો બધું જ સૌંપી દીધું છે. હવે મારું કશું જ નથી. મારા પર મારો અધિકાર નથી. કબીરે કહ્યું ને —

**મેરા મુજબે કંદું નહીં, જો કંદું હે સૌ તેરા
તેરા તુજકો સૌંપતે, ક્યા લાગત હે મેરા....**

અંત:કરણમાં જ્યારે અતિ વિનભતા આવી હોય, લઘુતા જાગી હોય ત્યારે જ આ ભાવો, ભાષા દ્વારા પ્રગટ થાય. અન્યથા ન થાય. બંધુઓ! જેણી અંદર લઘુતા છે, તે ગમે તેવી મોટી સિદ્ધિ પામ્યા પછી પણ અહંને ન સેવે. ગણધર ગૌતમ ચાર જ્ઞાન અને અનેક લભ્યાઓ પામ્યા પછી પણ પ્રભુ મહાવીરના ચરણના સેવક જ રહ્યા. અરે! ખુદ મહાવીર પણ દેશના દેતાં એમ ન કહે કે મને કેવળજ્ઞાન થયું છે અને મારી જ્ઞાનશક્તિથી કહું છું. પણ કહે કે અનંત-અનંત તીર્થકરોએ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જેવું કહ્યું; તે જ કહું છું, કંઈ નવું નહીં. આ છે ચરમ કોટિની લઘુતા.

લઘુતા જાગ્યા વિના ગુરુદેવનું મહત્વ શું છે તે સમજાતું નથી, ને તેમના ચરણમાં સમર્પિત ભાવ જાગતો નથી. માટે આત્માર્થી બનતાં પહેલાં, મુમુક્ષુ બનતાં પહેલાં અંતરના ખૂણો ખૂણોથી શોધી-શોધીને અહંને વિદ્યાય આપવી પડશે. તો જ સર્વ યોગોની સર્વ પ્રવૃત્તિ ગુરુદેવને સમર્પિત થઈ શકશે!

અહીં આત્માર્થીની ઉચ્ચ કોટિની યોગ્યતા શ્રીમદ્ભૂતે બતાવી છે. એ માત્ર મુખેથી ગુરુદેવના ઉપકારના ગુણગાન ન ગાઈ લે, પણ મન, વચન, કાયાએ આજ્ઞા ઉઠાવવા તૈયાર હોય. પછી તે આજ્ઞા ગમે તેવી આકરી કેમ ન હોય! પણ યોગ્ય જીવને હળવીકૂલ જેવી લાગો. જ્યાં રસ છે, રૂચિ છે, પ્રીતિ છે ત્યાં બધું જ સહજ છે. આત્માર્થીએ ગુરુઆજ્ઞામાં ધર્મ સ્વીકાર્યો છે. તેથી તેને મન કંઈ જ કઢિન નહીં. તે સહજ ભાવે ગુરુઆજ્ઞાએ વર્ત્યો જાય. પછી તેના માટે મુક્તિ દૂર ન હોય.

આત્માર્થીની વિશેષ યોગ્યતા અવસરે.....

e

એક હોય ત્રણ કાળમાં...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બંધર્શન, સમ્બંધજ્ઞાન અને સમ્બંધચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના એ જ જીવ કરી શકે, કે જે સદગુરુના ચરણમાં સર્વથા સમર્પિત થઈ ગયો છે, જે મન, વચન, કાયાના ત્રણો યોગની એકતાર્થી માત્ર આજ્ઞાપાલનમાં વર્ત્યા કરે છે.

શાસ્ત્રોમાં આરાધનાના પ્રકારો બતાવ્યા છે. શાસ્ત્રોની પ્રરૂપણાનો હેતુ એ જ છે કે જીવને સન્માર્ગ બતાવવો. આપણો ત્યાં શાસ્ત્રોને બીજા શબ્દોમાં સિદ્ધાંત કહે છે. સિદ્ધાંત શબ્દનો અર્થ છે, જે સનાતન અને શાશ્વત સત્ય છે. જે ત્રણો કાળે સિદ્ધ થયેલ વસ્તુ છે. જે સર્વકાળ અને સર્વ ક્ષેત્રે, સદા સમાન રહે તે સિદ્ધાંત.

આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં મોક્ષમાર્ગની પ્રરૂપણા છે. મોક્ષ એ શાશ્વત સત્ય હોવાર્થી તેનું સ્વરૂપ કે તેનો માર્ગ બદલાય નહીં, તે બતાવવા શ્રીમદ્ભૂતે કહે છે -

**એક હોય ત્રણ કાળમાં, પરમાર્થનો પંથ;
પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સંમત....ઉદ્દ....**

પરમાર્થનો પંથ એટલે મોક્ષનો પંથ. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધનાનો પંથ. ત્રણો કાળમાં સર્વ ક્ષેત્રે એક જ હોય, તેમાં ભેદ પડે નહીં. કયારેક કોઈ ક્ષેત્રે આરાધનાના યોગ કદાચ વધતા-ઓછા મળે, તે બની શકે. જેમ કે અત્યારે ભરત, ઐરવતક્ષેત્રે અવસર્પણી કાળનો પાંચમો આરો પ્રવર્તી રહ્યો હોઈ આ કાળ, આ ક્ષેત્રે, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની હીનતાના કારણો, માનવનું ઉપાદાન એટલું તૈયાર જ ન થઈ શકે કે એ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધીનો પુરુષાર્થ કરી શકે. પણ આ

કાળે જીવ છાંકે, સાતમે ગુણસ્થાને જઈ શકે એવી યોગ્યતા તો છે. તો એ વિકાસ એટલે મિથ્યાત્વ દર્શા છોડી, સમ્યગ્પ્રાપ્તિ રૂપ ચોંચું ગુણસ્થાન, એ પછી મુનિદર્શા, અને એ પછી અપ્રમતદર્શા. આટલી અવસ્થાઓની પ્રાપ્તિ, ચોથા આરામાં અને તીર્થકર પ્રભુની હૃદયાતીના કાળમાં, જીવોએ જે રીતે કરી, એ જ રીતે, એ જ અંદરના પુરુષાર્થ વડે, અને એ જ કર્માના ક્ષય, ઉપશમના કારણો થઈ શકે છે. તેમાં આરા કે ક્ષેત્રના કારણો કંઈ ફેર ન પડે. તીર્થકરના કાળમાં ઓછા પુરુષાર્થ એ દર્શા પ્રાપ્ત થાય અને અત્યારે વધુ પુરુષાર્થ કરવો પડે એમ નથી. હા, ઉત્તમ કાળ હોય તો આંતર-બાબુ અનુકૂળતાઓ વધુ મળી રહે, કે જેથી પુરુષાર્થ વધુ તરાએ ઉપડે. એ સિવાય બીજો ફરક પડે નહીં.

અત્યારે ઘણા માણસો મહાવિદેહક્ષેત્રની મહત્તમાનાં ગાન ગાતા હોય છે. એ કહે છે કે મરીને મહાવિદેહમાં જઈએ તો મોક્ષ પામી જઈએ. ઠીક છે, ત્યાં અત્યારે અને હંમેશાં ચોથા આરા જેવા ભાવો પ્રવર્તે છે. સાક્ષાત્ તીર્થકર, કેવળી વગેરેનો યોગ ઉપલબ્ધ થવાની શક્યતા છે. એટલે ત્યાં મોક્ષની આરાધનાનો રાહ જલદી સૂઝે. પણ એ તો અહીં પાંચમો આરો છે એટલે જ. અન્યથા આ ક્ષેત્રે પણ જ્યારે ચોથો આરો હોય ત્યારે મહાવિદેહ અને આ ભૂમિમાં કશોય ફેર નહીં. ત્યાં જે આરાધના થાય તે અહીં થાય. ભૂતકાળમાં અનંત જીવો આ ક્ષેત્રથી મોક્ષમાં ગયા છે, તેમજ ભવિષ્યમાં પણ જશે, તેમાં કંઈ ફરક પડતો નથી.

માટે જ મોક્ષનો માર્ગ, કે જે સર્વથા રાગ-દ્રેષ્ણના ક્ષયરૂપ છે તે સર્વકાળે સર્વક્ષેત્રે એકસરખો જ છે. શ્રીમદ્ભૂતના શાબ્દોમાં.

મોક્ષના માર્ગ બે નથી. જે જે પુરુષો મોક્ષરૂપ પરમ શાંતિને ભૂતકાળે પાંચા, તે સધળા સત્ત્વપુરુષો એક જ માર્ગથી પાંચા છે, વર્તમાનકાળે પણ તેથી જ પામે છે, ભવિષ્યકાળે પણ તેથી જ પામશે. તે માર્ગમાં મતબેદ નથી, અસરળતા નથી, ઉન્મતતા નથી, બેદાબેદ નથી, માન્યામાન્ય નથી. તે સરળ માર્ગ છે, તે સમાધિમાર્ગ છે તથા તે સ્થિર માર્ગ છે અને સ્વાભાવિક

શાંતિસ્વરૂપ છે. સર્વકાળે તે માર્ગનું હોવાપણું છે. તે માર્ગના મર્મને પાંચા વિના કોઈ ભૂતકાળે મોક્ષ પાંચા નથી, વર્તમાનકાળે પામતા નથી અને ભવિષ્યકાળે પામશે નહીં.

શ્રી જિને સહસ્રગમે કિયાઓ અને સહસ્રગમે ઉપદેશો એ એક જ માર્ગ આપવા માટે કહ્યા છે અને તે માર્ગને અર્થ તે કિયાઓ અને ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો સફળ છે અને એ માર્ગને ભૂતી જઈ તે કિયાઓ અને ઉપદેશો ગ્રહણ થાય તો સૌ નિષ્ફળ છે.

શ્રી મહાવીર જે વાટેથી તર્યા, તે વાટેથી શ્રી કૃષ્ણ તરશે. જે વાટેથી શ્રી કૃષ્ણ તરશે તે વાટેથી શ્રી મહાવીર તર્યા છે. એ વાટ ગમે ત્યાં બેઠા, ગમે તે કાળે, ગમે તે શ્રેષ્ઠીમાં, ગમે તે યોગમાં જ્યારે પામશે ત્યારે તે પવિત્ર, શાશ્વત, સત્પદના અનંત અતીન્દ્રિય સુખનો અનુભવ થશે. તે વાટ સર્વ સ્થળે સંભવિત છે. યોગ્ય સામગ્રી નહીં મળવાથી ભવ્ય પણ એ માર્ગ પામતાં અટક્યા છે, તેથી અટકશો અને અટક્યા હતા.

મોક્ષમાર્ગ શું છે? રત્નત્રયની સમ્યક્ આરાધનાનું નામ જ મોક્ષમાર્ગ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના, જે માર્ગ થાય તે મોક્ષમાર્ગ. શાસ્ત્રમાં એ બે પ્રકારે કહ્યો છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને લિખ દસ્તિથી આરાધવા તે વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને અભેદ રૂપે અનુભવવા તે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ. શ્રીમદ્ભૂતએ ‘મૂળમાર્ગ રહસ્ય’માં પણ કહ્યું છે -

તે ત્રણો અભેદ પરિણામથી રે,

જ્યારે વર્ત તે આત્મારૂપ;

તેણ મારગ જિનનો પામિયો રે

કિંવા પાંચો તે નિજ સ્વરૂપ...મૂળ મારગ...

૫ ૫ ૫

એમ દેવ જિનંદે ભાખીયું રે,

મોક્ષમાર્ગનું શાબ્દ સ્વરૂપ...મૂળ મારગ....

વ્યવહાર માર્ગ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને ભિન્ન માનતા હોઈએ છીએ અને એટલે એ રનત્રય કહેવાયા, પણ નિશ્ચયનય એ ત્રણોયને એકરૂપ કહે છે, જે જ્ઞાનથી જાણ્યું, અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ અખંડ, નિરાગી, અકષાયી, સંચિદાનંદમય છે એ જ્ઞાન વડે જાણાય. જાણ્યા પછી આત્માની એકરૂપતા, અભેદતા, વીતરાગતા તથા અનંત આનંદમયતાનો આત્મામાં જ અનુભવ કરવો, દઢ શ્રદ્ધાન કરવું, પ્રતીતિ કરવી તે દર્શન. અને આ અનુભવ સતત, નિરત્તર, અસ્થળિત રૂપે પ્રવાહમય રહ્યા જ કરે અને આત્માનો ઉપયોગ પોતાને અનુભવવામાં જ લાગ્યો રહે એ છે ચારિત્ર.

જીવ જ્યારે આવી ચારિત્રની સર્વ શુદ્ધ કક્ષામાં પહોંચે છે, ત્યારે આત્મસ્વરૂપની રમણતાનું જ્ઞાન, તેનું જ દર્શન અને તેનો જ અનુભવ. જે ત્રણો શબ્દો છિદ્રસ્થ જીવને, બૌદ્ધિક સમજણ માટે અલગ અલગ કલ્યા પણ આત્મ અનુભવદશામાં આ ત્રણ જુદાં નહીં પણ એક જ છે. અને એકનો, માત્ર એકનો અનુભવ તે જ છે જિનમાર્ગ, તે જ છે મોક્ષમાર્ગ, તે જ છે પરમાર્થનો પંથ. એમ આવું શુદ્ધ સ્વરૂપ જિનદેવ કહી ગયા છે.

જિનેશ્વરનો કહેલો આ મોક્ષમાર્ગ નિશ્ચયરૂપ છે જે અનુભૂતિમૂલક છે. કવિવર બનારસીદાસ નાટક સમયસારમાં કહે છે :

અનુભવ ચિંતામનિ રતન, અનુભવ તૈ રસકૂપ;

અનુભવ મારગ મોખકૌ, અનુભવ મોખ સરૂપ.

ચિંતામણી રત્ન સમાન જેનું અપ્રતિમ મૂલ્ય છે, જે પરમ અમૃતરસનો કૂપ છે, જે મોક્ષનો માર્ગ છે એવો અનુભવ પોતે જ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. સર્વ વિશુદ્ધ આત્માની અખંડ અનુભવદશા એ જ મોક્ષ. એથી જુદા મોક્ષ કોઈ નથી.

આવા અનુભવને પામવા કે નિશ્ચયનયને આંબવા, જીવનના પ્રવૃત્તિક્ષેત્રે જે પુરુષાર્થ છે તેને વ્યવહાર કલ્યો. નિશ્ચયનય જ્યાં અનુભૂતિમૂલક છે, ત્યાં વ્યવહારનય ડિયામૂલક છે. પણ ધર્મના નામે થતો વ્યવહાર કેવો જોઈએ? તે સમજવું બહુ જરૂરી છે. માટે જ આ ગાથાના નીચેના પદમાં કહ્યું: ‘પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સંમત’

જે ધર્મ વ્યવહાર, જે આચાર પરમાર્થ માર્ગ એટલે કે મોક્ષમાર્ગની પ્રેરણરૂપ બનતો હોય તે વ્યવહાર જ આદરણીય છે અન્ય વ્યવહારો નહીં.

ચાહે સાધુ હોય, ચાહે ગૃહસ્થી હોય, પણ પોતે જે વ્રત, નિયમ, અનુષ્ઠાનો કરતા હોય તે કર્યાનું ફળ આત્મ અનુભવ હોવો જોઈએ. અનુભવદશા તો ત્યારે જ પ્રગટે કે અનંતાનુભંધી કષાયોનો ક્ષય, ઉપશમ આદિ થાય અને કમશા: અન્ય કષાયો પણ મંદ થતા જાય, ઉપશમતા જાય, ક્ષય થતા જાય. કરેલો બાધ્ય વ્યવહાર યથાર્થ સેવાયો છે કે નહીં તેનું મીટર જ એ છે કે અકષાયી ભાવાની વૃદ્ધિ થતી જાય, પોતે પોતામાં ઠરતો જાય, સ્વમાં સમાતો જાય, બાધ્ય દાઢ્ય બંધ થતી જાય, પોતે ઊંચો અને બીજા હલકા એવી ભેદવૃત્તિ ટળતી જાય અને સર્વ જીવો સાથે અંતરની મૈત્રી સધાતી જાય.

બાધ્ય અનુષ્ઠાનો મહાત્રત રૂપ હોય, તપશ્ચર્યા રૂપ હોય, પ્રભુની પૂજા-અર્થના રૂપ હોય, સ્તુતિ, ભક્તિ કે સ્વાધ્યાય રૂપ હોય, પણ કર્યા પછી અમે કરીએ છીએ તે સાચું અને બીજા બધાનું ખોટું, અમે જ મોક્ષના માર્ગ છીએ અને અમે જે કરીએ છીએ તેવું બીજા નથી કરતા માટે માર્ગ ભૂલેલા છે, આવી મિથ્યા માન્યતા હોય તો તે વ્યવહાર પણ સંસારનું કારણ છે.

બંધુઓ! જીવનમાં એવા કટુ અનુભવો થતા હોય છે. કોઈ કઠોર કિયાવાદી મળી જાય તો તે બીજા સાધુઓ સાથે એક પાટે બેસવા તૈયાર નથી. પોતાના માટે ઊંચી પાટો અને જેને તેઓ નીચા માની રહ્યા છે, તે નીચી પાટે બેસે, આવી વાત! અરે! ઊંચા-નીચા આસનથી મોક્ષ મળતો હોત તો પર્વતની ટોચે રહેનાર જીવ-જંતુ પણ ક્યારાનાં મોક્ષ પામી ગયાં હોત. વૃક્ષની નીચે વિશ્રામ કરતો મુસાફર નહીં પણ વૃક્ષ પર બેઠેલો કાગડો પૂજાતો હોત! એટલું જ નહીં, શ્રાવકોને ત્યાંથી આહારપાણી લેવાના અધિકારી પણ એવા જ ઊંચા જીવો, બીજા નહીં! આવી આવી માન્યતામાં રમતા જીવોને જોઈ કરુણા ઉપજે. કેવી બાલિશતા! બિચારા! બાલ જીવોની દશા શું થશે? આને ધર્મ કહેવો? ચારિત્ર કહેવું?

અરે! કેટલાક જીવો મુખેથી નિશ્ચયનયને બોલતાં શીખી ગયા, ભક્તિ, શબ્દને પકડી થોડાં પદો લલકારતા થઈ ગયા, તે પણ પોતાને ઊંચા માને અને બીજાને હલકા માને! પોતાની પાસે જ સાચો ધર્મ છે, બીજા બધા ખોટા, એવો દાવો કરે! સાચા ધર્મનો ઠેકો તેમને જ મળેલો છે, એવો પ્રચાર કરતા ફરે! કહો! આમાં પંચમ કાળે ધર્મ કયાં રહ્યો? પોતાને સમકિતી કહેવડાવતા જીવો બીજાને હાથ જોડતાં સમકિત ચાલ્યું જવાના ભયમાં જવતા હોય. જેનું સમકિત ટકોરો વાગે ને નંદવાઈ જાય તેવું તકલાદી હોય, તેને શામાં ગણવા?

આવું કરનાર માર્ગ ભૂલ્યા છે. રાગ-દેષને મંદ કરી શક્યા નથી. બીજાની સાથે તુલના કરીને જ પોતાને મહાન કહેવાડાવી શકે. પણ પોતામાં એવું પોતાપણું પ્રગટ થયું નથી હોતું કે પોતાની શ્રેષ્ઠતા સાબિત કરવા બીજા કશાયની જરૂર ન પડે. બંધુઓ! જે જીવો સમજને વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત હોય તેની દશા જ બદલાઈ ચૂકી હોય, તે કેવડા જેવો હોય. એક ખૂણામાં પડ્યો હોય તો પણ તેની સુગંધ ચારે બાજુ પ્રસરતી હોય. તેનો મંદ થયેલો વિભાવ અને સ્વભાવ સન્મુખ થયેલી દશા, તેની શ્રેષ્ઠતાની ચાડી ખાતી હોય.

માટે જ સર્વજ્ઞે પ્રરૂપેલા સ્યાદ્ધાદ સિદ્ધાંતને સમજી, નિશ્ચયનયના લક્ષ્યે વ્યવહાર કરતો હોય અને એ વ્યવહાર તેનામાં આત્મદશાની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરવામાં સહાયભૂત થતો હોય તો જ સાચો, અન્યથા ખોટા. ખોટો જ નહીં પણ એવો વ્યવહાર કરનાર, ન તો શુદ્ધ વ્યવહાર કરી શકે અને ન તો નિશ્ચયને પહોંચી શકે. માટે જ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું -

ધમ્મજિયં ચ વવહારં, બુદ્ધે હાયરિયં સયા।
તમાયરન્તો વવહારં, ગરહં નાભિગચ્છિ॥૧૧૪૨॥

પ્રબુદ્ધ સાધક શુદ્ધ ધર્મના લક્ષ્યે વ્યવહાર આચરે, તેવા વ્યવહારને આચરનારો, નિંદાને પાત્ર થતો નથી. વ્યવહાર, માત્ર વ્યવહાર માટે નથી હોતો પણ નિશ્ચય સાપેક્ષ હોવો જોઈએ. કેટલાક અજ્ઞાની જીવો એમ સમજતા હોય કે ત્યાગ, તપ, પૂજા, ભક્તિ કરી લીધાં એટલે ધર્મ થઈ ગયો અને આપણાને આનાથી મોક્ષ મળી જશે. પણ શ્રીમદ્જી

પહેલાં જ કહી ગયા. ‘અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન.’ બાધ્યાચારને જ સર્વસ્વ સમજનારો ભૂલમાં છે. તે આત્માને પામી શકતો નથી. તેથી જ આનંદઘનજી મહારાજ પણ કહે છે -

વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર જૂઠો કલ્યો,

વચન સાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો;

વચન નિરપેક્ષ વ્યવહાર સંસાર કુલ,

સાંભળી આદરી કાંઈ રાચો....ધાર.

જિનેશ્વરની આજ્ઞા અનુસાર બાબુ ચારિત્ર રૂપ વ્યવહાર થાય તો જિનવચનની સાપેક્ષતા હોવાના કારણો એ નિજપદને પામી શકે પણ જો જિનવચનોની નિરપેક્ષતા એટલે કે જિનવાણીના અનાદર સહિત, ધર્માનુષ્ઠાનોની કિયાઓ માત્ર થતી હોય, તો તેનું ફળ સંસાર સિવાય બીજું કાંઈ ન હોય. આનંદઘનજી મહારાજને એવા જીવો પર કરુણા આવે છે તેથી કહે છે. એવા નિરપેક્ષ વ્યવહારને, અજ્ઞાનીજનો પાસેથી સાંભળી, તેમાં શા માટે રાચો છો? તે સુ-ફળ આપનાર નથી. અર્થાત્ જે વ્યવહાર આત્મતત્ત્વને પ્રાપ્ત ન કરાવતો હોય, આત્માનુભવના હેતુભૂત ન બનતો હોય, તે વ્યવહાર જૂઠો અને તેનું ફળ માત્ર સંસાર. માટે જ જે વ્યવહાર પરમાર્થના પંથને પ્રશસ્ત કરે, એ પંથને વિદ્ધોરહિત બનાવે તે જ વ્યવહાર જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ સંમત છે, તે જ અનુકરણીય છે.

આવા ભાવોની શ્રદ્ધા સાથે, નિશ્ચયના લક્ષ્યે વ્યવહારમાં રમતો આત્માર્થી જીવ, શાની શોધમાં હોય તે અવસરે કહેવાશે.

...શોધે સદ્ગુરુ યોગ !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતર્દર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદ્ધન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના એટલે જ આત્માર્થની સાધના, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ જ આત્મા છે અને એ સ્વરૂપને સંપૂર્ણ પ્રગટ કરવા માટે, એ જ ગ્રણ સાધનો વડે સાધના કરવાની છે.

આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં આત્માર્થી જીવની સાત્ત્વિક તથા સદ્ગ્વિચારોની શ્રેષ્ઠી કેવી હોય તે બતાવે છે. જેઓની બાધ્યાભ્યંતર ગ્રંથિ તૂટી ગઈ છે, તેવા મુનિ જ સદ્ગુરુ; એવી આત્માર્થની દઢ શ્રદ્ધા છે. જેની અંતરગ્રંથિ તૂટે, તેની બાધ્ય ગ્રંથિ આપોઆપ તૂટી જાય છે. અને તેથી સહજ રૂપે મુનિદ્શા જાગે છે. આવા નિર્ગંથ મુનિ જ, આત્મ આરાધનાના પથપ્રદર્શક બની શકે છે.

વળી આવા ગુરુ મળે, તો તેમના ચરણમાં ગ્રણો યોગોથી અર્પણ થઈ જવાની તૈયારીવાળો આત્માર્થી હોય. પરમાર્થના પંથની અનન્યતા તેના અંતરમાં વસી હોય. તેથી એ માર્ગ ચાલવા માટે પગદંડી બતાવનાર સદ્ગુરુનો પ્રત્યક્ષ યોગ મેળવવા મથતો હોય છે. નિર્ગંથ મુનિ સિવાય જિનેશ્વરના માર્ગનું યથાતથ્ય ભાન કરાવવા અન્ય કોઈ સમર્થ નથી. માટે જ -

**એમ વિચારી અંતરે, શોધે સદ્ગુરુ યોગ;
કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહિ મન રોગ....૩૭....**

બુદ્ધિએ શોધેલ જડ પદાર્થોની શક્તિ કે ઈન્દ્રિયોએ શોધેલ વિષયોની મોહકતાની ભારોભાર નિર્ભક્તા સમજાતાં, આત્માર્થી જીવ હવે સદ્ગુરુની શોધમાં નીકળે છે. ભારતમાં પૂર્વકાળે જ નહીં પણ આ કાળે થયેલા એવા સંત-રત્નો છે, કે જેઓએ આત્મસાધના માટે ગુરુની શોધ વર્ષો સુધી કરી હોય, ગુરુને પામવા અનેક વર્ષો વન, જગલમાં કે પહાડોમાં ભટક્યા હોય, અનેક મુસીબતો વેઠી હોય, સદ્ગુરુ ન મળ્યા ત્યાં સુધી જંપીને

બેઠા નથી, અને જ્યારે સમર્થ ગુરુ મળ્યા કે તેમના કૃપા આશીર્વાદથી પોતાની આત્મસાધના કરી જીવનની સાર્થકતા કરી લીધી.

ભારતની એ પ્રાચીન પ્રણાલી રહી કે જેમને આત્મલક્ષ્ય જાગ્રત થાય, તેમનું પહેલું કામ સદ્ગુરુની શોધનું. કારણ ભારતીય માનસ આત્મસાધનામાં સદ્ગુરુનું મહત્વ અનિવાર્ય સમજે છે. સદ્ગુરુ વિના ઉદ્ઘાર નથી. અહીં થઈ ગયેલા અનુભવી સંતોષે સદ્ગુરુનો મહિમા ખૂબ ગાયો છે. તેથી બિલકુલ ગ્રામ્ય જીણાતો માનવ પણ ગુરુ વિના રહે નહીં. એ વધુ ન સમજતો હોય, પણ એટલું તો જાણતો હોય.

**ગુરુ દીપક ગુરુ ચાંદલો, ગુરુ મુજ પ્રાણ આધાર;
પલક એક ન વિસરું, ગુરુ મુજ તારણહાર....**

કબીર જેવા સમર્થ સંતે પણ ગુરુનો મહિમા અપાર બતાવો છે. તેમનો ચોક્કસ વિશ્વાસ છે કે ગુરુ વિના એક ડગલું પણ આગળ વધી શકાય નહીં. એક વાર ગુરુ માર્ગ બતાવે છે અને પછી એ રાહે ચાલ્યા જઈએ, તો બેડો પાર. એટલું જ નહીં, આત્મતત્ત્વ રૂપ સતની પ્રાપ્તિ ગુરુ વિણ થાય નહીં. તેઓ કહે છે -

**સદ્ગુરુ સત્કા શાષ્ટ હૈ, જાને સત્ત દિયા બતાય;
જો સત્કી પકડે રાહે, તો સત્ત હી માહિ સમાય....**

સત્ત એટલે પરમ તત્ત્વ. તે રૂપ વગરનું તત્ત્વ છે. તેનું સ્વરૂપ અદૃશ્ય છે. પણ તેનું કોઈ દશ્ય સ્વરૂપ હોય તો તે સદ્ગુરુ છે. પરમાત્મા તમને સતનો માર્ગ બતાવવા આવતા નથી. પણ પોતાના જ ફિરસ્તા સમાન સદ્ગુરુનો બેટો કરાવી આપે છે. એવા સદ્ગુરુ તમને જે સત્ત બતાવે, તે સતને તમે દઢતાથી પકડી રાખશો, તો તમે પોતે જ સત્તરૂપી બની જશો. માટે સદ્ગુરુના શરણમાં ચાલ્યા જાવ. મરાઠી અધ્યાત્મ-સાહિત્યમાં પણ આ જ ભાવોને વધુ સ્પષ્ટતા આપતાં કહેવાયું છે કે —

**“અનાસ્યાયે નામ કેસે ધ્યાવે? અરુસ્યાયે રૂપ કેસે દેખાવે?
હે ચિ જો સાંગે સ્પષ્ટભાવે, તો ચિ સદ્ગુરુ”**

અનાભી એવા આત્માનું નામ, અરૂપી એવા આત્માનું રૂપ સ્પષ્ટ રીતે જે બતાવી શકે તે જ સદ્ગુરુ.

શ્રીમદ્ભૂતે પણ ઠેર-ઠેર સદ્ગુરુનો મહિમા ગાયો છે. તેઓના

“કેવલ્યબીજ શું?” નામના કાવ્યમાં એકથી વધારે વાર સુ-ગુરુના ચરણની સેવનાનો સંકેત છે. તેઓ કહે છે —

બિન સદ્ગુરુ કોય ન ભેદ લહે.

૫ ૫ ૫

જબ સદ્ગુરુ ચર્ન સુપ્રેમ બસે.

૫ ૫ ૫

ગુરુદેવકી આન સ્વ-આત્મ બસેં.

ગુરુદેવનો આટલો મહિમા ગાનારાને પોતાને ગુરુ કેમ નહીં? તેઓના આ વર્તમાન પર્યાયે તેમણે કોઈ ગુરુના ચરણાને સેવ્યા નથી. તો ખરેખર ગુરુની આવશ્યકતા છે તે કેમ સમજવું?

આ પ્રશ્ન અત્યંત સ્વાભાવિક છે. જાગ્રત જીવને આવો સંદેહ ઉઠચા વગર ન રહે. સમાધાન પણ તેઓના જીવનમાંથી જ મળે છે. તેઓ જે આન્ત્રિક સંસ્કાર સાથે લઈને જન્મા હતા, તે સંસ્કારો તેમના બાલ્યકાળમાં જે દેખા દેવા માંડ્યા હતા. માત્ર સાત વર્ષની ઉંમરે આભતત્વ વિષે અંતરમાં જાગતો તીવ્ર ઉદ્ઘાપોહ અને કોઈની પણ પ્રત્યક્ષ પ્રેરણા વિના જાગ્રત થઈ જતી આત્મ-સંવેદના, આ બધું બતાવે છે કે પૂર્વે આ સંસ્કાર પામવા માટેનો અપ્રતિમ પુરુષાર્થ તેઓએ કર્યો છે. કોઈ પણ જાતના કારણ વગર આટલા ઉત્કૃષ્ટ આત્મવીર્યનું સુધ્યાયમાન થવું તે પૂર્વના પ્રબળ સંસ્કાર વિના સંભવતું નથી. તેનો અર્થ એ કે તેમણે આ કાળે નહીં પણ ભૂતકાળમાં અનન્ય ભાવે સદ્ગુરુનાં ચરણો સેવીને તેમની અસીમ કૂપાના પાત્ર બન્યા કે જેના કારણે ભવો-ભવ સાથે ચાલવાવાણી યોગ્યતાના ધારક બની ગયા. એટલું જ નહીં પણ તેમણે કોઈ એક મહાપુરુષને ગુરુરૂપે ના સ્વીકાર્યા, તો પણ અનેકવાર સત્યુરૂપો પ્રત્યેની ભક્તિના ભાવે, તેઓને નમસ્કાર કર્યા છે. તેમના પત્રોમાં ઠેર-ઠેર સત્યુરૂપો પ્રત્યે પ્રણામ થયેલા જ છે. અર્થાત્ તેમનો આત્મા તો સત્યુરૂપોનાં ચરણોમાં સમર્પિત જ હતો.

આ કાળે થયેલા, સદૈવ આત્મ-રમણતાની દશામાં લયલીન, સ્વનામ ધન્ય શ્રી મહર્ષિ રમણને પણ કોઈ ગુરુ નો'તા મળ્યા. તેમને અભ્યવયે થયેલો આત્મ-અનુભવ એટલો ઊડો હતો કે તેમાંથી તેઓ કઢી બહાર

નીકથ્યા નથી. કશા જ પ્રયાસ વગર થયેલ આત્માનુભૂતિ થયા પછી, દિન-પ્રતિદિન એ દશા વર્ધમાન જ રહી. એ વધતી દશા માટે પણ પ્રયત્ન કરવો પડ્યો નથી. એમને કોઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી ગુરુ-શિષ્ય પરંપરા જ સાધનાના માર્ગને સ્થિરતા પ્રદાન કરે છે. આપ પણ મહાન સાધક છો તો આપે ગુરુ કેમ નથી કર્યા? ત્યારે મહર્ષિજીએ ગુરુ દત્તાત્રેયના જીવનને સામે રાખી કંધું હતું કે તેઓને ૨૪ ગુરુ હતા. ગુરુ દત્તાત્રેયે આ વિશ્વમાં વિલસતા તત્ત્વોમાંથી ઘણું ગ્રહણ કર્યું હતું. એ તત્ત્વોના ગુણ-ધર્મોમાંથી પોતે કંઈક પાસ્યા હતા. આકાશ હોય, નદી હોય, પર્વત હોય કે પવન હોય - આવાં સર્વ તત્ત્વોમાંથી મળેલી પ્રેરણાએ એમના સંતળવનને સંતત્વની કોટિએ પહોંચાડ્યું હતું. તેઓ કહેતા કે જગતમાં આંખ ખુલી રાખીને ચાલો તો સર્વત્ર પ્રેરણાના સ્ત્રોત વહી રહ્યા છે, અને એ સર્વ તત્ત્વોને દત્તાત્રેયે ગુરુ માન્યા હતાં.

મહર્ષિજ કહે છે. “અરુણાચલ પહાડનાં પ્રબળ આકર્ષણો ઘર છોડીને તેના શરણે આવ્યો છું, અને એ પહાડ જ મારો ગુરુ છે. અરુણાચલમાં પડેલ અનેક ગુપ્ત રહસ્યોએ, મને સબળ પ્રેરણા પૂરી પાડી છે. તેથી તમને સહૃંને જરૂર દેખાતો પહાડ, મારા માટે ચૈતન્યમય છે.” બંધુઓ! આવા ભાવોમાં વિલોર મહર્ષિજએ અરુણાચલ પહાડની ઘણી સુતિઓ ગાઈ છે.

આવું સાંભળી, સામાન્ય માનવ મૂળવણમાં પડી જાય છે. એ સમજ શકતો નથી કે જીવતા-જાગતા મહાપુરુષ સિવાય પણ કોઈ ગુરુ બની શકે. પણ આ તો પહોંચેલા સમર્થ સંતોની વાતો છે. તેમના હૈયામાં રમતી આત્મભાવના અલૌકિક હોવાથી તેમની ચર્ચાને કે વાણીને આપણે સમજી શકીએ નહીં. પણ હકીકતમાં આવા સંતો તો નમાતિના હોય. અરે! કોઈ સામાન્ય વ્યક્તિ મહાન સદ્ગુરુના પ્રત્યક્ષ યોગમાં જેટલો નન્દ ન બની શકતો હોય, એથી તો અનેકગણી નન્દતા આવા સંતોમાં જોવા મળે. આ જ છે તેમના અંતરની અદ્ભૂત પાત્રતા!

હા, તો આપણે અહીં આત્માર્થી જીવ શાની શોધ કરે તે કહી રહ્યા હતા. બસ, જગતની કોઈ ભૌતિક શોધો તેને લોભાવે નહીં. એ શોધ આ ભવમાં કદાચ ક્ષણિક બાધ્ય સુખ દેનાર બને તો પણ પરિણામે, તો દુઃખદાયક જ હોય. માટે એવી શોધ કરી લે કે જેનું પરિણામ, ભવોભવ સાથે ચાલે.

ઇર્મ ફિલોસોફીનો વિશ્વાસ છે કે જીવે કરેલાં પુણ્ય-પાપ સાથે જાય છે. અરે! એક જમાનો હતો કે અમુક દેશોમાં સાથે જનાર વસ્તુઓનું લિસ્ટ બહુ મોહું હતું. સાંભળ્યું હશે કે કોઈ રાજા-મહારાજા, શેઠ-શ્રીમંત મરે પછી તેને દાટવામાં આવે ત્યારે સાથે ધન, સોનું, રૂપું તો દાટે પણ એ મરીને જ્યાં ગયા હોય, ત્યાં તેની સેવા કરવા માટે જીવતાં દાસ-દાસીઓને પણ સાથે દાટે. એમ મનાતું કે તેમની સાથે જેટલું દાટવામાં આવે છે તે બીજા જન્મમાં તેમની સાથે રહે, તેથી તેમની સાથે જેટલું દાટવામાં આવે છે તે બીજા જન્મમાં તેમની સાથે રહે, તેથી તેમને ત્યાં કોઈ જાતની તકલીફ નહીં પડે. આવા રિવાજો ઘણા લાંબા કાળ સુધી ચાલ્યા, અને આજે કંઈક સમજણા આવતાં એ રિવાજો ઓછા થઈ ગયા.

બંધુઓ! આ તો નરી અદ્ભુતતા જ હતી, અને છે. સાથે દાટેલી વસ્તુઓ મારીમાં મારી જ થઈ જાય, સાથે જાય નહીં. પણ પુણ્ય-પાપરૂપ કર્મો તો સાથે જાય છે. એથી પણ વધારે કહું તો આ જન્મે જેવા-જેવા સંસ્કારો આત્મા પર સ્થિત થાય છે, તે સંસ્કારો સાથે જાય અને અન્ય જન્મમાં એ જાગ્રત થાય. પછી એ સુસંસ્કાર હોય કે ફુ-સંસ્કાર!

અહીં સદ્ગુરુની શોધ કરવી છે તે પણ એટલા માટે જ. સદ્ગુરુની પ્રત્યક્ષ પ્રેરણાથી થયેલો પુરુષાર્થ જો પરમ-પદ પ્રાપ્તિના હેતુથી થયો હોય, તો પછી ભલે તે આ જ ભવમાં મુક્તિ ન આપે, પણ એ ભાવથી આત્મા સંસ્કારિત થયો હોય, તો એ સંસ્કાર બીજા જન્મમાં સાથે આવે અને ત્યાં જઈને પણ ઉત્તમ આરાધનાના યોગ, અથ્ય પ્રયાસે અથવા વગર પ્રયાસે મળી જાય. જેમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને અને રમણ મહર્ષિને મળ્યા તેમ!

તેથી જ આ ગાથાનાં અંતિમ બે ચરણોમાં કહે છે કે આત્માર્થી સાધક સદ્ગુરુની શોધ આત્માર્થ માટે જ કરે છે. તેને બીજો કોઈ મન-રોગ નથી. બંધુઓ! તનના રોગો તો જલદી જણાય. પોતે પણ શું દર્દ છે તે સમજી શકે અને અન્યને પણ ખબર પડે. શરીરમાં તાવ આવ્યો હોય તો વગર કર્યે પોતે સમજે કે મને તાવ છે, અને બીજા હાથ અડાડે તો એ પણ સમજી જાય! તેના ઉપચારો પણ જલદી થાય. પરંતુ મનના રોગ તો એવા છે કે ન પોતે સમજી શકે, ન સમજાવી શકે, ન કહી શકે, ન સહી શકે!

અહીં શ્રીમદ્જી કહે છે-ના, આત્માર્થી મનથી તદ્દન સાફ છે. મનનો કોઈ રોગ નથી. માત્ર આત્માની બહિરાત્મદશા એવા જીવથી સહેવાતી

નથી. તેથી બાધ્ય ભાવોના અંશ, આત્માના કોઈ ખૂઝો પડ્યા હોય તો ત્યાંથી કાઢવા માટે સદ્ગુરુની તાતી આવશ્યકતા છે. ગુરુ મેળવીને, તેમને સેવીને, જગતનાં માન, પ્રતિષ્ઠા કે કીર્તિરૂપ મનના રોગને પોષવા નથી. ખરેખર આત્માર્થી જીવ આ બધી ચીજોને રોગરૂપ જ માને છે. બંધુઓ! એક નાનો ત્રણા-ચાર વર્ષનો બાળક હોય કે મોટો માણસ હોય પણ શરીરમાં આવેલ બીમારીને જલદી દૂર કરવા જ સૌ ઈચ્છે. એ વધે તો સારું, એમ કોઈ ન ઈચ્છે. અને તેના માટે ત્વરીત ઉપાયો આદરે.

આત્માર્થીને જગતનાં માન, પ્રતિષ્ઠા કીર્તિ સર્વ રોગરૂપ જ ભાસે છે. તે જલદી દૂર થાય તેના પ્રયાસમાં જ હોય. તેને તો એ બધા પુદ્ગલના ખેલ છે એમ જ લાગતું હોય. આનંદધનજી મહારાજ કહે છે -

**કબહીક કાળું, કબહીક પાળું, કબહીક હુાં અપભાજુ
કબહીક જગમેં કીર્તિ ગાળું, સબ પુદ્ગલકી બાળું
આપ સ્વભાવમેં રે અવધુ સદા મગનમેં રહના....આપ**

આ ચોરશિના પરિભ્રમણમાં જીવ શું નથી પાખ્યો? દેવની ઋષિ પાખ્યો તો રાજા-મહારાજા કે શેઠ થઈ માનવલોકમાં પણ પૂજાયો. નરક, તિર્યંચનાં અમાપ દુઃખોને સથાં તો માનવ થઈને પણ ક્યારેક હલકામાં હલકાં કાર્યો કરી જગતને છેતર્યું, ને ક્યારેક વળી સમાજદાસ્તિએ કહેવાતાં સારાં કાર્યો કરી જગતમાં નામના પણ મેળવી. કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા, માન, આદર પણ મેળવ્યાં, પણ એ બધા જ પુદ્ગલના ખેલ. પાપ અને પુણ્ય બને પુદ્ગલ, બને નાશવંત, બને જૂઠાં. માટે તેમાં ન રાચતાં, નિજાનંદમાં મસ્ત થઈને રહેવું એ જ કર્તવ્ય છે.

તો બંધુઓ! આત્માર્થી જીવની આવી સમજ માન, પ્રતિષ્ઠા માટે નહીં, પણ આત્માર્થને સાધવા માટે જ સદ્ગુરુની શોધ કરવા પ્રેરે છે.

સદ્ગુરુની શોધમાં ગયેલો સાધક, જ્યારે સદ્ગુરુને લઈને ત્યાંથી પાછો ફરે છે ત્યાં જ તેનો આત્મા આત્માર્થ સાધવા કેટલી તૈયારી કરી ચૂક્યો હોય છે તે અવસરે.....

...ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ !

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતર્દર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના એ જીવ જ કરી શકે છે, કે જેને મુક્તિની ઝંખના જાગી છે. જેને સ્વમાં સમાઈ જવું છે. આવા જીવોને શ્રીમદ્જીએ આત્માર્થી કહ્યા.

આત્માર્થી જીવનાં લક્ષ્ણાનું વિવેચન ચાલી રહ્યું છે. આત્માર્થમાં રહેલી યોગ્યતાને વિચારતાં આપણું મન પ્રસત્ત થઈ ગઠે છે. ધન્ય રૂચિ! ધન્ય શ્રદ્ધા! મળેલી શક્તિઓનો ઉપયોગ આત્મશૈયાર્થ થઈ રહ્યો છે. સદ્ગુરુની શોધ અને શોધનો હેતુ માત્ર એટલો જ છે કે આત્માની મૌલિક દશાનું ઉદ્ભાવન, તેથી આત્માની શુદ્ધિ અને પદ્ધી સિદ્ધિ.

હવે આત્માર્થી જીવની અંતરદશા કેવી આદર્શ હોય તે કહે છે -

કષાયની ઉપશાંતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ પ્રાણી દ્યા, ત્યાં આત્માર્થ નિવાસ....૩૮....

સમ્યગ્દર્શની આત્માનો પરિચય આ પાંચ લક્ષણોથી થાય છે. સમ, સંવેગ, નિર્વદ અનુકૂળા અને આસ્થા.

આ ગાથામાં પણ આ લક્ષણોની ભૂમિકારૂપ ગુણો કહ્યા છે. કષાયનું શાંત થઈ જવું તે છે સમ, શમ અથવા ઉપશમ. કષાયોનો સર્વથા નાશ તો બારમા ગુણસ્થાનના અન્તે થાય છે. પણ આ તો સાધનાનો મારંબ કરતો સાધક છે, તેથી તેણે સમજીને, વિચારીને, આત્મલક્ષ જાગૃત કરીને, પોતાના અકષાયી સ્વરૂપની દઢ શ્રજાના આશ્રયે, કષાયોને મંદ કર્યા હોય, પાતળા પાડી નાખ્યા હોય, શમાવી દીધા હોય, ઉપશાંત કરી નાખ્યા હોય. સવળી માન્યતાની રાખ વડે,

કષાયના અજીનિને ભારી દીધો હોય. પણ એ રાખમાંયે એટલી શક્તિ હોય કે તે અજીની ઉણતાનો અનુભવ ન થવા દે.

આવા જીવોને કષાયોના ઉદ્ય ન વર્તે એમ નહીં, પણ એ સાવધાન હોય, તેથી આવેલા ઉદ્યમાં ભળી ન જાય. કદાચ ક્યારેક સાવધાની ચુકાય અને ઉદ્ય તેને પોતાનામાં ખેંચી જાય, તો ત્યાંથી તરત જ પાછા વળવાની જાગૃતિ, સાર્મર્થ કેળવી લીધું હોય. ઉદ્યમાં આવેલા કષાયોમાં ભળી જવાપણું થાય કે તરત આત્માર્થી વિચારે, કે 'કષાય એ મારું સ્વરૂપ નથી. હું અકષાયી, નિર્મલ આત્મા છું, કોધાદિરૂપ પરિણામવું એ પરભાવ છે. પરમાવના આશ્રયે આશ્રવ આવે અને એના પરિણામે બંધ પરંપરાની કરી જોડાતી હોય, માટે કોધાદિના નિમિત્તે અંદરમાં ઉદ્ય પામતા કોધાદિ સ્વરૂપ હું ન હોવાના કારણે, મારે મારામાં રહેવું છે. આવેલો ઉદ્ય સમયના પરિપાક સાથે પૂર્ણ થશે અને કર્મા નિર્જરી જશે.'

ઉદ્યમાં આવેલ કર્માનો અનુભવ જીવ કરે કે ન કરે. તે ખરવાના સ્વભાવવાળા છે માટે ખરી જ જશે. જરૂરી નથી કે જેટલાં કર્માનો ઉદ્ય થાય તે સર્વનો અનુભવ કરે જ! સર્વનું વેદન થાય જ! ન પણ થાય છતાં તેની નિર્જરા થઈ જ જાય છે. મહાપુરુષોના જીવનમાં તો સાંભળ્યું જ છે, કે તેઓ આત્મસ્વરૂપની રમણતામાં લીન હતા, અંદરનો આનંદ લૂંટતા હતા, તેથી બહાર ગમે તેવાં નિમિત્તો આવ્યાં તેઓ ડંયા નહીં. ઉદ્યમાં ભવ્યા નહીં. કર્માની સામું તેઓએ જોયું નહીં. નિચારાં કર્મા નિર્મલ્ય થઈને ચાલ્યાં ગયાં.

અરે! આપણા વ્યાવહારિક જીવનમાં પણ આપણો અનુભવ્યું છે કે કોઈ કડવા શાખા પ્રદારથી આપણાને ઉતેજિત કરવા ધારે, પણ આપણો મનથી નિશ્ચય કર્યો હોય કે મારે ઉતેજિત નથી જ થવું, અને ન થઈએ તો સામો માણસ એકલો કયાં સુધી જાગૃતી શકે! તે થાકીને ચાલ્યો જાય છે, હારી જાય છે. એમ જ બંધુઓ! આપણાં કર્માનું પણ એવું જ છે. એ ઉદ્યમાં તો આવ્યા જ કર્યો, એનો ઉદ્યમાં આવવાનો કમ એક પળ પણ રોકાતો નથી. તે નિરાબાધ ગતિથી આવ્યા જ કરે. પણ સાક્ષીભાવે જોવા ટેવાયેલો આત્માર્થી જીવ તેને માત્ર જોયા કરે, તેમાં ભળે નહીં.

તો પ્રથમ ગુણા, કખાયની ઉપશાંતતા. કખાયો શાંત થઈ ગયા હોય, કોધ, માન, માયા, લોભ, આદિ ગમે તેવાં નિમિત્તો આવે, પણ પોતે પોતામાં શાંત હોઈ તેને નિમિત્તો સ્પર્શી શકે નહીં. પણ જે જીવ સમજ્યો નથી, તેનું શું થાય? આપણી અવળાઈ તો જુઓ! સારાં નિમિત આવે, આત્મ-ઉત્થાનના રાહે લઈ જનાર નિમિત આવે તો તે નિમિત્તોને તો તરત ઉડાડી દઈએ છીએ, સ્પર્શવાની તો વાત જ ક્યાં? દૂરથી જ રવાના કરી દઈએ. સંત-સમાગમ, કે શાસ્ત્રશ્રવણ જેવો સુભગ યોગ મળ્યો હોય તેને નિમિત બનાવી આત્માનું શ્રેય સાધનારા કેટલા? બહુ જ ઓછા જીવો! તો સારાં નિમિત્તને ત્યાગી દેનારા ઘણા અને માઠાં નિમિત્તને ગ્રહણ કરનાર ઘણા. આમ જ સંસારની ઘટમાળનો એક પણ ઘટ અધૂરો રહેતો નથી, ભરાયા જ કરે છે, ઠલવાયા કરે છે, ને વળી ભરાય છે. એક પળનો પણ તેને વિશ્રામ નથી. એને પરિણામે કખાયો પાતળા પડતા નથી.

આત્માર્થી જીવે કખાયોને ઉપશાંત કર્યા છે. સ્વનું સ્વરૂપ તેને સમજાયું છે. હું ચેતન, શરીર જડ. આખાયે સંસારનો પસારો જડ. ચેતનને, ચેતનભાવોમાં જ સુખ હોય. જડ ભાવમાં, જડ પરિણમનમાં તે સુખ મેળવી શકે જ નહીં. જગતનો ગમે તેવો કિમતી ગણાતો જડ પદાર્થ અને સમાજમાન્ય પુણ્યની પરિણાતિ રૂપ પ્રતિજ્ઞા, આ બસે મારા સુખના કારણભૂત બની શકે જ નહીં. માટે આવા આત્માર્થી જીવને મોક્ષ સિવાય બીજુ કોઈ ઈચ્છા, તૃષ્ણા કે અભિલાષા અંતરમાં પડી જ ન હોય.

સામાન્ય માનવો વિવિધ પ્રકારની અભિલાષાની આગમાં રાત-દિવસ જલતા રહેતા હોય. સમાજમાન્ય સુખના સિદ્ધાંતોમાં વિશ્વાસ કરનાર, ધન, માન, પ્રતિજ્ઞા, ઈજજત વગેરેના ખોટા ખ્યાલોમાં રાચતા હોય, અને એ બધું જ મેળવવામાં, વધારવામાં તેનું ચિત્ત, મન, બુદ્ધિ સદૈવ રોકાયેલાં હોય. અભિલાષાની આગ એવી પ્રચંડ હોય કે તેમાં જેટલું નાખો તે બધું જ ભસ્મીભૂત થઈ જાય. જેમ નાખો તેમ વધુ માગો. કયારેય તૂપ્તિ થઈ નથી અને થવાની નથી.

અભિલાષાની આગ માનવના પેટ જેવી છે. પેટમાં ગમે તેટલું અને પદ્ધરાવો. તે તૃપ્ત થતું જ નથી. બે-ચાર કલાકમાં ખાલી થતું પેટ

ફરી માગે જ છે. કોઈ એવો ઉપાય નથી કે એક વાર પેટ ભરી લીધું કે ફરી કદી માગે નહીં. અરે! જ્યા વિચારો તો ખરા! આજ સુધીમાં કેટલું ખાધું! છે ગણતરી? આપણે કરીએ જ્યા ગણતરી! માનો કે તમે રોજની ચાર રોટલી ખાવ છો. તો એક મહિને ૧૨૦ થઈ. એક વર્ષની ૧૪૪૦ અને તમારી જેટલી ઉંમર થઈ તેની સાથે ગુણાકાર કરીને જુઓ! પચાસ વર્ષ તમને થયાં તો ૭૨,૦૦૦ રોટલી, સાઈઠ થયાં તો ૮૬,૪૦૦ અને સિત્તેર થયાં તો ૧,૦૦,૮૦૦! આ પેટમાં કેટલું નાખ્યું અને એ સિવાયના બીજા પદાર્થો કેટલા? ગંજના ગંજ ખડક્યા, છતાં તૃપ્ત ન થયું પેટ! એટલું જ નહીં આ જીવનમાં પાંચ ઈન્ડ્રિયથી ભોગવાય એટલા વિષયો ભોગવી લીધા. છતાં હજુ જાણો કાંઈ નથી ભોગવ્યું તેમ કોરા ને કોરા. તૂપ્તિનો ઓડકાર નથી. આ છે અભિલાષાઓની જાળ.

જ્યાં સુધી આવી અભિલાષાઓ પડી છે ત્યાં સુધી આત્માર્થ ઊગતો જ નથી. મતાર્થતા દૂર જતી નથી, માટે જ શ્રીમદ્ભૂતો કંઈ તારી ઈચ્છા અને અભિલાષાઓના ભાવોને અંતરમાંથી ઉખેડીને ફંકી દે, તો જ તારા ભાવોનો વેગ, જે અવળી દિશામાં વહી રહ્યો છે તે સવળી દિશામાં વહેવા માંડશે, તો જ સંવેગ જાગશે. ભોગવૃત્તિ પર કાબૂ આવે તો જ ઈચ્છાઓ મરે, અન્યથા નહીં. પણ અજ્ઞાનમાં રાચતો જીવ ભોગાને છોડતો ન હોય છતાં થોડી ભક્તિ કે જ્ય કરતાં શીખી જાય કે પોતાની જાતને આત્માર્થી કહેવડાવવા માંડે.

આજે જે જાતનો વાયરો વાયો છે, એ વાયરામાં આત્માર્થી કહેવાતો માનવ પણ જો તણાતો હોય તો તેને આત્માર્થી માનવો શી રીતે? જેમ કે આજે શ્રીમંતુ કુટુંબોની વચ્ચે હરિઝાઈ ચાલી રહી છે. એક જણ જેટલો ધનનો દેખાડો કરી શકે, બીજાને એનાથી વધુ કરવો હોય. સાંભળ્યું છે કે શ્રીમંતુ કુટુંબની બહેનો લગ્નમાં ૧૦-૧૫ હજાર રૂપિયાની સાડીઓ પહેરતી હોય અને એક લગ્નમાં આવી મૌંધી સાડી પહેરી હોય પણ વળી જો બીજા કોઈનાં લગ્ન હોય તો એ સાડી ન ચાલે. એનાથી ચારિયાતી બીજી ૨૦ હજારની જોઈએ. આ છે સામાજિક પ્રતિજ્ઞાનું આંધળું ભૂત! આમ જ ચાલ્યા કરે છે અને સમાજ અધઃપતનની રાહે

આગળ વધી રહ્યો છે. આવાં એક-એક દૂષણો બીજાં અનેક દૂષણો ઉભાં કરે છે, પણ જીવ નથી સમજતો!

આવા જીવની વાત તો ઠીક, પણ એક એવાં બહેનને જોયાં, જે કહેવાય આત્માર્થી, પોતાની ટોળીમાં અવ્યલ નંબર, પણ મેક-અપના એક પણ સાધનોને છોડી નહોતાં શકતાં. શરીરને સુંદર દેખાડવાના સર્વ પ્રયત્નોમાં સદા વસ્ત! જેને આવો દેહભાવ ન છૂટચો હોય, આવી તૃઝ્ણા ન મરી હોય તેને મોક્ષભાવ કેમ જાયો હોય? જ્યાં સંસારભાવ છે ત્યાં મોક્ષભાવ નથી. બસે સાથે રહી શકે જ નહીં. તો તેણે આત્માર્થીનું નામ ધરાવ્યું તે પણ જુદું! માફ કરજો ભાઈઓ! અહીં આત્માર્થીનાં લક્ષણોની ચર્ચા થઈ રહી છે તેથી સત્યનો ઘટસ્ફોટ કરવો જરૂરી છે. માટે જ આવા માનધારી આત્માર્થી જીવની અંતરદશા કેવી વિકૃત છે તે બતાવવી જરૂરી છે.

હા, તો આત્માર્થી જીવ સર્વ જડ ભાવોથી પર થયો હોય, તેથી ચૈતન્યના ચરમ પરિણમનરૂપ મોક્ષ સિવાય બીજી કોઈ આશા-અભિલાષા, ઈચ્છા તેને ન હોય.

ભવે ખેદ, ભવના ભ્રમણથી થાકી ગયો છે. અનંત અનંત જન્મ-મરણ કર્યા પણ જીવનું કાંઈ વળ્યું નહીં. ફરી ફરીને હતો ત્યાં ને ત્યાં! સુગતિમાં જઈ સુખ ભોગવી આવ્યો કે દુર્ગતિમાં જઈ દુઃખો ભોગવ્યાં, પણ આજે કંઈ જ યાદ નથી. કદી કોઈ સુખ કે દુઃખ વેદ્યાં જ નથી એમ માનીને ખૂબ સુખ મેળવી લેવા માટે દેવાદિ ગતિમાં જવાની નિત્ય, નિરંતર ઈચ્છા અને દુઃખ તો જોઈતું જ નથી માટે નરકાદિમાં નથી જ જવું તેવો નિશ્ચય! પણ આમ હોવા છતાં સુગતિ યોગ્ય શુભ હેતુઓનું સેવન કરતો નથી અને દુર્ગતિના કારણભૂત અશુભ હેતુઓનો ત્યાગ કરતો નથી, પરિણામે સુગતિની ઈચ્છા રાખતો દુર્ગતિમાં ભટક્યા કરે છે. પણ અહીં તો શ્રીમદ્ભ્રગ કહે છે - ભવ-ભવના ભ્રમણને સમજેલો જીવ ત્યાં-ત્યાં જઈ આત્માના આનંદને ગુમાવવાનું દુઃખ જેણો વેદ્યું છે, તેવો જીવ તો અંતરના ઊડાણમાંથી ઈચ્છે છે કે હવે તો સુગતિ પણ ન જોઈએ અને દુર્ગતિ પણ ન જોઈએ. રખડી-રખડીને બહુ થાકી ગયો છું. બસ હવે તો મારા પોતાના ઘરમાં જઈને ચિરકાળ સુધી વાસ કરવો છે.

એટલે ગુરુદેવનું શરણ લીધું છે. ગુરુદેવ પણ કહે છે.

લે કે ધરમકી નાવ, તેરે ઘર તું ચલા જા....

હવે આદું-અવળું ક્યાંય ભટકવું નથી. આત્માના પરમ વિશુદ્ધ સ્વરૂપની સંપૂર્ણ દર્શારૂપ મોક્ષ એ જ માદું ઘર. ત્યાં પહોંચી અનંત વિશ્રામ પામવો છે. આમ આત્માર્થી જીવને સંસારનાં ભ્રમણ વિષે પૂર્ણ ઉદાસીનતા હોય. સંસાર ન જોઈતો હોય, તો સંસારના કારણો પણ ન જોઈતાં હોય. તે વિષે પણ પૂર્ણ ઉદાસીનતા વર્તે અને જ્યારે આવો નિર્વદ જીવને પ્રગટે, વૈરાગ્યભાવ જાગ્રત થાય ત્યારે જ આત્માને અનુભવી શકાય. કવિવર બનારસીદાસ સમયસાર નાટકમાં કહે છે -

કહે સુગુરુ જો સમકિતી,

પરમ ઉદાસી હોઈ;

સુધીર ચેતિત અનુભો કરૈ,

પ્રભુ પદ પરસે સોઈ....૨

સદગુરુ કહે છે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ, સંસારભાવથી અત્યંત ઉદાસીન થઈ, મનને ખૂબ જ સ્થિર કરી આત્મ-અનુભવ કરે છે, તે જ પરમાત્મ પદને સ્પર્શો છે.

જૈન સંસ્કૃતિના પયઃપાન જેણો કર્યા છે, તેવા પ્રત્યેક આત્માને જન્મમરણ રૂપ સંસાર જ ખેદનું કારણ બન્યો છે. ગજસુકુમારને વૈરાગ્ય જાયો, અંતર નિર્વદથી ભરાઈ ગયું. સંસારની અસારતા પ્રતિભાસી અને માતાને સંયમગ્રહણની આજ્ઞા માટે વિનવે છે. માતૃહૃદય અસીમ વાત્સલ્યથી રડી તો ઉકે છે પણ શ્રેયનો માર્ગ જાણી, કુંવરને આજ્ઞા આપે છે. સાથે સાથે એ શિખામણ આપે છે કે બેટા! મને તો રડાવી, પણ હવે ભવિષ્યમાં કોઈ માને ન રડાવીશ! બસ, આટલું કહી વિદાય આપે છે. મા ઈચ્છે છે કે હવે તો દીકરાએ એવી સાધના કરી લે કે સદા-સર્વદાને માટે સંસારથી છૂટી જાય. અને બંધુઓ! એ દીકરાએ માના બોલ ખરા કરી બતાવ્યા. ભવ-ભવથી મુક્ત થઈ ગયો! આ છે માતા અને પુત્ર બનેની નિર્વદ દરા!

આત્માર્થીનો ચોથો ગુણ કહ્યો પ્રાજીવયા-અનુકંપા-કરુણા. સર્વ

જીવ, પ્રાણી, ભૂત, સત્ત્વ, સહુ પર કરુણા. જેનાં આંતરચક્ષુ ખૂલી ગયાં છે, અંતર્દૃષ્ટિ લાઘી છે એવો આત્માર્થી જીવ, સર્વ પ્રાણીઓમાં સમાન આત્મા જ ભાગતો હોય. સહુને સિદ્ધ સમાન વિશુદ્ધ, સ્વરૂપ દર્શિએ જાણતો હોય. તેથી કોઈ જીવે કરેલા રાગ-દ્રોષ, એ જીવનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નથી પણ તેના અજ્ઞાનનું પરિણામ છે. તેથી તેના અજ્ઞાન પર તો કરુણા જ સંભવે. તેના અજ્ઞાનના નિમિત્તે આત્માર્થીને રાગ-દ્રોષ ન સંભવે. માટે અન્ય જીવોના વ્યવહાર, વાણી કે વિચારો ગમે તેવાં હોય, આત્માર્થીના મનમાં ક્ષોભ ન ઉપજાવે. પણ મૈત્રીભાવે તેમના પ્રત્યે પ્રેમ ઉપજે. તેમજ તે જીવોનાં આધિ, વાધિ અને ઉપાધિનાં દુઃખો પરતે કરુણા ઉપજે.

આત્માર્થી જીવ પળે-પળે આત્મ-જાગૃતિ સેવતો હોય, તેથી આત્મા ક્યાંય બંધાય નહીં, પાપથી ખરડાય નહીં, કષાયોથી કલુષિત થાય નહીં તે માટે સંપૂર્ણ સતર્ક હોય. આવી જાગેલી ભાવદ્યા, સહજ રૂપે અન્ય જીવ પ્રત્યે અનુકૂળાના ભાવથી વરસી પડે, એટલે દ્રવ્યદ્યા તો હોય જ.

આમ આત્માર્થીનાં આ ચાર લક્ષણો આસ્થા એટલે શ્રદ્ધા તો સહજ પ્રગટે જ. જેને સ્વ-સ્વરૂપમાં શ્રદ્ધા છે તે જ આવા ગુણોને કેળવી શક્યો હોય. સ્વરૂપ લક્ષ્યે જ આ ગુણો પ્રગટ થયા હોય તેથી શ્રદ્ધાવિહોણા ન જ હોય.

સમ, સંવેગ, નિર્વદ, અનુકૂળા અને આસ્થારૂપ ગુણોને પામવાની યોગ્યતાથી યુક્ત આત્માર્થી સ્વની સાધનામાં કરી રીતે ઉડો ઊતરતો જાય છે તે અવસરે.....

e

જીવ લહે નહીં જોગ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂપ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના પાત્રતા પ્રગટચા પછી જ થાય છે. મોક્ષની આરાધના એ કોઈ સામાન્ય કિયા નથી કે ગમે તેવો જીવ ગમે ત્યારે કરી લે, ને થઈ જાય, તેના માટે વિશિષ્ટ યોગ્યતા જોઈએ.

સામાન્ય રીતે માણસો એવું માનતા હોય છે કે ધર્મ કરવાનો સૌને અધિકાર છે. ગમે તેવો પાપી કે હલકો માણસ પણ ધર્મ કરી શકે. ગમે તેવી પ્રકૃતિવાળો માણસ પણ ધર્મ કરી શકે! સ્થૂળ દર્શિથી વિચારતાં આ સાદીસીધી વાત યોગ્ય જ લાગે. પણ પહેલાં તો વિચારવું એ ઘટે કે ધર્મ એ શું છે? જો આત્મસર્વ વિના માત્ર બાધ્ય કિયા-કાંડો કે વિધિ-વિધાનોને ધર્મ માની લીધો હોય, તો તે સહુ કરી શકે પણ વાસ્તવિકતા જુદી છે.

દ્રવ્ય, દેશ અને કાળના ભેદથી વિવિધ રીતે આચરણમાં આવતાં ધર્મનુઝાનો એ માત્ર બાધ્ય સ્વરૂપ છે અને એ કરવામાં કોઈ વિશેષ યોગ્યતાની આવશ્યકતા નથી. દ્રવ્યથી કોઈ પણ તપ, ત્યાગ, દર્શન, વંદન, પૂજા, ભક્તિ વગેરે કરવામાં આવે અને એ કાળથી તે ગમે તેટલા સમય માટે કરી લેવામાં આવે, તેમાં ભિન્નતા હોઈ શકે. એકરૂપતા ન હોય તો પણ ચાલે. કરનાર પણ ગમે તેવો હોય તોય ચાલે. પણ જ્યાં ભાવનો સંબંધ છે, ભાવ ધર્મ છે ત્યાં ધર્મ એટલે આત્મધર્મ જ. આત્માના સહજ સ્વભાવની પરિણામદશા જ, એથી ઓછું કશુંય નહીં તેથી ત્યાં લિન્નતા સંભવે જ નહીં.

આત્માર્થી આત્માને પામવો તે જ ધર્મ છે. તે માટે તો વિશેષ યોગ્યતા જોઈએ જ. એ સિવાય આત્માને પામવાનો અધિકારી એ બની શકતો જ નથી. એ માટે જ શ્રીમદ્ભૂ આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં મતાર્થીનાં લક્ષણો વર્ણવે છે. એ કહેવા માગે છે કે ધર્મ કરતાં પહેલાં જાતને તપાસી

લેજો કે ધર્મ કરવાના અધિકારી બની શકીએ એટલી યોગ્યતા કેળવી છે કે નહીં! જો હા, તો બહુ સારું. અને ના, તો કેળવી લેજો.

ગઈ કાલે જ આપણે આત્માર્થિનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો જોઈ ગયા. કૃષાયોની ઉપશાંતિ, મોક્ષ સિવાયની અન્ય ઈચ્છાઓનો નાશ, સંસાર પ્રત્યે ઊરી ઉદાસીનતા અને કરુણાર્થી ભરેલું અંતર, આટલા લક્ષણો સહિત જીવ જ ધર્મ કરવાને પાત્ર બને છે. એ જ વાત આગળ કહે છે -

**દશા ન એવી જ્યાં સુધી, જીવ લહે નહીં જોગ;
મોક્ષમાર્ગ પામે નહીં, મટે ન અંતર રોગ....ઉદ્દ....**

ઉપર કહી એવી દશા સહજ સ્વભાવમાં વણાઈ જાય તેનું નામ જ પાત્રતા. ધર્મ સહજતાને સ્પર્શ છે. કૃત્રિમતા હોય ત્યાં ધર્મનો સ્પર્શ ન થાય. કાગળના બનાવેલ ફૂલમાં રૂપ, રંગ ને આકૃતિ આવી શકે પણ ફૂલના ગુણધર્મો ન આવી શકે. ગમે તેવા ઊંચા કાગળમાંથી બનાવેલું ફૂલ હોય અને મૌંધું પણ હોય, છતાં તેનામાં ફૂલના ગુણ ન હોય, પરંતુ મૂળ ફૂલ પછી ભલે એ વગડામાં ઊર્ઘયું હોય, કોઈનીયે માવજત વિના આપમેણે વિકસિત થયું હોય પણ તેનામાં સહજ ગુણો હોય જ. બંધુઓ! ધર્મ એ આત્માનો સહજ સ્વભાવ છે. એ સ્વભાવને પામવા માટે આત્મામાં જેટલી યોગ્યતાની આવશ્યકતા છે તે પ્રગટે, સહજ રૂપે પરિણામે, તો જ ધર્મ થઈ શકે. ધર્મ એ સહજાત્મ સ્વરૂપ સ્થિતિ છે.

આપણા માટે હુંખની વાત તો એ છે કે વૈભાવિક વૃત્તિઓ આપણામાં બહુ જ સહજ રૂપે પરિણામતી હોય છે. તેના માટે કશો જ પ્રયત્ન કરવો ન પડે. અનાયાસે વૃત્તિઓ પ્રગટ થઈ જતી હોય. અરે! કદાચ બહાર ન દેખાય તો પણ અંદર તો રાગદેખાદિની ભાવનાઓ આવ્યા જ કરતી હોય. રાગને કે દેખને જન્માવવા માટે એક જગ્યાએ એક કલાક બેસિને મહેનત કરવી પડતી નથી. પણ એક નહીં, અનેક સામાયિકો કર્યા પછી પણ સમતા જાગતી નથી. તપ-ત્યાગ કર્યા પછી પણ જિતેન્દ્રિયતા આવતી નથી. સ્વાધ્યાય, ભક્તિ કરી લીધા પછી પણ વીતરાગતાનો અંશ પ્રગટતો નથી. સ્વાભાવિક ભાવને જગાડવા માટે ભવ-ભવનો પુરુષાર્થ જોઈએ, છતાં ગોથું ખવાઈ જાય છે અને વૈભાવિક વૃત્તિઓએ કયાંય ગોથું ખાધું સાંભળ્યું નથી. અફાટ વિશ્વના અનંત અનંત પ્રાણીઓનું વિભાવ રૂપ પરિણામન નિરંતર ચાલુ જ છે.

બંધુઓ! શા માટે આમ! આપણું પોતાનું સ્વરૂપ છે તે આપણાથી યોજનો દૂર અને પરના સંગનું પરિણામન અતિ નિકટ! બસ, કારણ એ જ કે ક્યારેય સ્વભાવમાં વસવાનો વિચાર કર્યો નથી અને પરભાવમાંથી ખસવાનો સંકલ્ય કર્યો નથી! પણ જેને આત્માર્થ પ્રગટ થઈ ચૂક્યો છે એટલે જે આત્માના અર્થમાં જ પ્રવૃત્ત છે તેવો જીવ સ્વભાવ-દશાની પ્રાપ્તિના પુરુષાર્થમાં જ હોય. તેનામાં એવી સત્ત્યાત્રતા પ્રગટી ચૂકી છે.

આવી સત્ત્યાત્રતા ન પ્રગટે તે મોક્ષમાર્ગને પામી શકે નહીં. અને માર્ગ ભૂલેલો જીવ, માર્ગને ચૂકી જ્યાં ત્યાં આથડતો જીવ, પાસે પડેલા રતને ઓળખી શકતો નથી. આત્માથી આત્માને પામવાનો છે. બીજું કશું જ કરવાનું નથી. બસ, આટલું સમજુ જાય, કોઈ સમજાવનાર મળી જાય તો પોતામાં સમાઈ જવાનો પુરુષાર્થ કરે. સમજાવનાર સદ્ગુરુ નથી મળ્યા માટે જ આથડે છે. કબીર કહે છે -

**ભટક મુખા બેદૂ બિના, કોન બતાવે ધામ?
ચલતે ચલતે જુગ ગયો, પાવ કોસ પર ગામ!**

અરેરે! આજ સુધી ‘બેદૂ’ (સદ્ગુરુ) ન મળ્યા તેથી જ નકામો ભટકી મૂખો! સદ્ગુરુ વિના નિજનું ધામ કોણ બતાવે? ચાલતાં ચાલતાં યુગો વીતી ગયા પણ ધામ ન પામી શક્યો. આજે સમજાય છે કે જ્યાંથી નીકલ્યો ત્યાંથી માત્ર પા કોશ દૂર જ ગામ હતું!

ખરેખર! પા કોશ પણ દૂર નથી. અનંત કાળથી આ લોકમાં આથડીએ છીએ. તેની સામે પા કોશ તો કંઈ હિસાબમાં જ નથી. આ ધામ તો એટલું નજીક છે કે સંકલ્ય કરો ને પહોંચી જાવ.

બંધુઓ! સદ્ગુરુ મળ્યા પછી પણ જો જીવની પાત્રતા તૈયાર ન હોય તો તે પામી શકતો નથી. કેટલાક અજ્ઞાની લોક કહેતા હોય છે કે અમારા ગુરુની અમારા પર કૂપા જ નથી. અમને કશું આપતા નથી. એટલું જ નહીં, અંદર પડેલી અપાત્રતા તો એમ બોલાવે કે ગુરુ પક્ષપાતી છે. અમુકને આપે છે ને મને કંઈ આપતા નથી. ગુરુ પર આવું તહોમત મૂકે પણ મૂખને ખબર નથી કે સદ્ગુરુના હદ્યમાંથી હંમેશા કૂપા વરસતી જ હોય છે. તાંકુ પાત્ર ફૂટેલું છે, તું જીલી શકતો નથી તો કયાંથી પામે? પાત્ર તૈયાર કરો અને ન મળો એવું બને જ નહીં!

માટે જ શ્રીમદ્ભૂ કહે છે - પાત્રતા પામ્યા વિના મોક્ષમાર્ગ સૂજે

નહીં અને માર્ગ સૂક્જવા વિના, અંતરનો રોગ દૂર થાય નહીં. આ જીવને મોટામાં મોટો કોઈ રોગ હોય તો તે આત્મબ્રાંતિ રૂપ છે. પોતે પોતાને જ ઓળખતો નથી. દેહાદિમાં આત્માના હોવાપણાની માન્યતા એ મોટો ભ્રમ છે. હું કોણ છું તેની ખબર નથી. શ્રીમદ્ભ્રગુણા જ શબ્દોમાં -

હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું....

એની જ જીવને જાડા નથી. પોતાના બાધ્ય સ્વરૂપની અને જડના સંબંધોની જેટલી જાણ છે એટલી પોતાની જાણ નથી. અરે! ઊંઘમાં સૂતા હો, ભરનિદ્રામાં છો અને કોઈ તમારું નામ લઈ આવાજ દે, તો જાગી જાવ છો. અને મને જ બોલાવે છે અને મને અમુક વક્તિ બોલાવે છે, એ પણ ખબર પડે છે. બસેને ઓળખો છો. આખાયે વિશ્વમાં અનેક પદાર્થોને ઓળખો છો. કેટલાકની યાદદાસ્ત એટલી બધી જોરદાર હોય કે વર્ષો પહેલાં કોઈ માણસને મળ્યા હોય તેને પણ ભૂલે નહીં. એ ઓળખાણ એવી ને એવી હોય, પણ જીવને પોતાની જ ઓળખાણમાં ભાંતિ છે. એ ભાંતિ દૂર ન થાય ત્યાં સુધી 'હું આત્મા છું' અને મારે મને પામવા ધર્મ કરવો છે. એ કેમ સ્ફૂર્જે?

હું કોણ છું તેની જ ખબર નથી તો મારે શું કરવું જોઈએ તે કેવી રીતે જાણી શકે? વળી ધર્મનાં બાધ્ય અનુષ્ઠાનો પણ આત્મવિસ્મૃતિપૂર્વક કરતો હોય તેથી એ જીવ માર્ગ નથી. પાર્શ્વનાથ પ્રભુને ઉપસર્ગ આપનાર કમઠ સંન્યાસી પંચાઙ્ગિ તપ તપે છે. વૈશાખ મહિનાની આગ વરસાવતી ગરમીના બપોરે, ગામની બહાર ખુલ્લામાં પોતાની ચારે બાજુ કાણની અંગિ પ્રગટાવી બેઠો છે. પાંચ બાજુથી તપી રહ્યો છે, શરીરને ભયંકર કષ્ટ આપી રહ્યો છે, પણ આત્મજગતમાં ભૂલેલો છે. આત્માનો સ્વર્ણ થયો નથી. માત્ર દૈહિક કિયાઓ વડે જગતમાં જીવને ભૂલાવામાં નાખવાના જ પ્રયત્નો!

બંધુઓ! આવું તપ તથા પછી પણ આત્મબ્રાંતિ ક્યાંથી મટે? મોક્ષમાર્ગ ક્યાંથી લાઘે? તેથી જ શ્રીમદ્ભ્રગુણે આત્માર્થીની દશા વણવતાં, મોક્ષમાર્ગના ઈચ્છુક જીવની સત્પાત્રતા કેવી હોય તે બતાવી દીધી. આટલી પાત્રતા આવ્યા પછી જ માર્ગ મળે અને અંતરરોગ ટણે.

હવે આવો જીવ આગળ કેવો પુરુષાર્થ કરી શકે છે તે અવસરે....

સદ્ગુરુ બોધ સુહાય...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાગુનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂધ્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના એટલે આત્માનું જ્ઞાનરૂપ પરિણમી જવું, દર્શનરૂપ પરિણમી જવું, ચારિત્રરૂપ પરિણમી જવું, આત્મા આ ગ્રણ્યેને અભેદ ભાવે વેદે એટલે આરાધનાની સિદ્ધિ.

આવી આરાધના માટે જ દશાનું પ્રાગટચ આવશ્યક છે એ આગળ બતાવી દીધું અને તે માટે આંતર પુરુષાર્થ પણ અનિવાર્ય કલ્યો. આત્માને જેમ જેમ સ્વ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા આવતી જાય તેમ તેમ વિભાવ છૂટતા જાય. તેને છોડવા ન પડે....

આપણો પુરુષાર્થ ઉલટો ઉપદ્યક્તો છે. પહેલાં કોધાદિ વિભાવોને, મનની ચંચળતાને રોકવાના પ્રયાસ કરીએ છીએ. પણ જીવને દર્શનગુણમાં સ્થિરતા ના પ્રગટે ત્યાં સુધી ચારિત્રગુણ પ્રગટ થતો નથી. કોધાદિ ચારિત્રની વિકૃતિ છે. માટે અંતરનો પુરુષાર્થ છે તે મિથ્યાત્વને દૂર કરવાનો અને સ્વમાં સ્થિર થવાનો. જ્યાં સુધી સ્વભાવમાં સ્થિરતા નથી આવતી ત્યાં સુધી કદાચ બાધ્ય વેખધારીને ચારિત્રનું પાલન કર્યાનો સંતોષ ભવે માની લેવાય પણ વિભાવો છૂટતા નથી.

એક સંન્યાસી ગંગાસ્નાન કરી પાછા ફર્યા અને માર્ગમાં ચંડાલનો સ્વર્ણ થયો. અધ્યત્ત તેમને સ્વર્ણી ગયો તેથી અભડાઈ જવા જેવો મોટો અનર્થ થયો અને શાંત રહેવા જોઈએ તેવો એ સંન્યાસીનો આત્મા કોધથી પણ અભડાયો. કંદુ શબ્દોની આપ-લે પછી ગાળાગાળી અને પછી મારા-મારી. સંત કૃષ્ણકાય અને ચંડાલ મજબૂત. સંતનાં હાડકાં ભાંગી ગયાં. માંડ છૂટીને સ્વસ્થાને આવ્યા અને સેવામાં રહેતો દેવ હાજર થયો. માન ધવાયું છે. કોધ અને અહે હજુ અંદરથી ઠર્યા નથી. દેવ પર વરસી પડ્યા. કેમ મારી રક્ષા કરવા ન આવ્યો? દેવ કહે, મહારાજ! આવ્યો તો

હતો પણ ઓળખી ન શક્યો! કેમ? બસે ચંડાલ હતા. પેલો જાતિથી ચંડાલ, તો તમે વૃત્તિથી ચંડાલ!

બંધુઓ! કોધાદિ વિભાવ ચંડાલ સ્વરૂપ છે. એ જ્યારે માથા પર સવાર થઈ જાય, ત્યારે બધું જ ભાન ભૂલાઈ જાય. આત્મા જે જ્ઞાન સ્વરૂપી છે તે કોધ સ્વરૂપી થઈ જાય. જાણો આત્મા ને કોધ એક થઈ ગયા હોય તેવા થઈ જાય. માટે જ જીવની આવી પરિણાતિને લક્ષ્યમાં રાખી શાસ્ત્રોમાં આઈ પ્રકારના આત્મા બતાવ્યા છે. જો કે વાસ્તવિકતાએ તો બધા જ આત્મા એક સરખા જ હોય. તેમાં કોઈ પ્રકાર કે ભેદ ન હોય. કહું છે -

'એ આયા'

આત્મા એક છે. વિશ્વના અનંત આત્માઓ સ્વરૂપની દર્શિથી એકસરખા છે. સિદ્ધ તથા સંસારી સહૃદ્દી મૂળભૂત સ્થિતિ એકસરખી જ છે, પણ જ્યાં લિમિતા દેખાય છે, તે કર્મ સહિત જીવોમાં. તેથી આઈ પ્રકારના આત્મા કહ્યા. (૧) દ્રવ્યઆત્મા, (૨) કખાયઆત્મા, (૩) યોગઆત્મા, (૪) ઉપયોગઆત્મા, (૫) જ્ઞાનાત્મા, (૬) દર્શનાત્મા, (૭) ચારિત્રાત્મા, (૮) વીર્યઆત્મા.

બધા જ આત્મા દ્રવ્ય આત્મા છે જ્યારે જીવ કોધાદિ કખાય રૂપ પરિણામે છે, કોધ આવતાં તે રૂપ બની જાય, એટલી વાર તેને કખાયઆત્મા કહે. એ જ રીતે ભન, વચન, કાયાના યોગોની પ્રવૃત્તિ રૂપ પરિણામે ત્યારે યોગઆત્મા. ઉપયોગ રૂપ પરિણામે ત્યારે ઉપયોગ આત્મા. અને એમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યરૂપ પરિણામે ત્યારે તે તે સંબોધનથી ઓળખાય છે.

અહીં કોધાદિ વિભાવ રૂપ પરિણામેલા આત્માની અંતરદ્શા પણ કોધાદિ રૂપ બની જાય છે, જે વિભાવ છે. જ્યાં સુધી આવા વિભાવમાં છે ત્યાં સુધી આત્મામાં આચાધનાની યોગ્યતા પ્રગટ થતી નથી, ને મોક્ષમાર્ગ પમાતો નથી. પણ જે જીવ પુરુષાર્થ દ્વારા સ્વભાવદ્શાને પામવાની યોગ્યતા રૂપ અંતર્મુખ્યદ્શા પામ્યો છે તે જીવ જ સુપાત્ર છે આવા સુપાત્ર જીવનો અંતર પુરુષાર્થ કેવો ઊપરે છે તે શ્રીમદ્ભગુજ બતાવે છે -

આવે જ્યાં એવી દશા, સદ્ગુરુ બોધ સુહાય;
તે બોધે સુ - વિચારણાં, ત્યાં પ્રગટે સુખદાય....૪૦....

આત્માર્થ દશા જાગે એટલે સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પ્રિય લાગે. રૂચિકર લાગે, સુખરૂપ લાગે. મળેલા સદ્ગુરુના યોગે તેઓનો સદ્ગુરુપદેશ ગ્રહણ કરવા માટે તીવ્ર જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગે અને જે કંઈ આત્મ-હિતકારી વાણી સાંભળે તેને યાદ રાખે. સ્મરણામાં રાખે. વારંવાર સાંભળવાની પિપાસા જાગે. સાંભળીને રોમ રોમ ઉલ્લસિત થઈ જાય. હદ્ય પ્રસર થઈ નાચી ઉઠે ને આવા ઊલટ ભાવે સાંભળ્યું હોય એટલે તરત જ અંતરમાં ઉતરે.

બંધુઓ! સાંભળ્યા પછી અંતરમાં ન ઉતરે તો એ સાંભળ્યાનો સાર શો! લોકો સાંભળે છે તો ઘણ્યું પણ અંદરમાં સ્વર્ણ થવા દેતા નથી. પોતે કથામાં બેસે પણ કથા તેનામાં ન બેસે તો સાંભળનારની પણ મહત્ત્વ શું? પેલી બે પૂત્રણીઓ જેવી વાત છે. દેખાવમાં બસે સરખી, બહુ સુંદર પણ એક હતી અસલી ને એક હતી નકલી. અસલીની કિમત સવા લાખની અને નકલીની કોડીની પણ નહીં ને ચતુર મંત્રીએ ઓળખી માત્ર એક સણી વડે. ઓકના કાનમાં સળી નાંખી તો સીધી પેટમાં ઉતરી ગઈ અને બીજના કાનમાં નાંખી તો બીજા કાનથી નીકળી ગઈ. કહો! આમાં કઈ અસલી ને કઈ નકલી? કહેશો? હા, પહેલી અસલી અને બીજી નકલી! બંધુઓ! આપણે શેમાં? અસલીમાં કે નકલીમાં? પોતાની કિમત પોતે જ કરી લેવાની છે! મુંબઈમાં એક ભાઈ અમને કહેતા, મહાસતીજી! ગમે તેટલું કહો ને પણ -

બે કાન મળ્યા છે સીધા શા માટે?
સુણી સુણીને સીધું ફેંકી દેવા માટે!

આ દેહના ઘડનારની કેટલી મોટી ભૂલ! એક કાન ઉપર અને બીજો નીચે મૂક્યો હોત તો, સાંભળ્યે બહાર નીકળી ન જત. બંધુઓ! સંતોનો ઉપદેશ તો બહુ સાંભળો છો પણ લઈને કઈ નથી જતા! શા માટે? અહીં જ કેમ આવું? બજારમાં જાવ છો, વાપાર કરવો છે. ઘરેથી નીકળો ત્યારે એમ નક્કી કરીને નીકળો છો ને કે આજે તો આટલો ધંધો કરવો છે ને આટલું કમાવું છે! મારા ભાઈઓ! હું તમને પૂછું કે કયારેય એવું વિચારીને નીકળો છો કે બજારમાં જાઉ છું પણ એક પૈસાનોય વેપાર કરવો જ નથી. અરે! મળો તો પણ નહીં! કયારેક તો આવું વિચારજો! ના, વાવહારિક જીવનમાં આવું વિચારનારો પાગલ ગણાય. તો પછી અહીં જો કંઈ જ લેવા ન આવતા હો, સાંભળીને એમ જ પાછા ચાલ્યા જતા હો તો શું સમજવું? તમને શું કહેવું? ક્યાં છે

આપણું સ્થાન? કઈ કેટેગરીમાં બેઠા છીએ, મતાર્થી કે આત્માર્થી? વિચારી લેજો.

શ્રીમદ્ગુરુનાં નિર્દોષ વચનોને ગ્રહણ કરે તે સીધાં તેના અંતરમાં ઉત્તરે છે અને શોભારૂપ બને છે. એ વચનો તેના અંતરમાં સુ-વિચારણા ઉત્પન્ન કરે છે. માત્ર વિચાર નહીં, પણ સુવિચાર.

મનુષ્યને શરીરની સાથે મળેલું મન નિત્ય વિચારે છે. વિચારની પ્રક્રિયા એક ક્ષણ માટે પણ રોકાતી નથી. જન્મયા ત્યાર્થી જ સમજણ હોય કે નહીં પણ વિચારો તો ચાલુ જ છે. બ્યક્ત કરવા માટે વાણી ન હોય, સામર્થ્ય ન હોય તો વિચારોની અભિવ્યક્તિ ભલે ન થાય પણ વિચારો તો નિરંતર ચાલુ જ છે. આપણા મનમાં ચાલતા આ વિચારોનું પૃથક્કરણ કરવાનું છે કે એ ‘સુ’ છે કે ‘ફુ’ છે. રાગ-દ્રેષ્ટાત્મક ભાવનાઓથી રંજિત વિચારો ફુ-વિચાર જ હોય. જે પોતાનું પણ અહિત કરે અને અન્યનું પણ અહિત કરે.

મોટા ભાગના વિચારો આપણામાં જે રૂસ છે, રચિ છે, જેની પ્રીતિ છે, જેવી વૃત્તિઓ છે એ માટેના જ હોય છે. આપણી હલકી વૃત્તિના પોષણ માટેના પણ હોય છે. આવા વિચારો આત્મભાવથી પર છે. આત્માનું હિત ન થતાં, આનાથી અહિત જ થાય છે, માટે આ વિચારોને ફુ-વિચાર જ કહ્યા. જ્યાં સુધી સદ્ગુરુનો ઉપદેશ હૃદયને ભીજવે નહીં ત્યાં સુધી સુ-વિચારો જાગવાનો અવકાશ જ નથી મળતો. સંસારવૃદ્ધિના જ વિચારો હોય પણ સંસારમુક્તિના વિચારો આવે જ ક્યાંથી? કારણ જીવે વિચાર્યું તો ઘણું, પણ આજ સુધી એને જાણ જ નથી થઈ કે મારે મારા માટે એટલે કે આત્મા માટે પણ વિચારવું જરૂરી છે. જો એ સમજાય તો સદ્ગુરુના યોગે સુ-વિચારણા જાગે.

પણ બંધુઓ! આપણી દશા તો કેટલી ભૂરી છે! આપણા વિચારો ક્યાંથી શું ગ્રહણ કરે છે! અંદરની ભૂરી વૃત્તિઓને પોષવા માટે જ્યાંથી સારું ગ્રહણ કરવાનું છે ત્યાં તેના જ ઓઠા નીચે હલકે માર્ગ ચડી જઈએ છીએ.

આજનો દિવસ છે જન્માખ્યમીનો! આજે શું કરશો? ખીરનું ભોજન! કેટલાંક બહેનોએ પોષા કર્યા છે! ઉપવાસ કર્યા છે! પણ ભાઈઓ! તમને પૂછું છું શું કરશો? જે કૃષ્ણા ભગવાને કર્યું હતું, જે પાંડવોએ કર્યું હતું તે? તેઓએ તો પોતાના જીવનમાં ઘણું ઘણું કર્યું હતું.

તમે તેમાંથી શું ગ્રહણ કર્યું? સારી વસ્તુઓને મૂકી જુગાર રમવાનું શીખ્યા! આજે આખી રાત રમશો. અરે! કેટલાક ભાઈઓ અને સાથે બહેનો પણ આ શ્રાવણ મહિનો આખો રમે! શા માટે? તમારી પાસે જવાબ છે. કૃષ્ણા જેવા રમ્યા! પાંડવો જેવા પંડિતો રમ્યા તો અમે તો સામાન્ય માણસો છીએ. ન રમીએ? અને છતાં અમે પાંડવો જેવા મૂર્ખ નથી, ભાન ભૂલેલા નથી કે દાવમાં પત્તીને મૂકી દઈએ. અમે ક્યારેય મૂકી નથી અને મૂકવાના પણ નથી. માત્ર મનોરંજન માટે રમીએ છીએ. બે ઘડી મોજ!

માફ કરજો બંધુઓ! પણ આવા હલકા મનોરંજનનો આશરો કેમ લીધો? સાત્ત્વિક મનોરંજન નથી મેળવી શકતા? કે પછી એમાં મજા નથી આવતી? સત્સંગ, સત્ત્વાણ, ભક્તિ, સ્વાધ્યાય આદિ કરશો તો એનાથી મનોરંજન જ નહીં, આના પણ રંજિત થશે અને જીવ માટે ઉપકારી નીવડશો. હલકા મનોરંજનમાં જેનું મન લોભાય છે, તે માનવની મનોવૃત્તિ પણ હલકી છે, એ સત્ય હકીકિત છે. કેમ આવી હલકી વૃત્તિઓને પોષવાનું ગમે છે?

બંધુઓ! શ્રી કૃષ્ણાનું આવું અનુકરણ કરતાં પહેલાં એમના જીવનને તપાસો. કહેવાય છે કે જમુનાના જળમાં જઈ તેમણે કાળી નાગને નાથો, સહસ્ર ફેણવાળા નાગને નાથાં બહુ પરિશ્રમ કરવો પડ્યો, વળી એક એક ફેણ કાપતા જાય તેમ નવી-નવી ઊગતા જાય. પાર જ ન આવે. પણ અંતે તેઓએ નાગને વશ કર્યો! શું છે આ? પ્રતીક છે. શ્રીકૃષ્ણો અંતરમાં પડેલી અનંત કુવૃત્તિઓને નાથવા માંડી. જેમ-જેમ પ્રયાસ થાય તેમ-તેમ વૃત્તિઓ તો વધુ જોરથી ઉછાળા મારે. એકને જતે ત્યાં બીજી અનેક ઊભી થઈ જાય. આપણા સહુનો અનુભવ છે કે વૃત્તિઓ એક પછી એક જાગ્રત થયા જ કરે છે ને શાંતિ રહેવા દેતી નથી. અરે! ભાન ભૂલાવી દે છે. કુણ ઈજ્જત, પ્રતિષ્ઠા, ધર્મ બધું જ ભૂલાવી દઈ કુવૃત્તિઓ, દુરાચારના માર્ગ લઈ જાય છે. માણસ વૃદ્ધ થયા પછી પણ વૃત્તિઓની ગુલામીમાંથી છૂટી શકતો નથી એટલો લાચાર થઈ ગયો છે. તો આ વૃત્તિઓનો સંયમ કરવાનું, કરીને પછી જુગાનાં પાનાં હાથમાં લેજો.

કૃષ્ણાના હોઠ પર રહેલી બંસરી પણ કંઈક સમજાવે છે. રાધાજીના દીક્ષમાં એકવાર બંસરીની ઈર્ઝા જાગી કે આ બંસરી આખો વખત શ્રી કૃષ્ણાના હોઠ પર, એક ક્ષણ પણ દૂર નહીં, એનામાં એવું શું છે? ને રાધાએ કારણ પૂછી લીધું, બંસરી કહે છે - મારા તરફ તો જરા જુઓ!

ઉપરથી નીચે સુધી આખી ખાલી થઈ ગઈ, પોલી થઈ ગઈ. મારામાં કાંઈ ના રાખ્યું માણું, એટલે જ મને કૃષ્ણના મુખ પર રહેવાનું સૌભાગ્ય મળે છે. રાધાજી સમજી ગયાં. બંધુઓ! જે પોતાના અંદરમાંથી અહંમને કાઢીને ફેંકી દે છે તે જ પ્રભુની સમીપે રહેવાનો અધિકારી છે, અન્ય નહીં. જ્યાં સુધી અંતરમાં અહં પડ્યું છે ત્યાં સુધી પરાત્માની પદ્ધરામણી હૃદયમંદિરમાં નહીં થાય. કબીરજી પણ એ જ કહે છે -

યહ તો ઘર હૈ પ્રેમકા, ખાલાકા ઘર નાહી;
સિસ ઉતારી ભૂંહિ ઘરૈ, તો પૈઠે ઘર માંહિ....

પ્રભુ પ્રેમનો માર્ગ સરળ નથી. માસીનું ઘર નથી કે તેમાં વગર પૂછ્યે ઘૂસી ગયા. અહીં તો માથું ઉતારીને મૂકવું પડે છે. પછી જ ઘરમાં પ્રવેશ મળે. પ્રભુનો પ્રેમ તો જ મળે. માટે અહંનો ત્યાગ થાય ત્યારે જ પ્રભુ મળે. એ કામ શૂરવીરથી જ થાય.

હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ જોને;
પરથમ પહેલું ખસ્તક મૂકી, વળતી લેલું નામ જોને....

કાયરો અહંને શું જીતી શકે? અને જીતે તો હરિ તેના હૃદયમંદિરમાં પદ્ધારી જ જાય.

‘મેં થા તથ ‘હરી’ નહીં, અબ ‘હરી’ ‘મૈ’ નાહીં.

બસ, અહં જાય કે હરિને પ્રવેશ મળી જાય. તો બંધુઓ! કૃષ્ણની બંસરી અહંમથી ખાલી થવાનું શીખવે છે. આજના દિવસે અહંને ઓળખી તેને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરજો.

કૃષ્ણના જીવની ત્રીજી વાત તે અમની અદ્ભૂત નમૃતા! નાનપણમાં સાંદિપની ઋષિને ત્યાં ભણવા રહ્યા છે. નિર્ધન અને ધનવાન સહુ વિદ્યાર્થીઓ સાથે ભણે છે ને ગુરુએ સોંપેલા કામ સહુ કરે છે. વરસતા વરસાદમાં લાકડાં કાપવા મોકલ્યા તો ગયા અને લાકડાનો ભારો માથે ઉપાડીને લાવ્યા. રાજપુત્ર હતા છતાં ગુરુનું કામ કરતાં શરમ ન આવી. ગુરુની આજ્ઞા એ જ ધર્મ, એ શીખ્યા હતા, અહં આડો નો’તો આવતો. બંધુઓ! વિચારો! આવાં-આવાં કાર્યો જેણે કર્યા હોય તે સંસારમાં પૂજાય! આજે ભારતમાં તેમનાં હજારો મંદિર હશે. ભારતની બહાર પણ તેઓ પૂજાય છે.

સૌથી વિશેષ વાત તો તેમના જીવનની એ હતી કે ધર્મદલાલી

કેટલી કરી! તીર્થકર નામ ગોત્ર બાંધી લીધું. ભવિષ્યમાં તીર્થકર પદની પ્રાપ્તિ થશે! આપણો એમના જીવનમાંથી જૈનશાસનની સેવા કરતાં શીખીશું? ભલે કદાચ તીર્થકર થવાની યોગ્યતા સુધી ન પહોંચીએ પણ જીવન સદાચારથી સારા થઈને જીવીએ એટલું પણ ન બની શકે? તો બંધુઓ! આજે તો ખાસ કહીશ કે જન્માભ્યમીના નામે જુગાર રમતાં પહેલાં એક વાર શ્રી કૃષ્ણના જીવનને વિચારી લેજો. પહેલાં તેમના જીવનનો એક સદ્ગુણ ગ્રહણ કરવાનો નિશ્ચય કરજો અને પછી કુવિચારના ફળરૂપે જુગાર રમવો કે નહીં એ નક્કી કરજો.

શ્રીમદ્ભજીએ કહું કે આત્માર્થી જીવ સદ્ગુરુના બોધને અંતરમાં ઉતારે છે. તેથી તેનામાં સુવિચારણા એટલે કે સમ્યગ્ વિચારણા જાગ્રત થાય છે. જે વિચારોમાંથી ચિંતન જન્મે છે. વિચારો તો સહુ કરે પણ સમ્યગ્ માર્ગ તેને ચિંતનરૂપમાં પરિણામન કરવું તે જુદી વાત છે. જ્યાં ચિંતન છે ત્યાં મંથન છે. આત્મવિષ્યક ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી, અંતરમાં તેનું મંથન થાય તો તેમાંથી આત્મ-અનુભવરૂપ નવનીત નીકળે છે અને નવનીત જ પુષ્ટિ આપનાર બળ છે.

આત્માર્થી સાધકના ચિંતનમાં ‘હું આત્મા છું’નું રટણ નિશદ્ધિન ચાલતું હોય. શુદ્ધ સ્વરૂપી, અખંડ ચિદ્રૂપ ત્રિકાળી દ્વય હું આત્મા. આ વિચારણા તેને અનુભવદશા તરફ લઈ જાય કે જે અનુભવ જ સાચા સુખનું કારણ છે. માટે જ શ્રીમદ્ભજી કહે છે. સુખદાયક સુવિચારો પ્રગટે છે. જો માનવ કુવિચારોના વમળમાં ફસાયેલો રહે તો તે પરિણામે દુઃખકર્તા જ બને છે. કુવિચારોનું ફળ સાચું હોય જ નહીં. જેવા વિચાર તેવો જ કર્મબંધ અને તેવું જ ફળ. માટે જ ફરી ફરીને આપણા વિચારોને તપાસી તેમાં કોઈ હલકું તત્ત્વ હોય તો તેને દૂર કરી સાત્ત્વિક વિચારો કરતાં શીખવું પડશે. તે માટે સદ્ગુરુના બોધને અંતરમાં વાસ કરાવવો પડશે. દશા પામવી પડશે.

આમ દશા પામેલા જીવને સમ્યગ્ દિશા મળી જાય છે અને એ દિશાએ આગળ વધતાં છેવટની મંજિલ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

તે ક્યાં અને ક્યારે? એ અવસરે....!